

TASNÁDI GÁBOR

**1956 HŰSÉGÉBEN,
AVAGY AZ ISMERETLEN
VÁCI MIHÁLY**

Bővített kiadás, 2013

Váci Mihályról (1924–1970) 1972 óta ez az első hosszabb összefoglaló mű, teljesen új megközelítésben. Már a tavalyi, előző kiadása a MEK sikerlistáin a legolvasottabb könyvek közé emelte. Monografikus jellegű, ám a szokásos irodalomtörténeti írásoknál sokkal érdekesebb, esszézerű olvasmány. A bő jegyzetanyagot a költő körüli nagy tájékozatlanság indokolja. Erénye még a könyvnek: hiteles személyiségek véleményére támaszkodik, kimagasló írókat, irodalmárokat, művészeket idéz – Illyéstől Utassyig, Németh Lászlótól Czine Mihályon, Rákos Sándoron, Lászlóffy Aladáron, Szakonyin és Latinovits Zoltánon át Jókai Annáig. Nem bonyolódik értelmetlen „esztétikai” vitákba, Váci kirekesztésének okait másfelé keresi, és meg is találja... Rávilágít a költő döbbenetes 1956-os naplójára s más elsüllyesztett írásaira, az őt még ma is övező félreértésekre. Az idült hazugságokat, rágalmakat, a hamis sztereotípiákat sorra cáfolja. Bebizonyosodik, hogy a vádak, a Vácit illető elmarasztalások nemcsak mind igaztalanok, hanem – tetőzve a képtelenséget – csaknem valamennyinek éppen az ellenkezője igaz! Korának alighanem a legnépszerűbb magyar költője volt, verseinek mintegy harmada, nagy bánatára, mégsem jelenhetett meg sehol! Az irodalompolitika üldözöttjévé vált. „A korszak ismert és elismert költői közül ilyen arányú méltánytalanságban – mondhatjuk tiltásban – más aligha részesült. Ő lett volna hát a rendszer kegyence, a szocializmus elkényeztetettje? Elképesztő állítások! Váci Mihály a szocializmusnak mondott kor egyfajta áldozata volt” – olvashatjuk. A nem is párttag Váci annyira kifogásolt „elkötelezettségéről” pedig e könyv szerzője – a költő szép szavait véve kölcsön – leszögezi: a „szegények hatalmának” és „a szeretni való kis magyarságnak” kötelezte el magát, s forradalmaink örökségét bátran vállalta fel. Emberi tartása, szellemi tisztessége példaértékű.

Idézett szerzők

Ady Endre, Angyal János, Ágh István, Babosi László, Baranyi Ferenc, Bella István, Bodnár György, Borbándi Gyula, Bozók Ferenc, Czine Mihály, Csontos János, Csoóri Sándor, Demeter Sándor, Dobos László (Pozsony), Domokos Mátyás, T. S. Eliot, Farkas László, Fábián Gyula, Fábry Zoltán, Fehér Ferenc (Újvidék), Féja Géza, Finta Éva, Fodor András, Galgóczi Erzsébet, Görömbei András, Gyurkovics Tibor, Hegedüs Géza, Herman Ottó, Hornyik Miklós, Ilia Mihály, Illés Lajos, Illyés Gyula, G. Jáger Teréz, Jánosy István, J. Jevtusenko, Jékely Zoltán, Jókai Anna, József Attila, Juhász Ferenc, Kannás Alajos, Karádi Zsolt, Katona Béla, Keres Emil, Király István, Koczkás Sándor, Kodály Zoltán, Kosztolányi Dezső, Kozma Imre, Ladányi András, Latinovits Zoltán, Lászlóffy Aladár, Lengyel József, Margócsy József, Márkus Béla, Mezei András, Mészöly Miklós, Moldvay Győző, Molnár József (Budapest), Móricz Zsigmond, Nagy Gáspár, Nagy Károly (New Jersey), Németh László, Papp József, Petőfi Sándor, Pintér Lajos, Rab Zsuzsa, Ratkó József, Rákos Sándor, Reöthy Ferenc, Rónay György, Rónay László, Sándor Zsuzsanna, Sárándi József, Sellei Zoltán, Serfőző Simon, Simon István, Sütő András, ifj. Szabó István, Szakonyi Károly, Szőnyei Tamás, Tamási Áron, Tasi József, Toldi Éva, Tózsér Árpád, Utassy József, Cs. Varga István, Váci Mihály, Váciné Juhász Mária, Weöres Sándor

TASNÁDI GÁBOR

1956 HŰSÉGÉBEN,
AVAGY AZ ISMERETLEN
VÁCI MIHÁLY

A szöveg gondozását végezte,
és a könyvet közzétételre előkészítette
a Cornus Kiadó, Budapest
(cornuskiado@yahoo.com)

Közzéteszi
az Országos Széchényi Könyvtár
(Budapest)
a **Magyar Elektronikus Könyvtárban (MEK)**

TASNÁDI GÁBOR

**1956 HŰSÉGÉBEN,
AVAGY AZ ISMERETLEN
VÁCI MIHÁLY**

Bővített és javított kiadás

Három grafikával és húsz fotóval

Cornus Kiadó
Budapest, 2013

*Jegyzetekkel ellátta,
az Életrajzi adatokat és
Váci Mihály ötvenhatos forradalomhoz
kapcsolódó írásainak listáját
összeállította a szerző*

*A Pirók, télen linóleummetszet és
A ledöntött jegenye –1956 rézkarc
– illusztrációk Váci Mihály verseihez –
Váci András (1928–1989) munkái,
a *Szarvas és csillagok* rézkarcot pedig
Csohány Kálmán (1925–1980) készítette*

A grafikákat a vajai Vay Ádám Múzeum
szíves hozzájárulásával közöljük.
Köszönetet mondunk Csohány Kálmánnénak

ISBN 978-963-08-6143-4 (online)

© Dr. Tasnádi Gábor, 2013

Tartalom

<i>Valami nincs sehol / Váci Mihály</i>	9
<i>Váci Mihály</i> (fénykép).....	11
1956 hűségében, avagy az ismeretlen Váci Mihály	13
Utóirat	105
Jegyzetek	109
<i>Életrajzi adatok</i>	115
<i>Váci Mihály ötvenhatos forradalomhoz kapcsolódó írásainak válogatott listája</i>	120
A szerzőről.....	122
Képmelléklet	123
A fényképekről.....	133

*S*üvítenek napjaink, a forró sortüzek,
– valamit minden nap elmulasztunk.
Robotolunk lélekszakadva, jötttevőn,
– s valamit minden tettben elmulasztunk.
Áldozódunk a szerelemben egy életen át,
– s valamit minden csókban elmulasztunk.

Mert valami hiányzik minden ölelésből,
– minden csókból hiányzik valami.
Hiába alkotjuk meg s vívunk érte naponta,
– minden szerelemből hiányzik valami.
Hiába verekszünk érte halálig: – ha miénk is,
– a boldogságból hiányzik valami.

Jóllakhatsz fuldoklásig a gyönyörökkel,
– az életedből hiányzik valami.
Hiába vágysz az emberi teljességre,
– mert az emberből hiányzik valami.
Hiába reménykedsz a megváltó Egészben,
– mert az Egészből hiányzik valami.

A Mindenségből hiányzik egy csillag,
– a Mindenségből hiányzik valami.
A Világból hiányzik a mi világunk,
– a Világból hiányzik valami.

Az égboltról hiányzik egy sugár,
– felőlünk hiányzik valami.
A Földből hiányzik egy talpalatnyi föld,
– talpunk alól hiányzik valami.

*Pedig így szólt az ígéret a múltból:
– „Valahol! Valamikor! Valami!”
Hitették a bölcsek, hitték a hívők,
– mióta élünk, e hitetést hallani.
De már reánk tört a tudás: – Valami nincs sehol!
– s a mi dolgunk ezt bevallani,
s keresni azt, amit már nem szabad
senkinek elmulasztani.*

*Újra kell kezdeni mindent,
– minden szót újra kimondani.
Újra kezdeni minden ölelést,
– minden szerelmet újra kibontani.
Újra kezdeni minden művet és minden életet,
– kezünket mindenkinek újra odanyújtani.*

*Újra kezdeni mindent e világon,
– megteremteni, ami nincs sehol,
de itt van mindnyájunkban mégis,
belőlünk sürgetve dalol,
újra hiteti hogy eljön
valami, valamikor, valahol...*

Van Lúka

Józsa András Múzeum (Nyíregyháza) gyűjteményéből

*„Csak a Petőfiék-lángragyújtotta tömeg érezhette azt, amit mi.
Mindenki esküre emelte kezét és felujjongva, megrészegülve
a szabadság első leheletétől, ami hosszú évtizedeken át
nem volt levegője a magyar égboltnak, megrészegülve a nagy,
mámorító merészségtől, hogy mit merünk, és hogy merhetjük mindezt,
ha akarjuk és ha van bátorságunk – könnyekre fakadva esküdtünk:
Rabok tovább nem leszünk!”
(Váci Mihály 1956-os naplójából)*

1956 hűségében, avagy az ismeretlen Váci Mihály*

*Egy költő műve azzal, hogy itthagytá, nem kész.
Nemzete szellemében kell elkészülnie.*
Németh László (1944)¹

*...hazafelé a nép legmélyebb titkaiba, megértett
történelmébe, összeszoruló szívébe, elfáradó
kedvébe! Hazafelé egy nép emlékezetébe, rejtett
büszkeségébe, sokszor megtagadott, megcsúfolt
és megvert forradalmainak emlékeibe.*
Váci Mihály (1968)²

Az írói-költői életművek lezárulását követő csönd és feledés, évtizedekig tartóan akár, szinte törvényszerű. Az idestova negyven esztendeje eltávozott Váci Mihály azonban „makacs halott”: halála – 1970 tavasza – óta tizenöt önálló könyve, összesen húsz kiadásban jelent meg, s róla szólóan is tizenöt kisebb-nagyobb kötetet, ebből kettőt külföldön, adtak ki. Utóbbiak az ezredváltó évektől kezdődően soka-

---

* Jelen írás több részletét, gondolatát a szerző a **Lobogó jegenyék, Váci Mihály ismeretlen naplója 1956 októberéből, versei és vallomásai** című kötet (Közdok, Budapest 2004; válogatta és szerkesztette Tasnádi Gábor) bevezetőjében fogalmazta meg először (*Váci Mihály „pünkösdi fehér inge”*). A meglepően nagy érdeklődés, az élénk visszhang (a könyvről számos ismertetés jelent meg, köztük a Magyar Nemzet és a Népszabadság méltatása), nem kevésbé a szintén tapasztalt elképesztő tájékozatlanság, tudatlanság Váciról és koráról, továbbá az időközben felbukkant újabb forrásadatok, dokumentumok a szerzőt írása teljes átdolgozására, illetve a többszörösére történő bővítésre készítették. Új tanulmány született tehát 2011-re, amely már alig egyezett a régivel. Az új cím is erre utal.

A mostani – 2013-as – kiadás pedig még további bővítéseket eredményezett, és újabb javításokkal is járt. Ezekre a szerzőt a nem szűnő érdeklődés, az olvasói levelek hálája és biztatása, nem kevésbé a baráti jó szavak, elismerések egyaránt sarkallták, és adtak kedvet is hozzá. Köszönet értük.

A költő körüli zűrzavar, sötétség, a sok félreértés, félremagyarázás és rágalom egyaránt indokolta, sőt igényelte, hogy írásunkat jegyzetekkel – mindenekelőtt forrásmegjelölésekkel – lássuk el.

Váci Mihály idézett, fölmerült versei és prózai írásai (a vele készült beszélgetéseket is ideértve) az **Összegyűjtött művei** kötetben (Magvető, Budapest 1979, 2. kiadás 1982; szerkesztette Hegedős Mária, a bevezető tanulmányt Illyés Gyula írta, az utószó Váci Mihályné Juhász Mária munkája; 1591 oldal) többnyire megtalálhatók, ezért csak azon művek, idézetek esetében adjuk meg a lelőhelyet, amelyek nincsenek benne e szóban forgó gyűjteményben.

A mozaikszerű szerkezet jó lehetőséget adott a szerzőnek az esszéire emlékeztető részek beépítésére, s hogy – évtizedes barátságuk jegyében – a költőről több emlékét is elmondja, az arcképet ezáltal is újabb vonásokkal gazdagítsa.

sodnak, egyéni kezdeményezéseknek és erőfeszítéseknek köszönhetően. Nemrég szorgos kutatók a korai, szárnypróbálgató írásait – prózát, verset – kiadásra készítették elő. Örölnék tehát a malmok – a sokféle akadály, minden kedvezőtlen körülmény ellenére is. Ahogy Mezei András mondta 2000-ben: „Váci Mihály költészete visszatér a felnövő magyar generációk szívébe, ha még ma napnyugtával nem, akkor hát holnap...”³

Évekkel ezelőtt a – lábjegyzetben már említett – *Lobogó jegenyéket* Váci leghűségesebb olvasói is meglepetéssel fogadták. E tiszta és friss levegőjű könyv meglehetősen kivételes olvasmánnyá lett, hiszen a bemutatott ötvenhatos napló, a forradalmat és a megtorlás fájdalmait idéző versösszeállítás egyaránt az újdonság erejével hatott. A hozzájuk kötődő-kapcsolódó reprezentatív vers- és prózaválogatással, továbbá a jobbára ismeretlen képanyaggal együtt egészen új megvilágításba helyezték a művet – végre *a teljes, az igazi arcával* áll előttünk Váci Mihály!

E sorok írója két budapesti és három dunántúli középiskola tucatnyi magyar szakos tanárától érdeklődött – úgyszólván találomra – a hatvanas és hetvenes évek e páratlanul népszerű költőjéről. Nyolcan közülük kifejezetten szeretik, és számon tartják műveit, bizonyosságául annak, hogy az olvasók értékrendjében Váci Mihály napjainkban is tovább él. (Ezt egyébként a könyvtárosok is állítják.) Két tanár – fiatalabbak – csak hallomásból ismeri a költőt, és szintén ketten nem szeretik a verseit. Amiben mindannyian megegyeztek: a tanárok egyike sem tudott-hallott Váci Mihály ötvenhatos forradalomról szóló, illetőleg ahhoz kapcsolódó számos írásáról. De ami igazán szomorú: közülük ketten is vélték úgy, hogy a költő 1956 októberét „ellenforradalomként” élte meg!

Lám, még a magyartanároknál is mennyi a félreértés, mekkora a tájékozatlanság közelmúltunk egyik nagy hatású irodalmi életműve körül! Mindezt magyarázza a Váciról még életében kreált egyoldalú hivatalos kép, illetőleg hamis beállítás, amit sikerült széthinteni, elhíten. A torzkép, a sok előítélet és sztereotípa, a megrögzült nézetek az utóbbi évtizedekben sem változhattak meg – a média, közoktatás, könyvterjesztés stb., kivételes esetektől eltekintve, nem segítette-segíti a tisztánlátást. Az is zavaróan hat, hatott, hogy a forradalmat s a megtorlásokat idéző Váci-írások térben és időben erősen szétszórva, sokszor nagyon megkésve jelentek, jelenhettek meg, s a kiadók a keletkezési időpontokkal gyakran manipuláltak.

Életművének számos fontos darabja először a posztumusz verseskönyvben látott napvilágot (*A sokaság fia*, Szépirodalmi Kiadó 1970), amely kötet „...nemcsak az utolsó évek munkáját tükrözi, [...] hanem átfogja Váci Mihály 1955-ben elkezdődött nyilvános költői pályájának egész ívét” – írja utószavában Váci Mihályné Juhász Mária. (A könyv egyik korabeli kritikusa találóan adta ismertetése címéül: *Kincsek az íróasztalfiókban*.) De vannak olyan versei is, amelyikek könyvben máig csak a *Lobogó jegenyékben* olvashatók. Például az *Ó-év*, amely feltehetően 1956-57 fordulóján született, s egyik sora szerint „lehetett volna homályosabb”. Így azonban, kellő kódosítás nélkül, esély sem lehetett arra, hogy a cenzorok hálóján átsüsszon. Az 1956-os forradalmat – „népünk legtisztább áldozását” – megörökítő, egyszerre csodálatos és döbbenetes Váci-napló meg kerek negyven évig maradt elrejtve! Hála Vácinak és feleségének, hogy nagy bátorsággal, vállalva a meghurcoltatás és retorzió

kockázatát, megőrizték az utókornak. Csak a közelmúltban, az egyik jelentős megyei folyóiratunk jelentette meg (Új Forrás, 1996. 8.), ám kötetbe először további nyolc esztendő múltán – a *Lobogó jegenyékbe* – került.

*Az eperfa az igazi fa.
Hízeleg lapos ereszeknek.
– De messzelátszón, útrahívón
csak a jegenyék integetnek.
(Válasz egy kritikára)*

A forradalommal és a megtorlással kapcsolatos Váci-versek többnyire metaforák, allegóriák, szimbólumok, merész képek, sejtelmes ködök mögé bújnak, így a mondanivaló könnyen elkerülheti a sorok közt olvasni kevésbé tudók figyelmét. Váci Mihály költészetének jellegzetes növény-motívumai: a jegenye, akác, bodza, rozs, labdarózsa, ördögszekér stb. mind szimbólumok is vagy éppen allegorizáló elemek – természetesen nem csak ötvenhat s a megtorlások vonatkozásában. Akár a pacsirták, fürjek, vadlibák, a zsezsemadár, pirók, a kócsag és így tovább. A keselyű is előtűnik, persze.

*

Váci – költőink közül talán csak Áprilyhoz és Csanádi Imréhez hasonlíthatóan – a madarak világát nagyon ismerte, az egyes fajokat már az énekükről-hangjukról is azonosítani tudta; írásaiban a szárnyasok sokszor „főszereplőként” bukkannak föl. Gyermek- s felnőttkori emlékei, madarászásainak élményei, akárcsak egyes olvasmányai – Herman Ottó remek madaras könyvét csodálattal, sűrűn forgatta – mind nyomot hagytak műveiben. Egyik nyáron a Gellért gyógyfürdő kapujával szemközti hegyoldalon fészkeből kipottyant csókafiókát talált; hazavitte, fölnevelte, még fürdőtállaal is ellátta. S mi több: hetek múltán visszavitte ugyanahhoz a fához, amelyik alatt rálelt, és a csókát onnan röptette szabadon. Tenyérnyi konyhájukat kalicka ékesítette, tele mindig tarka lakókkal. Lakásuk erkélyére szoktatta, csalogatta a környék madarait is.

Eszébe jut e sorok írójának, amit Jékely Zoltántól, a költőtől (akivel a hatvanas-hetvenes években szerencséje volt olykor napokat is együtt tölteni) hallott egyszer. Ez idő tájt az év nagyobbik részében Jékely Szentgyörgypusztán, az ottani családi fészekben tartózkodott. Az egyik hajnalon, ahogy fölédzte, szokása szerint a Dunára ment horgászni; ugyanakkor az apja (az ugyancsak neves költő, Áprily Lajos) a szomszédos erdőszélre, közeli erdei tisztásokra vette az irányt a vendéggént érkezett Váci Mihállal együtt; ők madárlesre indultak. A reggelizőasztalnál már hármasan beszéltek meg a friss élményeket.

Váci nem először járt ekkor Áprily Lajosnál. 1963 szeptemberének első napjaiban szerkesztőtársával, Illés Lajossal együtt látogattak ki Szentgyörgypusztára. Szíves fogadtatásban részesültek, s a fák alatt hosszasan beszélgettek. Az idős költőt minden érdekelte. Aztán sétára hívta látogatóit a megszokott ösvényeken. Illés Lajos

azt is elmeséli (*Titkos fiók*, 1981), hogy e találkozásnak köszönhetően hamarosan állattörténeteket, madaras és más verset közölhetek Áprilytól az Új Írásban.

A hajnali madármegfigyelés ritka alkalmá 1964-ben lehetett, amikor Váci Mihály több napig tartózkodott Visegrádon. Innen gyalogolhatott át (a kora reggeli mozgás, kutyasétáltatás egyébként is megszokott napi életéhez tartozott) Áprily Lajosék Nagy-Villám alatti, völgyi otthonához.

*

Láthattuk, hogy Váci Mihály ötvenhatos arca miért maradt az olvasók előtt ilyen hosszú ideig elrejtve. Az viszont nehezen magyarázható, hogy az utóbbi két évtizedben kiadott, többnyire közpénzzel támogatott, számos 1956-os emlékkönyv és antológia miért ennyire kirekesztő: még a jellegzetesen irodalmi összeállításokban sem találkozhatunk Váci-művel, hivatkozásként, utalásként sem. A forrásértékű naplót, a dokumentumértéket is képviselő költemények sorát, nemzeti örökségünk e megőrzésre érdemes darabjait mintha végérvényesen kitörölték volna kultúránkból. Pedig a naplónak iskolai tankönyvekben is helye lenne. Még az ötvenhatos kézikönyvek nagy bibliográfiakötete (1996) is kiáltóan hiányos, hiszen hosszan sorolja a forradalom és a megtorlás időszakának verseit, de a ciklusnyi idekíváncozó Váci-költemény közül *egy*et sem említ meg. Sajnos a Mundus Kiadó 2006-os, jubileumi, vaskos irodalmi gyűjteménye (*Tiszta beszéd*, A magyar irodalom forradalma 1956-ban) még mindig megfosztja olvasóit az 1956-os Váci Mihálytól.

Vigasztaló példa is akad. Nem szerkesztőhöz vagy esztétához, nem is bibliográfushoz fűződik. De az embernek is rendkívüli Sinkovits Imréhez, akinek még volt szíve, tisztessége és bátorsága műsoron tartani – több Váci-vers mellett, már a hatvanas évektől kezdődően – például az *E földet hogy szeretem!* címűt. A kitűnő színésznek arra is volt gondja, hogy ezt a forradalomra, illetőleg a megtorlásokra (is) emlékeztető költeményt egy Váci Mihály-hanglemezre (Magyar Költők 14. Qualiton 1966) odacsempéssze. A forradalom utáni tizedik esztendőben.

*Ha nénike jön, – tudom, mit sírogat;
s tudom azt is: – a z o k a t a sírokat
hol fedi fűz! – s melyiket jelöli fejfa,
s kinek ég csak az oltáron a gyertya.*

1

Esztétikai – tetszéstani – fanyalgások, bírálatok már az életében sokszor érték a költőt, amelyek persze legendás népszerűségéből is adódtak. E kifogásokra Illyés Gyula *Váci Mihály világa és költészete* című hosszabb tanulmánya, méltatása válasznak is tekinthető. Rávilágít Váci művészi értékeire, és szól művészetének – a publicisztikától elválasztó – veszélyes határvonaláról. Egyik legfontosabb „esztétikai” megállapítása: „Tudott versében fennhangú lenni, láрма és kiáltozás nélkül.” Vagy:

„Bensőségesen tudott ábrázolni egy külső világot is.” Azt is kimondja: „A vidékről írt, de [...] egy ízében sem volt provinciális.”⁴

Hornyik Miklós fiatal újvidéki író 1967 körül négy alkalommal kereste föl Németh Lászlót; interjút készített vele. Kérdéseire írásban is kapott válaszokat a nagy írótól, aki – mint ismert – gondolkodónak és kritikusnak ugyancsak kiemelkedő volt. A hosszú és alapos beszélgetés végül a Híd 1968. májusi számában jelenik meg, Újvidéken, *Találkozás Németh Lászlóval* címmel. Később Németh László *Megmentett gondolatok* gyűjteményébe, majd Hornyik saját interjúkötetébe is bekerül.⁵

– Kik azok a fiatal írók, akiktől irodalmunk továbbfejlesztése várható? – hangzott Hornyik Miklós egyik kérdése. „Veszedelemes és igazságtalan lenne féltájékozottsággal névsor összeállításra vállalkoznom. Csak azt mondhatom el, kiket fedeztem fel idáig magamnak” – válaszolja szerényen Németh László, majd a költők közül Pilinszky János, Nagy László, Juhász Ferenc, Csanádi Imre, Fodor András, Simon István, Nemes Nagy Ágnes, Csoóri Sándor, Takács Imre mellett említi Váci Mihályt is! Akinek „ritka népszerűségét sem érzem a művészi igény leszállítása árán megvásároltnak” – teszi hozzá. Bizony a Jékely Zoltán, Weöres Sándor utáni nemzedék költőiből, 1967-ben, aligha lehetett volna Németh László kitüntető felsorolásánál különbséget mondani. Hosszabbat is csak nehezen.

Németh László rokonszenvének beszédes jele volt az is, hogy 1969 tavaszán, feleségestül, budai otthonukban meglátogatta Váci Mihályékat. A karosszékekben helyet foglaló író elé a padlóra telepedett a költő, s mint fiú az apját, úgy hallgatta ifjúsága egyik példaképét. (A szituációt Váciné emlékezete őrizte meg, a hasonlat is az övé.) A megbecsülés tehát kölcsönös volt egymás iránt, s a költő részéről régi keletű. Még a negyvenes évek elején Váci vidékjáró-faluvizsgáló cserkészcsapata Németh László-gondolatot tűzött zászlajára: „Megismerni, megérteni, megszeretni...” (l. Reöthy Ferenc emlékezését).⁶

A huszti születésű Reöthy Ferenc együtt volt tanítóképzős Váci Mihállyal. Később, évtizedeken át balatoni falvakban tanított, és számos helytörténeti munkát írt. Dél-balatoni könyvsorozata *Kőröshegy* kötetének 2001. szeptember 15-i bemutatóján, amikor e község díszpolgárává avatták, így emlékezett pályája – pályájuk – egyik indítatójára, tápláló élményére: „Nyíregyházán a tanítóképzőbe jártam, és ott kapcsolódtam be a cserkészmozgalomba. [...] Volt egy cserkészparancsnok helyettesem, Váci Mihály [a későbbi] költő, aki első emberem, a jobb kezem volt a tanítóképzőben. Bekapcsolódtunk a falukutató mozgalomba. Együtt jártuk a falvakat, akkor az volt a jelszó, hogy falukutatás. Bejártuk Szabolcs, Szatmár, Ugocsa, Máramaros, Zemplén megyének sok-sok falvát. Láttuk még Levelek községnek azon földbe vájt kunyhóit, amelyekben a jobbágyok, zsellérek laktak. Ezek az élmények olyan töltést adtak nekünk, azt mondtuk, hogy életünk végéig nem szabad abbahagynunk azt, amit akkor elkezdtünk. Belső tűz lobogott bennünk, és nem tévesztettük a célt.”⁷

Egy negyedszázad múltán, 1965. december 15-én Németh László választott falujában, Mezőszilason, az író pályájának negyvenedik jubileumát ünnepelték. A rendezést, a vendéglátást a helyi Mezőföld Téesz vállalta magára. Nem volt veszélytelen a nemrég még „kútmérgezőnek”, a „népi demokrácia ellenségének” kikiáltott írótt ünnepelni. „Akik összejöttek, Németh László igazi tisztelői voltak – emlékezett

Czine Mihály. – Az ünneplés [...] házi ünnep maradt, még sajtóviasszhangja sem volt, legalábbis az országos lapokban. A Magyar Nemzet egyik akkori korifeusa kijelentette: míg ő a lapnál lesz, Németh László nevét a Magyar Nemzetben elismerően le nem írják. Ilyen volt Németh László helyzete 1965 végén még mindig Magyarországon. Írói munkásságának negyvenedik évfordulóját az ország helyett egy téesz ünnepelte, a nemzet helyett egy eklézsia.”⁸

Téesztagokon, gazdaszokon, helyi értelmiségieken, továbbá a hozzátartozókon túl a művészvilágból is voltak jelen, közöttük Kállai Ferenc, Bicskey Károly színészek s a filmrendező Hintsch György. A régi barátokat Erdei Ferenc képviselte. Tamási Áron betegágyáról küldte jókívánságait és ölelését az ünnepeltnek.⁹ A meghívott írók – igaz, Czine és Erdei is közéjük értendő – nem mertek eljönni; Simon István költő, főszerkesztő kivétel volt, őneki éppen kifelé állt a rúdja a Kortárstól, s úgy ítélte meg, hogy már aligha ronthat a helyzetén tovább; a másik író-jelenlevő pedig a veszélyes vizekre oly gyakran evező, soha nem taktikázó Váci Mihály volt...

1968. augusztus 28-án, vagyis a gyalázatos prágai bevonulás után éppen egy hétre, Váci és felesége közös levelet küldött Németh Lászlónak, amelyben a tőle postán érkezett dedikált *Kiadatlan tanulmányok*at köszönik meg: „Drága Laci bácsi! Az utóbbi hónapok legnagyobb örömét szerezte nekünk kedves figyelmességével” – írták, majd a levél vége felé saját koordináta-rendszerükről kulcsfontosságú sorokat fogalmaznak meg: „...számunkra az Ön munkássága – teljes egészében – az Illyésével és a Veres Péterével együtt, azt a közvetlenül és természetesen adódó hagyományt jelenti, amiben megfogódzkodhatunk, s amire egyedül támaszkodhatunk.”¹⁰ Jól jegyezzük meg ez utóbbi, oly lényeges mondatot: Váci igazi arcára, emberi tartására vet újabb fényt.

Hiába jelenik meg a *Kiadatlan tanulmányok* két vaskos kötete, s hiába engedélyez ekkoriban a kultúrpolitika Németh Lászlónak „teljes” életműsorozatot, alapvető munkáit (a *Kisebbségben*, *A minőség forradalma* gyűjtemények sok tanulmányát, köztük például a *Debreceni Kátét*, *Az értelmiség hivatása* kötet nagy részét, így a kiemelkedő fontosságú *Második szárszói beszédet*, és lehetne folytatni a sort) „a párt” továbbra is tiltotta, ideológiailag veszélyes – harmadikutas, nacionalista stb. – írásoknak ítélve őket. A politikai hatalom szócsövei, számos kritikus, továbbá néhány magánszorgalmú íróféle igaztalanul s visszatérően támadták is a szellemóriást; szavait kiforgatták, gondolatait rosszindulattal magyarázták.

Minden oka megvolt tehát Németh Lászlónak arra, hogy a teljes életművére a kiadói szerződést kétellyel, rossz előérzettel írja alá. Mint a Váci Mihálynénak címzett, 1968. szeptember 21-i válaszlevelében írta: „...köszönőlevelet nem szokás megköszönni”; de hát Váciék szeretete a küldött könyv szerzője iránt, illetőleg optimizmusuk műveivel kapcsolatosan – hisznek „a történelmi idő mindent igazságosan elrendező erejében” –, továbbá Németh László rokonszenve irántuk és mély bizalma is mindkettőjükben: lényegbevágó, keserű vallomásra késztetik a nagy író. „...a magyarságból kizártnak kell tekintenem magam – írja Váciéknak e levelében Németh László. – Mert hisz azokat, akik erre a kizárásra a parancsot megadták s mostanában egyre ügyesebben és nyomósabban szorgalmazták, meg lehet érteni; én valóban a magyar irodalom emancipációjáért is küzdtem; s az ő értéktiszteletük egy-egy ref-

lexe, időnkénti alibibizonyításuk serkentő is lehetne; azonban azokat, akiktől Maga az én felmentésem, igazolásom várja, s akik az én tapasztalatom szerint nyílt kárörömmel, a legjobb esetben sunyi büntudattal asszisztálnak ennek a parancsnak, csak abban az esetben tudom megérteni, ha a művészet elvesztését, lesöpítését nem tekintik a népüket ért veszteségnek. [...] a nyár elején egész életműszerződést írtam alá, ami ha könyv is lesz belőle, nemcsak műveim újracenzúrázását teszi lehetővé, de újra odakényszerít azoknak a kegye elé, akik egyszer már elzavartak. Családom érdekein kívül, ebbe csak Maguk kényszerítettek bele, egy-két író s néhány száz, a kortól elmaradt olvasó, akik nem tudják elhinni, hogy ami nekik kedves, nemzetük emlékezetéből kitörölthessék, s magyar szokás szerint az én kishitúségemet, környezetem szerint hiúságomat, dölyfömet tennék meg annak gyilkosává, ami elválva tőlem, nem is az enyém már.”¹¹

Németh László rossz érzései beigazolódtak. Az 1969-ben indult életműsorozat kötetei, főképp a tanulmányok, rendre cenzúrázottan – meghúzva, hiányosan, sőt itt-ott átírva is – jelentek meg; aztán 1980-tól kényszerű szünet következett. Az *Életmű szilánkokban* két kötetére, továbbá az alapvető fontosságú *Sorskérdések* testes gyűjteményére további tíz esztendő – kiadói huzavonák sokaságával – kellett várni: megjelenésüket csak az úgynevezett rendszerváltozás, az író halála után másfél évtizedre, tette lehetővé. A Magvető és a Szépirodalmi közös sorozata így végül huszonhárom nagy kötetre rúgott; ám azóta az Osiris és a Püski Kiadó, a Kráter Műhely Egyesület további kiadatlan Németh-művekkel jelentkezett. Fejlemény az is, hogy a kiadók többnyire – sajnos nem minden esetben – visszatérnek az író eredeti, vagyis cenzúrázatlan szövegeihez.

Váci és felesége tehát a tiltott műveket is számon tartotta, mint hangsúlyozták: a *teljes* Németh László-életműre néznek föl; azt példának, támasznak tekintik. Őket nem lehetett befolyásolni, ők nem igazodtak a hatalom elvárásaihoz. Már dacból, ötvenhat örökségeképpen sem adtak a politikának igazat a nagy íróval, írókkal – Illyést, Veres Pétert is ideértve – szemben; igazodási pontjaik megingathatatlanok voltak. Váci Mihályéknak mindhárom lángelme életműve, mint vallották, az *egyedüli* szilárd kapaszkodót jelentette; szellemi vonzásukban éltek.

*

„Megrendülten olvasom posztumusz könyvét, *A sokaság fiát*” – írja Váci Mihályról szólva 1971-ben földije, jó barátja és költőtársa, Rákos Sándor.¹²

Ez a kötet „a pálya emelkedő ívének fájdalmas-hirtelen megszakadását sirattatja el velünk elsősorban. A nagy lobogású, önpusztító lírikusok túl korán hálnak meg a bennük fölhalmozott lehetőségek érésidejéhez képest – folytatja Rákos Sándor. – Még a legnagyobbak: Csokonai, Petőfi, József Attila versei is csak azért »összesek«, mert folytatásuk szerteindázó lehetőségeit a költők sírjába temették. Vácit hegytetőn érte utol a halál, ahonnan több út is vezetett volna tovább és följebb. A kötet gazdag intellektuális rétegződésű verseire gondolok itt [...]. Ezek indulatban-formában túllepnek addigi versépítkezésének határain, s új, sajnos már be nem teljesedhetett korszakot nyitnak meg költészetében. Könyve [...] korábbi legjobb szintjéhez mérhető

érték s eredmény. Igaza van az utószónak, Váci Mihályné példamutatóan tárgyilagos, a szeretet szigorával fegyelmezett írásának: valóban a legsokoldalúbb, leggazdagabb Váci-kötetek közé tartozik.” S tegyük hozzá: a legcsalódottabb hangvétellel, a leginkább keserű ízzel.

Rákos Sándorhoz hasonlóan vélekedik Görömbei András irodalomtörténész is, recenziójában „megrendítő, szép összegzésnek” nevezi e könyvet, amely „gazdag emberi egyéniséget mutat fel”.¹³

*

A költészetben a hetvenes évek közepétől erősen fűjdögálnak a neoavantgárd szelei, egy évtized múltán pedig már a posztmodern divatja uralkodik. A légkör nem kedvez a hagyományokhoz kötődő modern irányzatoknak sem; Váci költészetének különösen nem.

„Nagyon nagy a csend Váci Mihály körül – írja 1982-ben Tasi József. – Nem mintha kevesebben olvasnák-szavalnák a hatvanas évek konszolidálódó légkörében írt forradalmi verseit, »csak« az esztéták, irodalomtörténészek körében divatos legyinteni neve hallatán. Az urbánusoknak túlságosan népies, akik pedig – titokban – Sinka Istvánt tartják a legnagyobb költőnek: elfajzott városi. S ami a legnagyobb bűne mindkét tábor hangadóinál: elkötelezettsége. Váci Mihály, amint osztályos és kortársai: József Attila »köpönyegéből« nőtt ki. *A Döntsd a tőkét, ne siránkozz...* és a *Külvárosi éj* költeményeit tartalmazó »zsebből«. Pilinszky János például a *Reménytelenül* és a kései bűn-versek folytatójaként emelkedett költészetünk panteonjába. Irodalmi életünk antinómiái közé tartozik, hogy Váci Mihály még nem küzdötte ki ugyanott a maga helyét. Kicsit úgy járt, mint József Attila az ötvenes években: közintézményeket neveztek el róla, felállították szobrát, csak ez a szobor nem akar – nem tud – életre kelni.”¹⁴

A *Lobogó jegenyékkel* persze sok minden megmozdult. Ez a kötet Váci elkötelezettségét, hűségét, annak igazi tartalmát az eddigieknél teljesebben mutatja: ő nem a fennálló rendszernek, nem az ötvenhat eltiprásával hatalomra kerülteknek, nem az irodalompolitikának kötelezte el magát. Váci Mihály a szegényeknek, az elesetteknek, a megnyomorítottaknak, a megmételyezetteknek, az igazságra szomjazóknak fogadott hűséget, és szolgálta őket következetesen, haláláig.

„Az író csak a történelemnek és a népnek felelős – hangsúlyozta az *Akiknek barackot nyomtak a fejére* című »szabálytalan hozzászólásában«. – Aki író, együtt él ezzel a néppel, akármi érje a népet – és különösen: őt magát –, és vele együtt küzd mindazért, amire még ennek a népnek szüksége van. Ha a költő úgy látja, hogy még súlyos gondjai, drámái vannak azoknak, akiket szeret – úgy segíthet ezen, hogy elfordul, idegen játékokkal, stílusokkal játszadozik? Nem! [...] A költő nem irodalompolitikai csillagképek között leli meg sarkcsillagát...” A mindmáig pulikálatlan, kézírásos itáliai naplójának (1962, másolatát Ladányi András bocsátotta rendelkezésünkre) élén, mottóként, ez a mondat áll: „Szegénynek születtem én s magyarnak.”

Tömören: Váci Mihály a „szegények hatalmának” és a magyarságnak – az ő szavaival „a szeretni való kis magyarságnak” – volt az elkötelezettje, s forradalmaink

örökségét is bátran vállalta fel. Ha mindez bűn: bűnös volt, s jogosak a vádak, ha pedig erény: megbecsülés illetné őt...

„Hatni akart. Ezt is a hűség hozta. Hatni azokra, akikből származott, vigaszt, bátorítást, magyarázatot nyújtva” – írja a már fölmerült tanulmányában Illyés Gyula.¹⁵ Láthatjuk, hogy – például – az otthon maradottak sorsát, a tanyán élő, hátrányos helyzetű Magyar Jancsikák és Halasi Marikák továbbtanulásának gondját, a tanyai kollégiumok létesítésének ügyét milyen nyílt szívvel és cselekvően vállalta fel. *A tanyáktól az egyetemig* (1963), *Ökörkút* (1963), *Osztálykönyv* (1964), *Innen még nem látszik* (1964), *Tegyünk értük valamit* (1965) és más prózai írásai nem maradtak hatástalanok, ám az eredményeket főképp parlamenti képviselősege révén sikerült elérnie. „Nem lehet elfelejteni felhevült arcát, amikor megyénk egyik vezetőjével tárgyalt, és ígéretet kapott az első ilyen tanyasi kollégium felállítására” – emlékezik később Nyíregyháza neves kultúrhistorikusa, Margócsy József.¹⁶

Az emberiség sorsára örökös lelkiismerettel figyelte a világ alakulását is, mint azt a Latin-Amerikában, Franciaországban vagy több itthon született verse tanúsítja. „Huszedik századi költő volt – írta Lászlóffy Aladár. – Az igazán súlyos érvek felhajszolója, fegyelmezett atomja a hadnak, mely folyton a döntő vitákat várja...”¹⁷

*

Tollat ragadott a világban szétszóródott magyarság megmaradásáért (*Az oldott kéve* – Meditáció az amerikai magyarok kultúrájáról, 1969).

Sokan figyeltek föl erre a mozgósító erejű, úttörő írására, amely a Népszabadság mellett a világ minden sarkába eljutó Magyar Hírekben is olvasható volt. Rádióelőadását is sokan hallhatták ebben a témában. Sikerült elérnie, hogy ezt a teljesen mellőzött, igen veszélyesnek ítélt kérdéskört az országgyűlés kulturális bizottsága végre napirendjére tűzze.

Az amerikai Nagy Károly szociológus professzor nyilatkozataiból tudjuk, hogy az itthonról támogatott Anyanyelvi Konferenciát Kodály, Illyés Gyula és Váci Mihály személyes közbenjárásával tudták elindítani. Az első találkozóra – sajnos sem Kodály, sem Váci nem érhetette meg – 1970 nyarán került sor Budapesten és Debrecenben. A konferencia annyira életerősnek bizonyult, hogy később a civil szerveződésű Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társaságának a gerince lett. 2010 nyarán már a kilencedik találkozót rendezték meg, ezúttal Marosvásárhelyen. Az egykori főszervező, Nagy Károly a konferencia amerikai társelnöke volt a 2011-ben bekövetkezett haláláig. Ő nyilatkozta: Vácinak, „elsősorban mint lelkiismeretes és nemzeti felelősségérzettel áthatott pedagógusnak, döntő szerepe volt abban, hogy a nyugati sziget- és szórványmagyarság ügye a diktatúra tiltásai ellenére is napirendre került, és hogy az Anyanyelvi Konferencia megvalósult.”¹⁸

Csoóri Sándor ugyancsak megemlékezett Váci szerepéről: „Az elsők közé tartozott, akik megértették, hogy a Nyugaton élő magyarokkal kapcsolatot kell teremtenünk. [...] Nagyon bátran, szívósan hadakozott azért, hogy ez a konferencia létrejöhessen. Az emigrációval kapcsolatot keresni az 1960-as években majdnem fölért egy kis hazaáruházzal”, hiszen Nagy Károly és a többi szervező „mind 1956-osok voltak.

Váci Miska tudott úgy árnyalni, hogy fontosabb volt számára az, hogy ezek magyarok voltak, és a magyar kultúrához akarnak tartozni [...]. Ezt ő mindenütt védte.”¹⁹

Hogy Váci Mihálynak milyen körülményeket, állapotokat kellett itthon megmozgatnia, hogy mennyire az elején, az úgynevezett aprómunkánál kellett kezdeni mindent, arra csak egy példa. Látszólag nem nagy ügy, mégis lényeges és nagyon jellemző. „Miért kell a külföldre, magyar embernek küldött szépirodalmi könyvet »megbírságotlani« a kiküldési engedélyért kirótt húsz forint erejéig, amely összeg sokszor meghaladja a kiküldött könyv árát? – kérdezi *Az oldott kérében*, több más fölvetése mellett, Váci Mihály. – Magyar nyelvű könyveket miért csak kétszázötven forint értékig lehet a határon túlra kiküldeni? Miért nem lehet magyar népdalfüzeteket húsz forint illeték és engedély nélkül kiküldeni, mikor a slágerfüzet – mint utcai forgalomban árusított kiadvány – engedély és illeték kifizetése nélkül küldhető ki bárki-nek, bármilyen példányszámban.”

Régen volt, ám még a közelmúltból is nagyon ismerős az ilyesféle megkülönböztetés.

Tanulmányát így zárja a költő: „Irodalmunk kiemelkedő szellemei egy évszázada panaszojják kultúránk, irodalmunk nyelvi elszigeteltségét, s trombitálnak a világirodalom Jerikó-falai alatt. Az egyetemes emberi kultúra áramába bejutni – minden nemzet legjobb fiainak elsőrendű feladata. A szórványmagyarság érdeklődéséért, olvasási igényéért törekedni, nyelvi megmaradásáért küzdeni nem a világirodalom áramába való bejutás – de egyetemes és emberi teljesítmény. Ezért minden magyar írónak és felelős embernek meg kell tennie legalább annyit, amennyi ma lehetséges.”

A Váci felvázolta célokat, feladatokat a konferencia negyven év múltán is vallja, hirdeti, és – azokat kiterjesztve, a kiszélesedett lehetőségekhez igazodva – munkálkodik értük: öt világrész magyarságát segíti anyanyelve ápolásában, kultúrája megtartásában, fejlesztésében és magyarságtudata megőrzésében.

*

Váci Mihály számon tartotta és folyóirat-szerkesztőként is segítette a határon túli magyar írókat. Mindez a hatvanas években szintén ritka és nem éppen dicséretes dolognak számított. Párizsban járva Ady, József Attila és Illyés Gyula emlékét keresi, és találkozik az akkoriban indult Magyar Műhely folyóirat szerkesztőivel. (Közben, persze, sorra járja Párizs képtárait, múzeumait.) Megelőzően, mikor megtudta, hogy Párizsba utazhat – a végtelen örömmön túl – késedelem nélkül francia tudása fölfrissítésébe kezdett. „Nyelvtankönyvül” egy francia költői antológiát, benne életrajzokkal is, használt. Váci egyik fölényeskedő pályatársa, a költő utazására célozva, kajánul jegyezte meg: – Suszter maradjon a kaptafánál! – A juhászivadék Illyés Gyulának is a birkák mellett kellett volna maradnia! – válaszoltam, nem kis éllel. Erre elhallgatott.

Néhány év múlva Váci Mihály Pozsonyba kapott meghívást. Az egyetem bölcsészeti karán sok magyar hallgató és tanár várta a költőt, aki felelős, egyenes válaszával nem okozott csalódást. Ez az esemény 1965 októberében, egy hosszú felvidéki utat zárt, amelyen előzően Veres Péter, Lengyel József mellett más magyarországi

írók is részt vettek. Kassán is töltöttek néhány órát, a tizenkét osztályos magyar „ipari” iskola tanulói között. Ezután a közeli Királyhelmecen nevezetes találkozó következett.

Ezt a magasfeszültségű ünnepi estét az idősebb helmeciek ma is emlegetik, Veres Péterre és Vácira név szerint is emlékezve. Mint elmondták: az akkor éppen kilencszázötven éves magyar forradalom szelleme – kimondatlanul is – ott vibrált a levegőben, akár az együvé tartozás erőteljes érzése. „A királyhelmeci közönség részvétele, érdeklődése, nagy száma, a velünk szemben ülő és figyelő arcok ünneplése adta csak tudunkra igazán, milyen nagy jelentőségű találkozó részesei vagyunk – írta Váci Mihály (*Fábry Zoltán köszöntése*, 1967). – Nem csupán író-olvasó találkozó volt ez, és nem csupán azok találkoztak itt, akik eljöttek: a közönség, a hallgatóság megnőtt, túl a terem falain, és messzebbre hallatszott szavunk. És nemcsak az az öt író volt jelen [...]. Egy kultúra, nyelv és a nép hagyománya, öröksége, dallama és érzelmei találkoztak a jelen valóságával.”

Váci elzarándokol Stószra, Kassa közelébe, hiszen – Illyés szavaival – „él ott egy európai, egy szentszagú, hű szabadsághívő”: az „Oltárőrző” Fábry Zoltán, akinek hetvenedik születésnapján költőnk esszével tisztelgett (ebből idéztünk az imént). Az Új Írás legelől hozta az ünnepi köszöntőt, ezzel is jelezve, hogy kivételes emberi magatartás és írói teljesítmény előtt hajtják meg fejüket: Fábry Zoltánnak, aki az újabb háborút követő gyalázatok, a folytatódó embertelenségek idején is hallatta hangját, a vox humanát: a csehszlovákiai magyarság teljes jogfosztottsága, szülőföldjéről történő elűzetése ellenében, „a legmélyebb megalázottság fokáról, nyelvfosztottan, szóbenítottan” kiáltott az írókhoz, az írástudó szabad emberekhez. *A vádlott megszólal* címmel „a cseh és szlovák értelmiségnek” – vezető politikusoknak, egyházi személyiségeknek, íróknak, szerkesztőknek – félszáz helyre küldte el Fábry e megrázó erejű, az emberi lelkiismerethez, értelemhez föllebbező röpiratát, amelynek szlovák nyelvű fordítását később is másolták, terjesztették. Szégyen és gyalázat: a döbbenetes erejű, tiszta emberséget sugárzó memorandumot – 1946-ot írunk – egyöntetű, teljes némaság fogadta; válasz sehonnan, senkitől sem érkezett. Miként éppen négy évvel korábban, 1942-ben gróf Esterházy János, Szlovenszko parlamentjében egyedüli magyar képviselőként egymaga állott az embertelenséggel szemben: ő ugyanis nem volt hajlandó megszavazni a zsidóság kitelepítését – hasonlóan magára maradt, süket fülekre talált Fábry Zoltán segítségért kiáltó írói hangja az újraalakult Csehszlovákia „szellemi életében”, „demokratikus” társadalmában.

A vádlott megszólal, teljes terjedelmében kinyomtatva, először csak 1968-ban, a prágai politikai változások nyomán jelenhetett meg²⁰, addig – igazodva a cseh és szlovák kommunisták hivatalos állásfoglalásához – Magyarországon is tiltott írásnak számított. Szomorú, hogy még ma is csak kevesen ismerik ezt a rendkívüli jelentőségű magyar emlékiratot, a huszadik század egyik legfontosabb közép-európai dokumentumát, amelyet Féja Géza „történelmi alapokmánynak” nevezett.

Nálunk a Fábry Zoltán név napjainkban is többnyire a budapesti „háromszoros Kossuth-díjas filmrendezőt” (aki i-vel írta a nevét) juttatja az emberek, persze már csak az idősebbek, eszébe. Hogy élete vége felé mégis kezdték észrevenni a felvidéki, vagyis az író Fábry Zoltánt, s halála előtt végre a Kossuth-díjat is megkapta a

magyar államtól, abban nem kis érdeme lehetett az Új Írásnak és Vácinak, továbbá a Kortársnak és Simon Istvánnak. Váci Mihályról szólva ezt se felejtsük.

S ha már – képzeletben – Kassáról csak egy ugrás Ungvár: az se merüljön feledésbe, hogy Váci közeli kapcsolatban állt az ott élő Kovács Vilmos költővel²¹, akit próbált védeni a helyi sovinizmus bántalmazásaitól. Hosszú idő után ő, Kovács Vilmos volt – lehetett – az első kárpátaljai magyar, aki magyarországi folyóiratban, méghozzá a rangos Új Írásban, méltón képviselhette (először 1966-ban) az illyési „ötágú síp” hatodikkal gazdagodott ágát.

*

Barátságot ápolt az Újvidéken lakó Fehér Ferenc költővel is, akinek egy szlovéniai – bledi – találkozásuk alkalmával verset ajánlott (*Topolya*); később a *Delelő* című kötetéről meleg hangon írt hosszabb, tanulmánynak is beillő ismertetőt („*Aki nem hisz, meghal*” – Jegyzetek Fehér Ferenc gyűjteményes kötetéről. Alföld, 1967. 6.)²². Délvidéki bajtársát ehelyütt „a nagy hazatalálásra vágyó költőnek” mondja; „az elszakíttottság bánata az övé”. E két félmondat elegendő volt ahhoz, hogy ez a Váci-írás többé soha meg ne jelenjen. Nem kizárt, hogy a „jugoszláv elvtársak” tiltakozására, akik akkoriban ugyan nem Moszkva irányát követték, „revizionista” külön úton jártak, ám a hazai nemzetvesztő pártpolitika túllihegett internacionalizmusa készséggel segítette valamennyi szocialistának nevezett szomszédos ország magyarellenos törekvéseit, nacionalizmusát. Az azonban mindenképpen különös, hogy ez a jelentős írásmű még a nagy Váci-gyűjteményekbe sem kerülhetett bele.

Váci Mihály szóban forgó tanulmánya hónapokkal az Alföld közlése előtt elhangzott a Magyar Rádióban: 1967 márciusában. Föltehetőleg Dorogi Zsigmondnak (is) köszönhetően, aki akkor már egy évtizede a rádió irodalmi szerkesztőségének munkatársa volt, és nemcsak Vácit, de Fehér Ferencet is nyílt, „alföldi szívvel” szerette, becsülte. Az adás után a jeles délvidéki költő és a felesége képeslapot küldött Váciéknek Budapestre: „Kedves Miska és Mária! Hallgattuk a szép, baráti melegséggű méltatást, elszoruló torokkal, meghatódva... Most Topolyáról gondolunk Rátok igaz szeretettel, barátsággal: Feri és Magdi.”²³

A megilletődöttséget a „helyzet” tette rendkívülivé: olyan nyílt, igazmondó, valóban a testvériség hangján szóló hosszabb méltatást, mint amilyen Váci lepte meg barátját, a háború óta más határon túli magyar költő Budapestről talán nem is kapott. Hogy Váci Mihály szókimondása (s a vele való kapcsolattartás) még az akkoriban agyondicsért jugoszláviai nemzetiségi politika viszonyai között sem volt veszélytelen, azt jelzi, hogy Fehér Ferencék nem a lakóhelyükről, Újvidékről küldték képeslapjukat, hanem Topolyáról, és azt nem az Új Írás Szerkesztőségébe, hanem Váciék lakásába, a Villányi útra címezték. De ezt mutatják a szűkszavú, a megköszönést elkerülő, félig-meddig madárnyelven írt sorok is, akár a rövid aláírások.

Külön is fájdalmas az a már említett tény, hogy Váci e fontos írása egyik kötetébe sem kerülhetett, könyvben tehát máig nem olvasható.

*

Jó emlékként őrzöm egyik utolsó találkozásunkat is. 1970 elején történt. A befagyott Feneketlen-tónál, Budán, Váci Mihály hévvel, elragadtatással beszélt Illyés Gyula akkor nemrég megjelent remek esszé-regényéről, a *Kháron ladikján*ról és Kós Károly *Hármaskönyvéről*, benne a *Varju-nemzetséggel*, a *Budai Nagy Antal históriájával* s egyebek közt az Adyról, Móricz Zsigmondról szóló értékes és szép írásokkal. E Bukarestben kiadott könyvet korábban magam vittem neki, ugyanis azt Magyarországon betiltották, még a könyvtárakból is bevonták (a Kun Béláról szóló rész miatt). Váci kérte, hogy Erdélyben járva, próbáljak szerezni számára egy példányt. Erdélyre egyébként nagyon figyelt; a szerkesztő jó szemével választotta ki a mifelénk akkoriban még alig ismert értékeket: Kányádi Sándor és Szilágyi Domokos verseit.

A nála jó két évvel fiatalabb Sütő Andrást és világát nagyon közelinek érezte magához. Tapasztalhattam néhányszor, hogy a rokonérzés kölcsönös volt egymás iránt. Szegények fiai, a keleti magyarság küldöttei mindketten; néptanítói tanulmányok, protestáns gyökerek, hűség népükhöz és munkálkodás érte, hasonló irodalmi s politikai törekvések, gyakori biblikus hang, ország- és világljárások, fordítások a román irodalomból... Mind a ketten lapszerkesztők hosszú éveken át, parlamenti képviselőség, de még a korabeli politikából, közéletből való mélységes kiábrándulásuk, a sok-sok keserűség is társította, rokonította őket; nem is szólva a közös példaképek hosszú soráról. Visszagondolva rájuk, földidézve alakjukat, az idő távlatából mind élesebben látszik: volt bennük valamilyen közös dac, konokság, bátor „vagányság”, sőt vakmerőség a politikai hatalommal szemben – tenni akarás, azonnali cselekvésre készség minden jó ügyért, mindenekelőtt szűkebb nyelvi, társadalmi közösségük védelmezésében.

Nem véletlen tehát, hogy Dobos László, a nagy tekintélyű felvidéki író és közéleti személyiség, pozsonyi kilátótornyából széttekintve, szélesebb összefüggések alapján, s fölülelemelkedve mindenféle megosztó emberi gyöngeségen, gyarlóságon, szembeállító igyekezeten, Sütőt és Vácit *egyazon* nagy családban látja. Czine Mihály munkásságát vizsgálva, az ő társait, a rokon-hegycsúcsokat, testvér-magaslatokat keresve állapítja meg Dobos, hogy „...Nagy László, Juhász Ferenc, Simon István, Váci Mihály, Csoóri Sándor, Sütő András, Fekete Gyula e vonulat tagjai.”²⁴ Nem sokkal később, a szintén felvidéki Tőzsér Árpád költő faggatására bővebben, meghittebben is vall Dobos László minderről: „...utam, élményvilágom, műveltségem, szemléletem valóban párhuzamos, szinte azonos a »népi írók« utónemzedékének útjával: Simon István, Csoóri Sándor, Czine Mihály, Váci Mihály, Nagy László, Görömbei András – rokonaim...”²⁵

Az előttük járók, az apák nagy nemzedéke is – Németh Lászlótól Veres Péterig, Illyéstől Sinkáig, Sárközi Györgytől Erdei Ferencig, Tamási Árontól Szabó Zoltánig – egyénenként más és más írói világot hordozott, amelyek nagyságra sem voltak egyformák; esztétikai szemléletükben, ízlésben is többféle úton jártak. Mégis ösztartoznak, mert a nemzeti lét közös „konok gondja”, a cél, szándékok, eszmények és küzdelem egy zászló alá, egy csapatba vitte őket. Mindannyian kivételes értékeket képviselnek; *bármelyikük* lebecsülésével, kizárásával önmagunkat – s a közösséget – szegényítenénk, gyöngítenénk, csonkítanánk. Egy olyan országban, ahol még a

világhírű zenészeinket: a „példamutató nagy ikerpárt” is igyekeznek, meg-megújuló buzgalommal, egymás ellen kijátszani – nem volna szabad felülni sem a nyíltan, sem a körmönfontan ügyködő, bomlasztó és szembeállító szándékoknak, kirekesztő törekvéseknek; az újabb nemzedékek, újabb írói csoportosulások esetében sem, természetesen.

Váci Sütő Andrással utoljára 1969 januárjában Marosvásárhelyen találkozott, az ottani Ady-emlékülés alkalmával. A költő barátjának házába, a Vörösmarty utcába (néhány év múlva ezt az utcát is román nevére változtatják) is ellátogatott ekkor: hosszú, téli éjszakát beszélgettek végig; akadt mit mondaniuk egymásnak. Aztán 1970 tavaszán, amikor az induló Kriterion első kiadványaként az *Anyám könnyű álmot ígér* végre könyvvé lett, a legelső, gyöngybetűkkel dedikált tiszteletpéldányok egyikét Sütő Váci Mihálynak küldte Budapestre. Az alkalmi postás azonban már csak a költő feleségének adhatta át a becses küldeményt – a címzett útban volt Vietnamb felé, meghalni. Váci tehát már nem vehette kezébe ezt a később oly híressé lett, az erdélyi magyarság kisebbségi sorsának jelképévé magasodott könyvet, ám vigaszt jelenthet: a marosvásárhelyi Igaz Szóban előzően közreadott fejezeteket mind elolvasta, nagy tetszéssel fogadta valamennyit, s kíváncsian várta a folytatásokat.

Sütő lelkiismeret-ébresztő remekművének igazságát, hitelességét, általános emberi érvényét később olyan olvasmányaink is „igazolták”, mint amilyen például egy évtized múltán Váci édesanyjának emlékirata volt (Idős Váci Mihályné: *Legyen munkátokon áldás! Magvető, Tények és Tanúk*, 1981). Nyíregyházán, a város szélén, Váci Mihály kiröpítő fészkéből Zsuzsa néni szavai sokszor hangzanak úgy, mintha Sütő András édesanyja, Berta néni szólna hozzánk a pusztakamarási szülői házból. S fordítva: idősebb Sütő Andrásék udvarában „a cöveklábú asztal, amely nyári napokon piros paradicsommal, frissen hámozott uborkával, mezősegi sajttal”²⁶ várta haza az író, mintha azonos volna idősebb Váci Mihályék alvégesi, kerti asztalával: „Szeretem a lugasok alá terített, különös áhítatú reggelik harsogó jókedvét, mely olyan, mint a friss zöldpaprika, szeretem a ritka alkalmi fehér abroszt, drága barátnak vagy csupán a saját örömeinknek terített fehér asztal mellett a tyúkleves feljövő napjait” – vallotta a költő (*Ünneprontó*).

Gondolná bárki is, hogy társát-barátját Sütő András harminchat esztendővel élte túl? Váci Mihály tehát ennyire korán hagyott itt bennünket.

Fölfigyelt a szintén marosvásárhelyi Székely Jánosra; *Dózsa* című poémájáért (Monológ öt helyzetben, intermezzókkal) lelkesedett. Egyszer dedikált Lászlóffy Aladár-kötetet láttam íróasztalán, a szerkesztőségben. A legszebb erdélyi írás Váci Mihályról éppen Lászlóffy tollából született, aki az immár halott barát „megállt szíve” helyett mondja: „...mindenkit véglegesen szerettem, csak halálom után özvegyül el a barackfa, az őz, a csillag, az igazság, ha maguk is élnek még akkor valahol, öregem.”²⁷

*

Váci Mihályt az emberi hitványság, gyávaság mélységesen föl tudta háborítani. Amikor – magam is tanúsíthatom – az egyik nagyhatalmú nyíregyházi pártfunkcio-

nárius a szomszédos Beregszászban, egy úgynevezett barátsági gyűlésen, az ottani magyarokhoz fordulva képes volt *nem magyarul* megszólalni, Váci közbekiáltott: „Beszéljen a hallgatóság nyelvén!” Nekem aztán csak annyit fűzött hozzá, érezhetően önmagára is haragudva: „Ez a rongyember újra kihúzatta velem a gyufát.”

Nemzetközisége máskor sem, soha sem volt elvonatkoztatott és természetesen ki-rekesztő sem. A kis népekhez mindig vonzódott, erkölcsi fölényük miatt is rokon-szenvezett velük. Amikor nálunk jobbára a „szovjet emberek”, „szovjet nép”, sőt még a „szovjetek” klisé is járta, ő az *örmények* fájdalomáról, lélekkel teli földjéről ír együttérzéssel (*Örmény ének*). Üzbegisztánba látogatva – útitársától, Farkas László irodalomkritikustól tudjuk – sorra fölkereste Taskent és Szamarkand üzleteit, míg-nem *üzbég* népzenei hanglemezt sikerült vásárolnia.

Amikor Magyarországról a látogató „Jugóba” utazott – így mondták egykor –, s nem a dalmát, mégcsak nem is a horvát tengerpartra és még kevésbé Dél-Bácskába; amikor média, iskola, hatóságok stb. mindent egybemostak, még a délvidéki magyarokat is „lejugoszlávozták” vagyis délszlávokká nyilvánították őket – Váci Mihály „A szlovén opera együttesének” ajánl verset (*Kis népek*):

*Mindig velük vagyok, mindnek fiául
szegődöm – s majd mind fiául fogad.
Fájó életem mind felé kitárul;
s az értük élt sors mindent visszaad.*

*Kikre a kör mindig szorosra zárult,
érzik közel – rokonnak – magukat:
kis népnek van fogalma a hazáról:
egy bennük nép-, nemzet-, világtudat.*

.....

Amikor itthon a magyarság vagy közösségeinek pusztá említésére sokszor máris nacionalizmust vagy sovinizmust kiabáltak (a szintén megvető „magyarkodik” kifejezés inkább az újabb idők „leleményeként” terjed), amikor magyarok sérelmeiről, hátrányos megkülönböztetéséről tilos volt szólni, amikor a pusztulásra ítélt moldvai csángómagyarok kutatásáért az idős zenetudóst, Domokos Pál Pétert a magyarországi „néphatalom” nem átallotta hosszú éveken át „rendőri felügyelet alatt” tartani – vagyis a velejéig romlott, hamis internacionalizmus korában Váci Mihály még az országgyűlési képviselői karrierben sem veszíti el testéből a gerincet: ő mindig az *igazi* nemzetköziség, a tiszta emberség jegyében, az emberi méltóság védelmében *magyar patriótaként* cselekedett.

Mint láhattuk eddig is, határokon belülre és túlra egyaránt figyelt. Magyarokra és nem magyarokra. A kettős mércét e vonatkozásban sem ismerte. A Németh László-i „tejttestvériségnek”, ami a Duna-táji népek sorsközösségét jelenti, magyar író aligha adott Váci Mihályénál tisztább és hitelesebb hangot: „Ahogy a szél jön a Vereckei-szoros felől, és hordja, elrendezi a homokot, összeömlik itt, mint egy folyami deltában, északkelet minden népe: magyar, rutén, román, szlovák, cigány. Felisme-

rem őket gyermekkori unokatestvérek, sógorok és nagybátyák, szomszédok és barátok, tanítványok és tanítók arcára emlékezve. Pofacsontjuk a rokonaimé, hadonászásaik az én taglejtéseim” (*Hazafelé*, 1968).

Feldühítette Vácit történelmünk túlhajszolt deheroizálása; a „bűnös nemzet” hamis kategóriáját s annak szüntelen hangoztatását tartotta bűnnek. A magyarságot és közösségeit nemcsak, hogy soha nem volt hajlandó kiközösíteni, leírni a világ népeinek nagy családjából, de mersze volt a legjobban szenvedő, kirekesztett népcsoportok közé a saját fölnevelőit is odasorolni. A *Képeslapok Jeszenyinnek* versében áll:

*Mi engem szült, éppen olyan
dicsért, szidott, árva rassz,
mint az indián, a néger:
– tanyai magyar paraszt.*

Árvaságukat, megnyomorított helyzetüket, megmételtyezett lelküket mindenkinél jobban ismerte, és egyes „honatyák” s más hangoskodók viszonyulását is tapasztalhatta hozzájuk: olvassuk csak el a *Fordított idézet* című vakmerő írását 1963-ból, amelynek közlését sehol, senki nem merte vállalni. Az 1972-es prózagyűjteményében (*Toldi feltámadása*, Szépirodalmi K.) jelenik meg először, és 1982 után már soha többé nem adták ki újra.

Vannak, akik a parasztságot „valami alacsonyabb rendű emberfajnak” tekintik – írja ehelyütt, több, hasonlóan súlyos megállapítása mellett –, s „aki a külvárosok és tanyák lakossága életszínvonalát is európai színvonalra szeretné emelni, és ezért állandóan e tájról kiáltozik – az provinciális és alföldi. [...] S aki az egész *Hazát* szeretné európaivá tenni, az számukra – besenyő!

Dideregtető hajnal. Belevacog az ember foga, míg a Napra vár. Szétnéz ezen a tájon – és ahány szívverése, torkában annyi eskü.”

Hogy Váci milyen mélységekről s mennyire igazat kiáltozott, az még fél évszázad múltán is látható, egykori fölvetései változatlanul időszerűek: a napjainkra megmaradt magyar tanyák nagy részét mély sár, keréktörő utak zárják el a világtól, belvizek sújtják őket, árvizektől védtelenek; s olyan tanyákon is laknak emberek, ahová máig nem jutott el a villany, és ahol sokszor egészséges ivóvíz sincs. Az iskoláik zömét bezárták. A „másság tiszteletét”, a toleranciát pedig – különösen az erről szüntelen lármázók körétől – a falvak és tanyák népe ma is számon kérhetné.

1963-ban Magyarországon a neves íróink közül ki merte még a magyar közösség vagy egyes csoportjai elleni rasszizmust és diszkriminálást szóvá tenni, ki mert még hasonlóan fogalmazni? Egyedül Illyés Gyula, aki egykor a *Puszták népe* védelmében ragadott tollat: 1963-ban az erdélyi magyarság emberi jogaiért emel szót párizsi újságnyilatkozatában.²⁸ Hazatérésekor a felső pártvezetőség máris a nacionalizmus (agresszív, jogsértő értelemben) hazug vádját zúdítja rá, és meg is fenyegetik. Illyés fölénytel utasítja vissza az ostoba, sötét rágalmat, hisz éppen az ellenkezőjéről van szó: a helyesen, tisztességesen értelmezett nemzetköziségről, a jogvédő patriotizmusról – legyen végre egyenjogúság a Duna tájékán, türhetetlen *bármiféle* hátrányos faji és nyelvi vagy vallási megkülönböztetés!

Illyésnél maradva: népmese gyűjteményének új kiadására még 1963-ban sem kerülhetett sor, hiába keresték az iskolák, szülők, a gyerekek már hosszú évek óta. „A *Hetvenhét magyar népmese* azért nem jelenhet meg új kiadásban – írja naplójába 1959. január 25-én Illyés Gyula –, mert az utószóban egy mondat így kezdődik: »A tizenháromezer magyarországi magyar...« S ezt ma irredentizmusnak érzik, s mondják. Magyarországon, magyarok. Sőt a magyarság szellemi vezetői. Olyan aulikusak, hogy nem kis áldozatot hoznának, ha a határokon kívül élő magyar kisebbségek egy nap alatt megsemmisülnének.”²⁹

(Hasonló szemlélet 2004-ben, a december 5-i szégyenletes népszavazás előtt, az akkor hatalmon levők riogató kampányában sajnos még erőteljesen érvényesülhetett. Ennél is szomorúbb, hogy nem eredmény nélkül.)

Váci Mihály Illyéshez kapcsolódó, előremutató, korát megelőző gondolkodását is végre értékelni kellene; és a nyugati magyarság megmaradásáért tett erőfeszítéseiről, a „magyar glóbuszt” átfogó Anyanyelvi Konferencia ügyének felkarolásáról sem volna szabad elfelejtkeznünk. Példaként szolgálhatnának ma is. Mindezek, mint láthattuk, Kodály Zoltánhoz is társítják őt.

Ismeretes, hogy Illyés Gyula harcostársául szegődött Csoóri Sándor, s még néhányan a legjobbak közül, de az ő tevékenységük inkább már a hetvenes évekre esik, illetve ekkortól teljesedik ki – vagyis amikor Váci Mihály már nem lehetett közöttük.

*

Az 1968-as egyetemi színpadi szerzői estjén, ahol a házigazda-műsorvezető Czine Mihály egyetemi tanár volt, a zsűfoglalásig megtelt nézőtér előtt (a hosszú, földszinti terem szélső folyosóin is szorongtak), a hallgatóság kérdéseire válaszolva, a magyarság sorsélményeiről, nemzeti gondjainkról Váci hosszabban szólt. Kodály gondolatának igazságával érvelt: „Aki nemzetileg hitvány, az nemzetközileg is az.” Hogyan tisztelhet más népeket, aki még a sajátját sem becsüli?! – kérdezte. Különben Váci Mihály már tanítóképzős korában, cserkésztabortüzek fényénél, véget érni nem akaró népdalénekléseken vált Kodály Zoltán hívévé, a kodályi új Magyarország álmodójává („*Adjon Isten jó éjszakát!...*”, 1967).

Hogy a népi kultúra, a népdalok mennyire hozzátartoztak később is az életéhez, azt számos versén, sőt tanulmányán (például a Bartóknak tisztelgő „*Ki tudja – talán nem is olyan fontos*” /1964/ vagy a *Népdal, népköltészet* /1968/ című írások) túl mutatja a Török Erzsébet fölvételeiből saját maga összeállította magnószalagja is – vagy éppen Czine Mihály emlékezése: „Egyszer Váci Mihállyal és Palotai Erzsivel éjfél körül indultunk hazafelé, Kaposvárról. A csábító álom ellenében dalosversenybe kezdtünk, csak népdalokat, s kizárva az ismétléseket. Jó kétszáz kilométeres volt az út, de győztük. A házunk kapujáig énekeltünk.”³⁰

Fontos a máig elhallgatott sok tényt föltárni, mert, megítélésünk szerint, Váci Mihály „hivatalos” számkivetettségének okát, gyökereit errefelé kell keresnünk – nem egyes utólag kifogásolt közéleti-politikai verseiben vagy másféle, szintén figyelemelterelő vádaskodásban, legkevésbé sem az olykori fészületlenségben, az esetle-

ges esztétikai hiányosságokban. Az elkövetkező példák – idézetek, történetek, tények, adatok – is főként ezt az állításunkat igazolják majd.

Mint az a Tihanyba vivő személyes emlék, amikor Illyés Gyula Vácit emlegette.

Az időpontot egy dedikálás – *A költő felel* kötetébe bejegyzett sorok – pontosan megőrizte: „1968. augusztus 25-én!” történt. A dátum után Illyés felkiáltójele a „nagy eseményre” utal: négy napja volt, hogy a szovjet csapatok elfoglalták Prágát. „Magyar katonák vannak most Pozsonyban – vajon mit hoz a jövő, mit hoz nekünk?” – töprengett a költő. Dél lehetett, a hegyi ház alsó szobájában bekapcsolta a rádiót: meghallgattuk a hírek – elejét...

Aztán már a teraszon, a híres malomkő asztalnál, fenyőóriások tövében elmondta, hogy éppen a bevonulást megelőző délután járt itt Váci Mihály a feleségével. Illyés Gyula érezhetően most is hatása alatt volt e találkozásnak, a rendkívüli napok történései sem halványították benne az öt nap előtti eszmecsérét. „Sorra vettük, hogy Váciék nemzedéke, vagyis a középgeneráció írói, szellemi emberei közül ki hogyan viszonyul történelmünkhöz, a határon túli magyarsághoz, sorskérdéseinkhez – s kikre lehet számítani jövőnk kívánt alakításában. A látlelet, az eredmény lesújtó...” – mondta Illyés Gyula, majd hozzátette: „Váci Mihály ritka értékes ember; nagy kár, hogy egyedül lobog!”

Az iménti emlékeim papírra vetése után fölöttem Illyés 1968-as naplójegyzeteit. Váci Mihályék szóban forgó Szent István-napi látogatásáról, másnap reggeli följegyzésként, a következőket találtam (a pesti szellemi élet kényes „átvilágítását”, frappáns összegzését Illyés Gyula mesterien finom körülírással, de a lényegét meg nem kerülve vetíti elénk; a naplóíró nem tudhatta, kiknek a kezébe kerülnek majd a jegyzetei – nagyon vigyázott arra, hogy látogatóit bajba véletlenül se keverje):

„A késői ebéd után Váciék kopogtak be, váratlanul ugyancsak, de a megnyugvás, a bajfeledés váratlan – s így még üdvösebben ható – légkörét hozva. Velük az eszmecsere: remek keresztmetszet a pesti szellemi életről, az ő nemzedékük bonyolultnak hitt viszonyáról a múlthoz, a jövőhöz. (Ezeknek a viszonyoknak a baja épp az, hogy nagyon is egyértelmű, épp a lényeg szövevényét kihagyva egyszerre felületes és lapos. Legfeljebb idegenségében árnyalatos.) A gondolatszárnyasító hétdecis épp akkor járt az alja felé, amikor esedékes lett a fürediek autója értünk.”³¹

*

A Váci Mihály által képviselt felelős népszolgálat, a magyarság melletti hűség és sorsának felvállalása, már régóta – finoman szólva – nem éppen divatos országunkban. Nem kevesen korszerűtlennek ítélik az ilyen magatartást, idegenkednek tőle, de vannak, akikben egyenesen ellenszenvet ébreszt; nemritkán, sajnos, gyűlöletet is. Olyanok is akadnak, akik e fogalmaktól kiütéseket kapnak. Akár az ilyen mondatoktól (*Irodalom és valóság*, 1963): „Az a modern, aki előre akarja vinni a világot.” Vagy: „Az a legmodernebb író, akinek művei nyomán a legtöbb tett és társadalmi változás születik. Vagy Petőfi nem volt modern?” Azaz korszerű.

Váci a jelen hangoskodóin keresztül a jövőbe is látott: „...a lenyűgöző sodrású valóságra kell hát figyelni, s még reflexeinket is függetleníteni kell ez utóbbiak

»irodalmi közvéleményétől« még akkor is, ha ezért majd ők a provincializmus és művésziatlenség bélyegét ütik ránk, és megtagadják tőlünk a modern jelzőt, s még akkor is, ha ellenkező esetben viszont a »misztikus realizmus« s a »fékezhetetlen zsenialitás« csillogó váll-lapjait tűzik a vállainkra» – olvassuk az *Akiknek barackot nyomtak a fejére* című – időszerűségét máig sem veszítő – tanulmányában.

Meg lehet érteni az újabb idők posztmodern elefántcsonttornyaiban rekedteket s híveiket is: Váci gondolatai, fölfogása a művészetekről távolról sem az övéké... De nekik, a csalhatatlanoknak is el kellene fogadniuk, hogy a világ, benne a művészekkel, összetett, sokszínű, és rajtuk kívül is van élet; az ízlésdiktátúra elutasítandó. Váci nézeteit – ha nem is igen merik hangoztatni – bizony az írók, irodalmárok közül ma is számosan vallják, vagy legalábbis elfogadják. Váci Mihály „esztétikai” leszólása, illetőleg személyének nem létezővé nyilvánítása mögött főként az említett indulatok munkálnak, és a tolerancia teljes hiánya áll.

Minden maradandó, jó vers, szóljon bármiről is, „modern”. Ezt az igazságot is vallotta Váci Mihály. Miközben a teljes élet ábrázolására törekedett, s ezért – joggal – „jelző nélküli” költőnek tartotta magát.

„Aki nyitottan és közönybe még nem rohadva él, annak hol végződik a közéletisége, és hol a magánélete? A normális értelmű és lelkű, mindig felemelkedni akaró ember éppolyan szenvedéllyel éli át a világ nagy változásait, mint a maga egyéni szenvedélyeit” – húzta alá. Közéletiség és magánélet tehát összetartozik s egyaránt fontos; „sem az egyikről, sem a másiktól nem mondhatok le” – tette hozzá (*Válaszok K. T. kérdéseire*, 1965?). Irodalmunk hagyománya, hogy legjobb képviselőiben erkölcs és esztétikum egyidejűleg munkált. Váci megrögzött elmarasztalói minderről persze nem beszéltek, ők az esztétika megfoghatatlan „magasságainak” jegyében hangoztatták kifogásaikat, lebecsülő ítéletüket.

Bírálni persze Váci Mihály műveit is lehetett. Első kötetének, az *Ereszaljának* (Magvető 1955) az első tekintélyes kritikusa Rónay György volt a Vigiliában. E nagy műveltségű költő és író ezt a friss hangú, máris sajátos verseskönyvet méltónak találta arra, hogy a később oly híressé lett sorozatában, *Az olvasó naplójában* írjon róla.³² Sorra vette a kötet hibáit, okolásul; de a biztató elismerés sem maradt el. Kiemeli a *Juhász Gyula* és a *Bodzafa* című verseket mint a könyv „legjobb” darabjait. Az utóbbiról írt Rónay-sorok előfutárként kapcsolódhatnak Illyés Gyula úgy másfél évtized múlva születendő Váci-tanulmánya némelyik megállapításához. A *Bodzafa* – írja Rónay György – „erős, levegős vers, itt nemcsak a témában, nemcsak a szavakban, »programszerűen«, hanem magában a hangvételben, a vers »lelkében« érezni, hogy most, itt valóban »életünk nagy dolgairól« szól, az élmény s egy szerencsés ihlet forrásával. Ez a vers mutatja igazán, hogy »mit tud« Váci Mihály.”

Később Király István irodalomprofesszor is – s persze még lehetne folytatni a sort – a tisztesség talajáról kritizált: „Lehet haragudni Vácira helyenkénti művészi szertelenségei miatt, lehet szokatlannak, érdesnek, nyersnek érezni olykor a hangját, de lehetetlen meg nem látni benne az igazi költőt, a jelentős költőt. Lehetetlen fel nem figyelni szavára. Lehetetlen észre nem venni, hogy ezekben a ziháló lélegzetű, indázó, kigyózó versmondatokban egy eredeti, nagy súlyú, a maga külön világát átadni képes költői egyéniség beszél.”³³

Katona Béla irodalomtörténész, nyíregyházi főiskolai tanár is lényegre törően fogalmaz, de ő az előbbieknél tovább megy, és fontos következtetésekre jut: „Látszólag [...] az igényesebb esztétikum jegyében történik az elmarasztalás. Ha azonban jobban odafigyelünk ezekre a tagadó gesztusokra, a fintorgás mögött nem nehéz felfedezni, hogy az esztétikai mezbe öltöztetett érvrendszer valójában annak a költői magatartásnak az elutasítását, lejáratását célozza, amelynek korunkban Váci Mihály volt nem egyedüli, de – talán nem túlzás azt állítani – egyik legmarkánsabb és legnagyobb hatású megtestesítője. Lényegében a társadalmi töltésű, közéleti elkötelezettségű, az írást szolgálatnak tekintő, a közösség gondjait felvállaló, népben-nemzetben gondolkodó politikus költészet, irodalom lebecsüléséről van szó. Akik Vácit fitymálgatják, azoknak Benjámin és Simon István sem kell, s természetesen nem kell Szabó Pál és Veres Péter sem.”³⁴ S alighanem Móricz, József Attila és Petőfi sem – folytathatjuk a ma nem kevesek által „korszerűtlennek” ítélték névsorát.

Idézzük most ismét magát Váci Mihályt, egy 1970-es eredeti hangfölvételről (köszönet érte az egykori nyíregyházi rádiósnak, Gyarmati Bélának) másolva ide szavait. Annál is inkább tesszük, mert e nagy fontosságú, súlyos vallomást a korabeli cenzúra hosszabb-rövidebb törlésekkel „enyhítette”, végül a gyűjteményes kötetekbe *Töredék* megjelöléssel – alcím gyanánt – került bele (*Nemcsak költő vagyok*). Íme a szövegrész, csonkítatlanul:

„Nem politika vitt engem nemzetemhez, de egyéni sorsom. A fiatalon megsemmisülésig átélt pusztulástudat, részvét tett rokonná a néppel, a szeretni való kis magyarsággal. Az egyéni halálfélelem üzött engem a közösséghez. Összehirapom a szám, mikor annyiszor és igazságtalanul rám sütik a különböző – ma lebecsülő – bélyegeket: »közéleti«, »politikus«... Nézek az emberekre a tanyai parasztok bölcsességeinek magaslatairól, a kórházak, szanatóriumok fényességeiből, a világ kétharmadának tömegei közül. És Dosztojevszkijre gondolok, Baudelaire-re, Juhász Gyulára, József Attilára, Tömörkényre, Csehovra és Mórara. És mindazokra, akik csak azért is, csak azért is... a többséghez csatlakoztak – a megalázottakhoz, a megmételtyezetttekhez. Irigylem a művészetben azokat, akik a világ egyetemes gondja, magunkban hurcolt nyomorultjai nélkül is elbűvölő teljesítményekkel örvendeztetnek meg minket. Szeretem és nagyon értem őket – és őket is a szerencsétlenek közé sorolom, akik nem lelik itt létük értelmét.”

Másutt is vall hasonlóan Váci, egyenes beszéde változatlanul – emberi mivoltát veszítő korunkban különösen – figyelmet érdemel (*Vallomás fiataloknak*, 1969): „A fiataloknak még az mondanám: ne féljenek annyira az élet nyomorúságainak, nehéz emberi, társadalmi körülményeinek megismerésétől. Az emberiség s hazánk népének nagyobb része még az árnyékos oldalon él. Az írás ott kezdődik: hova, kik mellé állsz? Nem csak politikailag. Emberileg. Az író nem annyira kulturális, mint inkább társadalmi, történelmi jelenség. Ezt a bonyolult, ritka jelenséget csak a kíméletlen emberi, társadalmi és szellemi környezetben vállalt küzdelmek teremtik. Az irodalmi köztudatba könnyű »betörni«. Aki csak ezt akarja, be is jut – és éppolyan gyorsan ki is hull onnan. Egy közösség, egy nép, nemzet szeretetébe bejutni, ott nyomot hagyni, és megtartó emlékezetében megmaradni – ez az író feladata és sorsa. Lehet választani.”

A szent epilepszia – Dosztojevszkij szalmazsák-naplója – című megrázó Váci-versben olvashatjuk azt a nagyszerűvé sűrített sort, amely kulcsot ad műveihez: „Nem volt jogom magányra.” Ha egyszer netán újabb kötetet szerkesztenék Váci verseiből, ezt a sok mindenre magyarázatot adó, a költő emberi tartására, közösségi életszemléletére valló négy szót választanám címéül.

Most kanyarodjunk a legnagyobbakhoz. Mindenekelőtt Petőfihez, akinek halhatatlan sorai jutnak eszünkbe: „Ha nem tudsz mást, mint eldalolni / Saját fájdalomad s örömed: / Nincs rád szüksége a világnak, / S azért a szent fát félreadd.” De Vácit, imént idézett gondolatai Adyhoz még inkább kapcsolják. „A tolakodó Gráciát ellöktem, / Én nem bűvészek, de mindennek jöttem, / A Minden kellett s megillet a Semmisem.” Ezeket az Ady-sorokat³⁵ citálja Csoóri Sándor is, a bennük levő többletet hiányolva a kortárs hazai irodalom mai könyváradataiból. Irodalmunk széteséséről szólva, a *Mennyezetről lezuhant csillár* című alapvető esszéjében³⁶ Ady igazáról, idézett sorairól, így elmélkedik Csoóri: „Ez a hang már csak a múltunkból ismerős. És ez az öntudat is. Mondhatnánk úrinak, pimasznak, fennköltnek, arisztokratikusnak, sőt prófétainak is, amelyre mind a négy égtáj felől egyszerre csattanna föl a gúnyos kórus: hagyjuk már végre a váteszkedést! Az elavult irodalmi sóvárgásokat! Leghangosabban persze azok zajongának, akiket bizonyos irodalmi irányzatok váteszeinek kiáltottak ki tájékozott kritikusok, de hát ki törődik ekkora részrehajlással és elfogultsággal? Magyarországon ma mindennek van »piaca«, kivéve a több évszázadon át kikristályosodott hagyományoknak – állapítja meg Csoóri. – Nemzet? Hazza? Közélet? Politizáló irodalom? Ezek már csak a tonnás népmesékbe illenek, amelyekben a kurta farkú kis malacok is úgy lépegetnek, mint a lomha elefántok.”

Kultúránk, sajátos irodalmunk folytonossága szakad meg ezzel.

A hagyományok megtagadása, megvetése azt a biztos, kiérlelt alapot löki félre, amelyről a magyar művelődés, benne az irodalommal, mindig is megújult. Szóban forgó írásában Csoóri T. S. Eliot egyik tanulmányára is hivatkozik, amelyben a Nobel-díjas költő és esszéíró arról értekezik, hogy „minden népnek, nemzetnek éppúgy megvan a maga sajátos, jól fölismerhető kritikai stílusa, mint ahogy megvan alkotó stílusa is. A magyar irodalom alkotói stílusát – az első magyar nyelvű írások megszületése óta, vagyis a Mohács utáni időktől kezdődően 1990 tavaszáig – legégyértelműbben a sorsértelmezés jellemezte. A történelmi érzékből fakadó veszélytudat, a hamleti monologizálás még a napsütésesnek mondott korszakainkban is. Gondoljunk csak a Ferenc József-i boldog békeidők Adyjára.

Isten mentsen meg attól, hogy az esztétikai egyoldalúság szószólója legyek! – folytatja Csoóri Sándor. – Ebbe rég belepusztult volna az irodalmunk. De mentsen meg attól is, hogy eredetiségünk legjellemzőbb vonásait hagyjuk kifakulni, elveszni múltó divatok miatt.”

Ha az idők ismét kedveznek majd nagylélegzetű, valóban újító alkatú költők és írók föltünésének, ők – szinte elkerülhetetlenül – vissza fognak térni a hagyományokat hordozó-éltető irodalmunk folyamához, benne Váci legjobb műveihez is. Hiszen – mint T. S. Eliot nyomán Csoóri ugyancsak hangsúlyozza – „megújulni sosem az újból lehet, hanem a hagyományból. Ami egykor húsbavágóan időszerű volt, csak az válhat időtlenné, s ezzel folyamatosan jelen idejűvé.”

A Kortárs folyóirat ankétján Váci Mihály szükségesnek tartja, egyebek között, elmondani: „Arra törekedj, hogy ne légy semmilyen *-ista*, és máris tekintélyes ismertetőjeled lesz. Az áramlatokkal sodródni könnyű. – Medret kell vágni! Az, hogy egy írónak hallatszik a hangja, nem attól függ, hogy milyen hangosan kiáltozik, hanem attól, hogy mit mond. Nem akkor figyelnek fel ránk, ha hangosan mondunk valamit, hanem ha az embereket igazán érdeklő dolgokról bármilyen halkán beszélünk” (*Irodalom és valóság*, 1963).

Nem a harsány, de jövőbe sugárzó, megkapóan emberi gondolatok, és szerény, ám nagybecsű, örök mementókként szolgáló eszközök kincsestára egyszerre *A mi ereklyéink* című Váci-vallomás (1962), mégha némelyek csak ócska kacatoknak látnának is benne. A lelkileg eredendően tompák képtelenek volnának megérteni, hogy a tárgyagnak szellemük van – különösen a régi szerszámoknak, munkaeszközöknek; sütnék, sugároznak, még beszélni is tudnak.

„Minden faluban hagyjatok majd meg néhány kaszát, a marokszedők sarlóit, egy-egy kapát, a bányászok csákányait, a favágók baltáit, a koraszülést okozó, görnyesztő mosóteknőket: az eszelős fáradságok és igavonások emberi járomfáit: a szerszámokat, melyekkel betörték, csenevésszé tették azt a szép álmú emberfajt, amelynek arca-lelke a népművészet motívumain virágzott csak ki igazán – figyelmeztet Váci Mihály. – Csináljatok majd egyszer múzeumot azokból a villanyelekből, amelyeket a béresek sebes tenyere csiszolt üvegfényesre. [...] Gyűjtsétek össze majd a kenyérsütő lapátokat, a rozskenyerek kora hajnali dagasztóteknőit, a balták, kapák, kaszák nyeleit. Gyűjtsétek össze a régi szerszámnyeleket, ha kezet akartok szorítani azokkal, akiknek jogutódjai vagyunk a boldogságigényben. Gyűjtsétek össze a szerszámnyeleket, a mi ereklyéinket, a szerszámnyeleket, melyekről ma is süt, parázslík, fényesen ragyog sok-sok nemzedék erős, szigorú, kétségbeesett és biztató kézfogása. Állítsuk ki ezeket az ereklyéinket – ha csak jelképesen is – mindenütt és mindenkinek hozzáférhető módon, életünk keresztútjain. S időnként szorítsuk meg keményen ezeket az ereklyéket. Nagy szükség van rá.”

Az idézett vallomások nem múlandó értékű, olykor eretnek gondolataihoz is kapcsolódik az a beszélgetés, amelyik a Szabolcs-szatmár-beregi Szemle 1994. novemberi számában jelent meg. Karádi Zsolt irodalomkutató kérdéseire egy másik kiváló irodalomtörténész: Váciné Juhász Mária válaszolt.

„Váci Mihály eredendően nem politikus, hanem lírai alkat volt. Afféle – ahogy Latinovits Zoltán megfogalmazta – *égi antennával* rendelkező ember, aki érzékenyen felfogta a külvilágból érkező legkülönbébb jelzéseket – hangsúlyozta, egyebek mellett, a költő özvegye. – Mindvégig megőrizte függetlenségét a hatalommal szemben. Kevesen tudták, hogy 1956 után nem lépett be a pártba, s verseiben meglehetősen korán kinyilvánította, hogy nem vállal közösséget a politikai ármánnyal. A funkcionáriusi gárdához – a hétköznapi érintkezés kötelezettségein túl – semmiféle kötelék nem fűzte. Nem élt semmiféle kiváltsággal, sőt a kiváltságot megvetette és undorodott tőle. A napi politika fordulataival nem törődött, talán nem is értette őket.”³⁷

E lényeges sorokhoz hozzá kell tennünk valamit. Igen furcsa vagy inkább mélyen szomorú: a volt haszonélvezők közül, akik viszont csakugyan kiszolgálták az egykori pártállamot, s gátlástalanul éltek a politikai hatalom biztosította kiváltságokkal, némelyek Váci heves támadóivá lettek. Ők – sajnos a fiatalabb tollforgatók közül is csatlakoztak hozzájuk néhányan – az újabb időkben már a demokrácia nevében gúnyolódnak és ítéleznek, persze nem maguk fölött, hanem az „udvari költőn”.

Váciné Juhász Mária tanúságot tevő megállapításai nagyban segítik, segíthetik költőnk új, tényeken alapuló, igazságos megítélését. „1956 nagy vízválasztó volt a magyar irodalmi életben is, sok minden áthangolódott a régebbi törekvésekhez képest – folytatta. – Váci Mihály tisztán indult abban az értelemben, hogy neve nem kötődhetett a Rákosi-korszak sematizmust támogató kultúrpolitikájához, nem volt a számláján semmilyen túllihegett politikai vers. Nem kellett kompenzálnia semmit, viszont el kellett mondania, ami a hallgatás éveiben benne rekedt. Itt nem volt kitérő, önmagát hazudtolta volna meg, ha nem ezt teszi. A hatvanas évektől kezdve ráadásul a társadalomban bizonyos föllendülés mutatkozott, az antisztálinizmus győzelme reális perspektivaként jelentkezett. Váci Mihályból is nagy erővel és hittel szakadt ki a mondanivaló.”³⁸

*

A politika Váci Mihály nevét, népszerűségét durván kihasználta, velük gátlástalanul visszaélt. A költő önmagát is okolta ezért. Fájdalmának például már a *Sárkány-szülő* című versében is hangot adott. Bántotta őt egyes verseinek egyoldalú „túlhajszolása”; érezte és tudta jól, hogy a hatalomnak csak ezek a versei kellene – politikai céljaikért őt ösztökélik.

*Feltérdelek naponta, mint a fáradt
teve, mely terhét vinni kénytelen;
már gyűlölet van bennem és utálat,
mert mindezt én még önként cipelem;
befog a sors ostorhegyes lovának:
– űz engem, s másokat biztat velem.*

(Tenyér a botra)

Mindezen túl már az indulása éveitől zsarolni próbálják. „A párt” felügyelte írószövetség például 1956 tavasza óta „tagjelöltként” jegyezte, de csak a *negyedik* kötetének (*Mindenütt otthon*, Szépirodalmi 1961) kiugró sikerét követően tűzték napi-rendre fölvételét (a politikai hatalom kedvencei könyv, sőt jelentősebb művek nélkül is tagságot nyerhettek). Aztán az 1962. májusi közgyűlésen – amelynek a legmáradandóbb élménye, Veres Péter írta, Tamási Áron „az irodalom ügyében” mondott beszéde volt – író társai Vácit máris a választmányba emelik.

Jön még néhány reményt megtartó év, ám a közéletben-politikában történő mind gyakoribb csalódásai, a sokasodó keserű tapasztalatok lassan kiábrándultsággá sűrűsödnek benne. E folyamatot mutatja például az 1963-ban írt *Te bolond* című verse,

az 1964-es *A szent epilepszia*, majd az Új Írás 1965. márciusi számában, éppen a „felszabadulás” huszadik évfordulóját „köszöntve”, a *Sárkány-szülő* című költeménye, ilyen végső következtetéssel:

*Mást hittem én a lelkes indulásnál,
nem azt, hogy az út ilyen égbe vált.*

Verseim című költeményét sem nézik jó szemmel a politikai hatalom emberei, közlése Váci életében szóba sem jöhetett. Ebben írja:

*Országot hirdetek, mert vágyom
az idők folyómentiben
tudni: – egy túlsóparti tájon
lesz egy világ, mely nem ilyen.*

A *Szomorú nemesség*, benne ilyen sorokkal, is hasonló sorsra ítéltetett:

*Örök szívnagyobbodásként
fullaszt a kór: – valami másra vágyni!
Támolygunk, mint égő patájú nyájak.
Tolonganak bennünk a sírások, mint az árva
lenyírt juhok jajonganak térdütönten.
A zokogás földalatti folyói
tengert keresve sodorják a szívünk...*

Pedig éppen ezekben az esztendőkhöz válik Magyarország „a szovjet láger legvidámabb barakkjává”. Amíg a politikai enyhülést hozó évek az írók többségének, a társadalom nagyobbik részének kiegyezését, nem kevesek „végső behódolását” is eredményezik az immár „jóságos”, „atyáskodó” szerepbe váltó hatalommal, illetve hatalomnak, addig Váci velük *ellentétesen* érez: költői érzékenysége, finom jelzésrendszere figyelmezteti, hogy minden külsőség, látszat és a néhány vitathatatlan pozitívum ellenére az ország szekere nem jó irányba tart. Az 1963 márciusában meghirdetett „közkegyelmet” (melynek értelmében mintegy háromezer politikai elítéltet engednek ki a börtönökből) nyilván ő is örömmel fogadta, s a hatalom ezen – már hónapok óta készülő – „gesztusa” segíthette abban, hogy szülőmegyéje egyik parlamenti képviselőjéül jelölhessék. Ám megválasztása után – „belülről” – máris közelről tapasztalhatta a politika vérlázító cinizmusát: több mint százötven magyar forradalmárt, akiket „köztörvényes bűnözőkként” ítélték el, továbbra is börtönökben tartottak. Voltak, akik csak a hetvenes években szabadulhattak.

Rossz érzéseit az évek múlása igazolja: a némileg megélénkült gazdaság pangásba, majd hanyatlásba vált, olyannyira, hogy „a párt” az évtized végére kénytelen gazdaságpolitikája merevségéből engedni, de az „új mechanizmus” meglehetősen felemásra sikeredik. Az ideológiai enyhülés sem tarthatott sokáig, térségünkbe 1968-ra visszatér a hamisítatlan sztálinizmus: a prágai tavaszt könyörtelenül elfojtják.

„Az igaz író mandátum nélkül is képviselő – vallotta Váci Mihály. – Jó műve pedig interpellációnál is többet ér” (*Az író képviselő munkája*). Ő korábban is komolyan vette az otthon maradottak panaszáradatát, de mostantól még inkább emésztették az országos gondok. A képviselőség csak fokozta benne Tamási Áron mondásának igazságát: „A madárnak szárnya van és szabadsága, az embernek pedig egyetlen szülőföldje és sok kötelessége.” Az *Ábel* írójának könyveit egyébként, a magyar és a világirodalom sok más remekével együtt, életre szóló útravalóként, az „áldott jó Kiss Lajos bácsi”, a nyíregyházi Jósa András Múzeum és a megyei könyvtár egykori hírneves, tudós igazgatója adta a még tanítóképzős diák, majd tanyai tanító kezébe, aki minden szombaton fölkereste őt. E könyvek szerzői láthatatlan testőrökként álltak később is Váci Mihály mellett, akkor is, midőn a Parlamentben – műveletlenség, értetlenség, kirekesztés, képmutatás, merő rosszakarat, gáncs és gúnyolódás közepette – hadakozott a tanyai tehetségek továbbtanulásáért. Olvasottságát, tájékozottságát a haza és a világ dolgaiban, széles körű műveltségét az írók közül is sokan irigyelték, irigyelhették is.

„Konszolidálódás” ide vagy oda – minden oka megvolt arra, hogy másként érezen, mint a társadalom kiegyezést kereső (és találó) többsége, a behódolókról-kiszolgálókról nem is beszélve. „Anakronisztikus” egyénisége, nem spekuláló, őszinte, szókimondó alkata az országgyűlésben – az ő szóhasználatával: az „országos árulásokon” – különálló, tiszta jelenség volt. Azon kevesek közé tartozott, akik valóban komolyan vették a közjóért való küzdelmet. Az *Interpelláció* című versében írta: „Helyesbíték – léteznek, akik kívánnak tenni valamit!”

A kiváltságokat, a „reprezentálást”, a jogtalan előnyöket megvetette, elítélte, elmentétben a képviselők, a politikusok nagy többségével, akik mindezt természetesnek, nekik „kijárónak” vették. Például nemzeti kincsünket, a magyar erdők-mezők vadállományát Váci egyetlen vad elejtésével sem ritkította, még apróvadat sem vett puszkavégre soha. (Sőt, a szívéhez oly közel álló, rohamos pusztulásnak indult fürjek megmentéséért – magától Vácitól tudom – az Országos Természetvédelmi Hivatalnál lépéseket tett.) Amikor a megyei, járási, városi párttitkárok, tanácsi vezetők, tévesz-elnökök s más helyi hatalmasok az országgyűlési képviselőjüktől elvárták, hogy a „divatos” vadászataikon, s az azokat követő lakomákon szinte kötelezően velük tartson, hogy végül „repi” vadakkal, hússal, trófeákkal stb. térhessen haza (tudunk olyan esetről, mikor a természetes nemes vad bőrét kikészítve küldték az elejtő elvtárs után a fővárosba) – Váci Mihály jelenlétére egyetlen alkalommal sem számíthattak. Amikor a hajtók az említett kiváltságosok elé terelték a vadakat, vagy már a vadászházban folyt az eszem-iszom – Váci talán éppen a környék ügyeiben („járda, villany, gyár, iskola”) talpalt. Vagy segítségre szoruló, elesett embereket keresett meg, panaszait hallgatta, igyekezve azokat orvosolni is. Karádi Zsolt találó, igaz szavaival: Váci Mihály egy erkölcstelen korban élt erkölcsösen.³⁹

Ma mégis ő a kirekesztett, a kitaszított, az elmarasztalt, még mindig ő; a televízióban például (néhány csatorna tán kivétel) Váci Mihályról legfőljebb gúnyolódva szabad szólni, miközben az egykori kiváltságshalmozóknak, az előnyükkel vissza-

élőknek, az elsüllyedt politika kártékony, volt irányítóinak, ha élnek még, a hajuk szála sem görbül, védettséget élveznek; sőt az állam magas – kiemelt – nyugdíjjal becsüli meg őket.

Váci nem lehetett tipikus „kádári értelmiségi modell” (mint ahogy egyik kritikus állította tanulmányában a minap) márcsak azért sem, mert a valóban tipikus „kádári értelmiségről”, legalábbis annak tekintélyes „vidéki” részéről, fölkapaszkodott – szukszükölő – figuráiról éppen ő festette, már 1962-ben, a legironikusabb, s alighanem a legelítélőbb képet a korabeli magyar irodalomban (*Muraköz*). Iménti megállapításunkat Váci Mihály játékos sorai is alátámasztják; a saját maga „tipikus” voltát, miközben a kritikusokba csíp, ilyennek láttatja:

.....
*Sem átlag nem volt, sem típus,
különb volt, mint a tipikus.*

Leszólta hát a kritikus.
(Sírvers)

Reményei azonban, minden keserű tapasztalata és csalódása ellenére, még nem szálltak el teljesen. „Ha jól emlékszem – folytatta válaszait Váciné Karádi Zsoltnak–, 1965 körül jelent meg Nyers Rezső cikke, amely a gazdaság átszervezésével párhuzamosan a politikai demokrácia kiszélesítését is szorgalmazta. Mi ennek lelkesen helyeseltünk. 1968-ban azonban kiderült, hogy politikai pluralizmus nem lesz, a párt nem engedi ki kezéből a teljhatalmat, csak az új gazdasági mechanizmust vezetik be. Úgy éreztük, hogy valami végleg megszakadt. Volt még két olyan esemény, mely lelohasztotta a régebbi reményeket: egyfelől a párizsi diáklázadás, másfelől a prágai bevonulás. Váci Mihályban egy világ omlott össze.”⁴⁰

Váciné, a költőről szólva, több más fontos tény is aláhúz: „Emberarcú, demokratikus szocializmus eszmevilága felé tapogatózott. S ebben a törekvésében már nem bizonyult partnerének a kultúrpolitika, suba alatt állandóan gáncsolta, légüres teret vonva köréje, noha azelőtt kihasználta verseinek hatékonyságát.”⁴¹

*Kiivott kutak vödre lettem;
merülnék, – sárba merülök.
Apad, mit ajkakhoz emeltem.
Lenn mély sötét, fenn sűrű köd.*
(Tenyérbe írt versek)

A Kádár-rendszer ellenfeleinek egy csoportja (később „liberálisoknak” nevezik, neveztetik magukat) pedig – Váciné tanúsága szerint – a költőt „egyenesen meggyűlölte, új baloldali elkötelezettsége és szigorúsága számukra nagyobb veszélyt jelentett magánál a rendszernél, amely akkor már mindenféle engedményekkel kereste kegyeiket. Így maradt egyedül, s vált üldözötté. Minden vágya, reménye szertefoszlott.”⁴²

*Mert egyedül meghal szívünk nagy árterein
amiért élni érdemes, mert egyedül
a küszködés szép szele kifulladás az égen.
Ránk térdepel és gúzsba köt a bánat,
a szív nem dobban többé forró rózsát,
csak mázsás kő lóbál nyakunkba kötve,
a vér-erek sudár hárfáján elhal
a könnyű ujjal keltett zene bennünk.
Az arcunk, mint a folyókon a holtak
zöld arca, úszik a hétköznapiok tükrén
s csak hintázunk tonnányi félelmünkkel
üresen, mint harang, ha nem zendíti nyelve.*

Latinovits Zoltán egyik kedves verse volt a *Mert egyedül*, műsorán is tartotta, bizonyára saját érzésvilágára talált benne.

*Mert egyedül a halál gyökér íze
olvad a szánkban – ó, mert egyedül
nem nyílik számunkra a déli égbolt,
amely felé sírásunk fűj-csapata bujdokolna.
Mert egyedül nincs puha táj, hazánk sincs,
melynek földjébe keserű gyökérrel
foganni vágya csíráatlan szívünk.*

Váci alig ismert versei közé tartozik az életében szintén nem közölt *Határok közti végtelen* is, néhány sor belőle:

*Én itt vergődtem, ezen a tájon –
nekifeszültem tágítani szűk határait.
Szoros falak között kerestem a végtelen út irányát.
Korlátok közt törtem a teljességre.
Kimért pályán eljutni messzire:
ez itt a sors, amit legyűzni kell.*

Hiába volt minden birkózása, látszólag legalábbis. Egy ugyancsak hátrahagyott versében (*Öt kenyér*) magányából, a kilátástalanságból a természetbe, a növények társadalmába és az állatok világába vágyik menekülni: üldözöttségében is közösségeket akar szolgálni. Korábbi vallomása, hogy „használni akartam – nem tündökölni” tehát száműzetése idejére is érvényes:

.....
*Eperfák selymébe vágyom, akácok lélegzete ha lehetnék,
bánatok íze négerek ajkán,
tej a szédelő tehenek tőgyén, egy szem a kalászbán,*

*énekes madárnak télen olajos mag,
 báránynak jó fű, harmat a füveknek,
 egeknek felhő, sziknek jó rothadás.
 Eltartanám a földet, Krisztus öt kenyerénél,
 kosár halánál több vagyok: mindenek legelője,
 úszó földrész a fáradt madaraknak,
 fókák ahol pihennek hálás ugatással.
 Gyűljenek körém kivesző állatok,
 kivégzéstől félő lovak, tevék,
 ó haszontalan és káros állatok,
 titeket szeretlek, ti, jobb kezem felől!*

Költészete végképp elkomorul – sorra születnek a hiábavalóság énekei. „Írta keserűen nagy verseit – ezek már Ratkó József szavai – a *házára találásról*, arról, hogy *valami nincs sehol*, arról, hogy *kell lenni valahol egy őshazának...*”⁴³ Utóbbiban – mint Margócsy József megállapította – Váci a világjáró, magyarságkutató „Kőrösi Csomát idézi: volt benne [Váciban] valami az ilyesféle felfedező, a csittvári krónika Barkó Palik nyugtalanságából, határozott komolyságából, amellyel mindent tudni akart, mindent szeretett volna összegyűjteni, hogy haszna legyen belőle népének, magyarságának...”⁴⁴

*

A „valami nincs sehol” érzése-gondolata már a Nagy Imre kivégzése utáni időkben írt versében (*Köztük egy pohár vörös borral*) megjelenik, hogy aztán, a hatvanas évek legvégén hangsúlyosan térjen vissza. A *Valami nincs sehol* című költeménye a nemsokára derékba törő életműre szinte koronát tesz. A közérzetre is rátelepedő Hiányról szól ez a mesteri mű, amely – akár az Illyés megfogalmazta zsarnokság – behálózza életünket: mindenben, mindenütt jelen van. Toldi Éva veszprémi Váci Mihály-kutató figyelt föl arra, hogy a költő elmondásában elhangzott vers különbözik az ismert, kinyomtatott változattól. A hangfölvétel tanúsága szerint versének két utolsó sorában Váci eredetileg a régi átoksúlyra, a Hiány megtalálását is lehetetlenné tevő hagyományos magyar széthúzásra utalt:

.....
*csak mindnyájunkban, együtt lelhetnék meg
 ezért nem leljük meg soha, sehol.*

Az amúgy is túlságosan borúlátóra sikerült, elejétől rezignált költemény zárósorait a költő végül bizakodó kicsengésűekre, reményt sugallókra cseréli:

.....
*újra hiteti hogy eljön
 valami, valamikor, valahol...*

Az emberiség lelkét terhelő bűnökről szól az *Azóta* című, döbbenetes erejű, megborzongató verse: a második világháború utáni „világbéke” két évtizedének gatzet-teit, embertelen pusztításait veszi benne számba. Sorjázik a többi, szintén oly sokat mondó költeménye is: *Vakvezető*, „*Ezer nyelven hallgatok*”, *Sóvárgom a halált*, *Kö-rüldobálva késsel*... A *Viharos magasságban* írja:

*Meghalnék olyan szívesen,
ahogy aludni dől az ember.
Szeretnék élni úgy,
mint mikor mélyen álmodunk.*

*Nincs visszatérés. Viharos magasság
vert csillagokkal tördeli a szárnyat.
Megpihennénk mi már
– csak lenne hol leszállni.*

A *Vigyél el innen* félelmes tükre a „rendszer kegyeltjének” oly hazugul elköny-velt-híresztelt költő immár elviselhetetlen szenvedéseinek, megaláztatásának, kö-nyörtelen üldöztetésének:

.....
*Csontomat összetörték,
megtaposták az arcom,
gázoltak a szemembe,
kioltották a homlokom,
letérdeltettek engem,
kaján dereseikre húztak,
kötöztek kalodákba,
kutyámat elzavarták,
tereltek a terekre,
és legelték a lelkem.*

*Egész nap téged várlak,
a haragod is meggyógyít.
Szerettem volna kiáltozni,
orvoshoz elrohanni,
ha lenne még oly kocsma,
ha lenne még oly templom.
Szerettem volna sírni,
széjjelverni az arcuk,
a térdüket átfogni,
a kegyelmüket kérni,
géppuskát keríteni,
vagy egy templomi zászlót;*

*ügyészt, védőügyvédet,
papot, anyámat hívni;
menlevelet szerezni,
vallást, új hitet, törvényt,
érveket: – ne bántsuk egymást.
Nincs igazatok! – magyaráztam.
Nekem is igazam van! – kértem.
Befogtam a fülemet végül,
könyörgésem ne halljam.*

*Egész nap téged várlak
Vigyél el engem innen.
Te tudsz helyet a Földön,
Hol nélkülük is van élet.*

Ez időben Váci Mihály, az egykori evangélikus kántortanító – miként Garai Gábor egyik versében⁴⁵ fölidézte – kedves harmóniumán (a Kossuth-díjából vette!) örökké a magyar gályarab prédikátorok vigasztaló énekét játszotta, énekelve hozzá a veretes sorokat, strófákat: „Térj magadhoz, drága Sion, van még néked Istened ... azt bünteti, kit szeret...”

*

Megváltást számára csak korai halála hozott: Vietnam földjén, 1970. április 16-án. Hanoi egyik kórházában, sok szenvedést, fájdalmat követően, a második agyvérzése lett végzetes. Egy hét múlva itthon, Farkasréten temettük.

Vácit önpusztító alkata, felpörgetett, „staccato ütemű” élete ültette Illés szeke-rére; tragikus, korai halálával annak a – Mészöly Miklós találó szavaival – „saját keresztjére feszített nemzedéknek”⁴⁶ lett tagjává, akiket a magyar falvak, tanyák, külvárosok küldtek az irodalomba, a művészetek világába a háború utáni évektől kezdődően, s akik mind idő előtt távoztak, hitükben és reményeikben megcsalattan.

Soós Imre színész, Sarkadi Imre író, az újvidéki B. Szabó György kritikus, irodalmár voltak e nemzedék első halottai; Vácit Kamondy László író, Kondor Béla, B. Nagy László filmkritikus, Simon István, Szabó István novellista, Kovács Vilmos ungvári költő, Kormos István, Nagy László, Csohány Kálmán grafikus, Huszárik Zoltán filmrendező, Béládi Miklós irodalomtörténész, aztán Galgóczi Erzsébet, Ratkó József és mások követték. Éppen Ratkó sajátosan szép, erőteljes kifejezésével: „törvénytelen halottaknak” is nevezhetjük mindnyájukat. Az idő vagy a hatalom, vagy saját lelkiismeretük végzett velük korán.

Úgy hírlett, hogy Váci Mihály temetésének napján a nyíregyházi vonatok mind gyászolókkal telve érkeztek Budapestre, de az ország más részeiből is sokan keltek önszántukból útra; voltak, akik a határokon túlról vállalták az akkor még igencsak megnehezített utazást. Nem túlzás állítani: sírjánál valóban egy nemzet hajtott fejet,

nem csak jelképesen. Megható volt a megrendült végtisztességtevők tömegét látni, különösen a sok egyszerű embert. Feltűnően sokan voltak a fiatalok is. Hivatalos, fekete gépkocsi viszont – ahogy valamelyik szemfüles újságíró meg is jegyezte – csak néhány várakozott a temető kapujánál.

A tragikus távol-keleti utat szervező művelődésügyi tárca részéről Molnár János miniszterhelyettes szólt a ravatalnál. Majd Simon István az írószövetség nevében méltatta társát, és a barátok képviselőit is mondott vigasztaló szavakat: „...szomorúságunkat némiképpen enyhítő érzés tolul föl: félbemaradtan is olyan nemesen szép életműve közöttünk marad.”⁴⁷ Aztán az Új Írás főszerkesztője, a sírnál pedig az Élet és Irodalom – akkor az írószövetség lapja – szerkesztője búcsúzott a költőtől.

Később Nagy Sándor szobrászművész Váci Mihályhoz méltó síremléket faragott, haraszi mészkőből. Az egyébként oly szerény, ma már idős mester büszkén emlegeti, hogy elkészültekor magától Illyés Gyulától kapta a legmelegebb szavakat, a neki legtöbbet jelentő elismerést. Váci Mihály világát: szüleit, kucsmás és fejkendős tanyai parasztokat, városszéli szegény embereket, egykori napszámosokat, kétkézi munkásokat, továbbá nyírségi gyerekarcokat – bizonyára tanítványok a tanyai iskolából – is megjelenítő puritán síremléket a Magyar Írók Szövetségének elnöke, Darvas József avatta föl. 1972 Adventjén.

Azóta Váci minden egyes családtagja, közelebbi hozzátartozója is meghalt. Csak a távoli rokonok közül élnek még, kevesen.

Sírja Kelet felé, a szülőföldre néz és rajta mindig friss a virág. Barátok, régi és mai olvasói hozzák. A hazai írók társadalmára, képviselőire jellemző, hogy már hosszú évtizedek óta egyesületeik, szövetségféléik *egyike sem* visz, nem is küld, még a kerek évfordulókon sem, koszorút vagy akár egy szalaggal jelölt virágcsokrot a sírra; szemben több, napjainkban is rendszeresen koszorúzó civil szervezettel, iskolával, illetve kollégiummal.

Az újabb időktől, különösen lombhullás után, idefehérlik Czine Mihály sírköve a közelből, rajta a zsoldáros fölirattal: *Mint a szép híves patakra / A szarvas kívánczik...* A két Mihály már az életben is nagyon közel került egymáshoz, a közös tanítóképzőjük révén is. Valamikor régen a bölcsőik sem ringtak egymástól messze.

2

Németh László értékelő nyilatkozata és Rónay György recenziója – szóltunk már róluk – Váci Mihály életében jelent meg. Illyés Gyula és Rákos Sándor szép, az előzőkben ugyancsak idézett, hosszabb tanulmánya Váci halálát követően született. A hetvenes években irodalmunk jelentős képviselőinek sora írt megbecsüléssel a költőről; sok maradandó, értékes írás született róla, az erősödő kirekesztés ellenére is. Alig ismert például Szalatnai Rezső, Gyurkovics Tibor, Veress Miklós rövid prózája Váciról, vagy Utassy József, Apáti Miklós, Tóth Erzsébet és Finta Éva Váci Mihály emlékének ajánlott verse.

Weöres Sándor – saját írói tisztességére is vallóan – az egyik írásában „a szegények iránti felelősség [...] Váci Mihályáról”⁴⁸ is megemlékezik.

A kolozsvári Lászlóffy Aladárt szíven ütötte társa halálhíre. Emlékképet rajzol sietve róla, s akasztja azt a szeretet falára: „Magyar költő volt, népe, nemzete sorsát élő és tisztán látó, akire felfigyeltek mindenütt, ahol csak magyar könyvet, verset olvasnak [...]. Nem tornyosult senki elé és senki fölé, önmagaként egyszer csak, méltán előtérbe került, és ott állt végig azok közt, akik megérdemlik a tiszteletet s a figyelmet a jelen magyar irodalmában.”⁴⁹

A hosszú évekre a Gulág poklaiba száműzött magyar író, Lengyel József pedig így emlékezett a költőre: „A túlfeszítőt kívánta mindenben és mindhalálig. Ez, csak ez volt Váci Mihály élete! Felívelni, letűnni. Hangjának fehérizzása úgysis ittmarad az emberekben.”⁵⁰

Jánosy István költő a Váci Mihály emlékének ajánlott *Síratójában* a Hiányra kérdez rá: „Ki segít a magános öregeken? / kis tanyai tehetség tovább tanul-e?” – hiszen a „kósza kócsagot virágszirom-szárnya” vissza többé ide már nem vezérli...⁵¹

Már a halál másnapján látomás tűnik föl Rab Zsuzsa előtt: „Szabolcsban most szürkés-zöld fátyol / bomlik az almafákon, / tanyai iskolák / térdepelnek a fűben / bumfordi, vaskos kisgyerekek, / rügyező szarvú báránycák seregében.” A költő a Kárpátok felől fúvó szelet is érzi, s látja, amint a szél a homokból Váci Mihály kihűlt lábnyomai fölé megannyi kis halmot, afféle sírhantokat terel össze... Mintha kunhalmok volnának, ahová a régiek nemcsak temetkeztek, de őrhelyül, igazodási pontként is szolgáltak. „És minden lépte / külön-külön halála fölé / apró kúnhalmot söpör össze / a nyíri homokból / az északi- / északkeleti szél.”⁵²

Simon István is találó sorokkal jellemzi barátját: „Önzetlen és bátor kiállású volt. A mélységes emberszeretet jellemezte. Mással összetéveszthetetlen egyéniség volt. Úgy akart hasznos lenni, hogy az egyes emberi sorsokon segített, ahol csak tudott. Az emberekben felmerült kérdésekre izgalmas, költői válaszokat adott.”⁵³

Sárándi (Papp) József a fiatalabb testvér ragaszkodó szeretetével több írásában is tisztelgett példaképének. A *Levél a holtak országából* című megrendítő versében olvashatjuk: „Haragom nem száll virágra füre fára / Nem száll a viszály mérgezett világra // Elleneimmel végleg megbékéltem / Gyűlöletük nyugodni segéljen”.⁵⁴ Másutt így ír mesteréről Sárándi: „Őrizzük szívünkben és éltsük tovább szellemét, embersége melegét. Hidegebb lenne nélküle.”⁵⁵

Szakonyi Károly, a jó barát a csodát is láttatja: „Nem éltél hiába, Váci Mihály. Nem voltak hiábavalók a mozdulataid, a szavaid, nem hiába voltál izgatott, nem hiába szerettél embert, emberiséget. A test hitvány, de Te legyőzted ezt a hitvány testet még időben, felhasználtad a szellem érdekében – s győztél. Lényed repül, ha a test összezúzta is magát a sziklák lábánál.”⁵⁶

Az irodalomtörténészek, esztéták, kritikusok közül a nyolcvanas évekig számosan foglalkoztak Váci Mihály munkásságával. Például a már idézett Király István, Czine Mihály és Görömbei András, továbbá Hegedüs András, Németh G. Béla, Bodnár György, Kiss Ferenc, Vörös László, Ilia Mihály, Imre László, Márkus Béla vagy a pozsonyi Zalabai Zsigmond. Oleg Rosszijanov az 1969-es moszkvai tanulmánykötetében Juhász Ferencsel és Simon Istvánnal együtt Váci Mihályt is bemutatta. Anna-Marija Raittila finn nyelvű kis könyvet, versfordításokkal, szentelt Váci emlékének (Helsinki, 1972). Versei ekkor már számos nyelven voltak olvashatók.

Amerikában Tezla (Tézsza) Albert Váci-bibliográfiát állított össze (Cambridge, MA, 1970), amelyet később a nyíregyházi könyvtár két nagyobb, emlékezésekkel, dokumentumokkal kísért gyűjteménye követett (1974, 1986). Ugyancsak a szülőváros tisztelgése az ötven éve született fia előtt: az *Írások Váci Mihályról* válogatás, Varga Józsefné szerkesztésében (1974). Kovács Sándor Iván Váci-kismonográfiája már 1972-ben megjelent (Akadémiai K.). Olyan kiváló író-publicisták is méltatták Váci Mihály munkásságát, illetve készítettek róla gyors rajzokat, mint Bor Ambrus, Polner Zoltán, Székelyhidi Ágoston, Fábíán Gyula, Tamás Menyhért, Kiss Dénes, Péntek Imre (a Kilencek tagja) és Kósa Csaba.

A bartóki–kodályi vonulat kiemelkedő zeneszerzője és karnagya, a magyar egyházi zene nagyja, zenetudós és tanár: Bárdos Lajos két Váci-verset is énekkarra dolgozott; a *Rozs vagyok – nem búzát, Szülőföldem!* címmel a nyíregyházi tanárképző főiskola női karának ajánlotta (1979) a mester. Szomorú, hogy a „szőke város” erről a rendkívüli, őt kitüntető ajándékaról teljesen megfeledkezett, annak ellenére is, hogy Nyíregyháza ma nemzetközi rangú és tekintélyű énekkar-családdal büszkélkedhet. Benne a Cantemus kórossal, amelyik jól csengésű nevét éppen Bárdos Lajostól vette kölcsön. Attól a művésztől, akinek művei a világ kórusirodalmának kincsei közé tartoznak. G. Jáger Teréz pápai zenetanár és szépíró Bárdos Lajos posztumusz Magyar Művészetért Díjjal történt kitüntetése alkalmával írta: „Műveiben a magyar irodalom remekei – Petőfi Sándor, Váci Mihály, Ady Endre, Weöres Sándor nemes gondolatai magyar anyanyelvi szinten öltenek zenei testet.” (Kristály, 2007. 1-2.)

Fiatalabb zeneszerzők más Váci-költeményeket zenésítettek meg. A pesti Irodalmi Színpadon 1971. április 9-én bemutatott Váci Mihály-est („*Élj tiszta tüzeidben!*”) műsorát a Kaláka együttes kísérte, saját szerzeményű zenével, énekekkel.

*

Nyíregyháza, a „szőke város” 1976-ban életnagyságú bronzszobrot emelt Váci Mihálynak: ifj. Szabó István alkotása a Bessenyei téren áll, a színház közelében. (A művész később mellszobrokat is formázott a költőről, amelyek, szerte az országban, iskolákhoz kerültek.)

Mégsem a szülőhely, hanem egy kis beregi falu, Tiszaszalka őrizte leghívebben a költő emlékét, szellemét. Nyíregyháza értékörzése hosszú évtizedek során sem tudott – még napjainkban sem képes – fölmagasodni egyik legkülönb fiához. Tiszaszalka megtette a magáét: két évtizeden át versmondó versenyekkel egybekötött, sikeres Váci Mihály-emléknapok sorát rendezték meg az ő nevét viselő művelődési házban. Mindez méltóságot, önbecsülést is adott a falunak. A tizedik alkalom 1984-ben volt, a költő hatvanadik születésnapját köszöntve. Ekkor leplezték le mellszobrát, Sebestyén Sándor munkáját a művelődési otthonnál, nem messze a Tiszától.

Nagy Gáspár is részt vett a „szép ünnepségen”, mint ahogy a 2005. március 15-i (!), jelen sorok írójához intézett baráti levelében – megköszönve a *Lobogó jegenyék* példányát – megemlékezett róla. A kiváló költő, aki haláláig a Magyar Katolikus Rádió kulturális műsorainak szerkesztőségét vezette, arról is beszámolt, hogy Váci Mihály születésének nyolcvanadik évfordulóján, vagyis az emlékezetes tiszaszalkai

szoboravatás után kerek húsz esztendőre, Karácsonykor, rádiójukban Cs. Varga István irodalomtörténész Váciról ünnepi előadást tartott. „Azt hiszem, hogy a Magyar Rádióban egy nyikkanás se volt...” – fűzte leveléhez, s jelezte, hogy a Magyar Katolikus Rádióban Váci Mihály 1956-os „döbbenetes” naplójáról is terveznek műsort. „Valami elkezdődött a költő utóéletével, értékeinek tárgyilagos számbavételével” – zárta sorait Nagy Gáspár.

Az egykori szoborállítás ritka pillanatáról, Ratkó Józsefnek erre az alkalomra írt emlékezéséről, az adventi sokadalomról, a szalkaiak vendéglátó szeretetéről és ünnepelő kedvéről, a fellépő kórusok népdalcsokrairól még éveken át beszéltek a megyében, s azon túl is. A születésnap műsort az új nyíregyházi művelődési központból, amely ekkor vette föl Váci Mihály nevét, a helyi Hangsúly rádiós folyóirat – még mindig 1984-et írunk – Karácsonykor közvetítette: Czine Mihály fénylő bevezetőjét Utassy József, Jancsó Adrienne és mások vers- és prózamondása követte; közreműködött a város már akkor híres vegyes kara.

Czine előljáró köszöntője – az egyik legszebb, legértőbb írás Váciról – máig nem jutott el a nyomtatásig, s róla még a Czine Mihály munkásságát tárgyaló könyvek sem tudnak. Az egykori rádiófelvételről másoljuk ide néhány mondatát: „Nyíregyháza neve még súlyosabb lett a magyar irodalom költői földrajzán Váci Mihály költészetével. [...] Embernek is tüneményes volt, minden időben és minden tájakon. Amerre elment, amerre járt, ott fényesre nyíltak a szemek. [...] Az igazság volt a legnagyobb szerelme. [...] Jött és ment elől a sorban, mint *a százhuszat verő szív*, hadakozva, ha hadakozni kellett, dolgozva, ha dolgozni kellett, de ha jött az ünnep, a tizenennyolc esztendősek örömeivel tudott heverészni a fűben is.”

Külön rangot adott a kétnapos ünnepségnek Váci Mihály édesanyja, felesége, továbbá Csenki Imre zeneszerző-karnagy, Rákos Sándor és Nagy Gáspár költők, Antall István rádiós szerkesztő és más személyiségek jelenléte. A gyerekek szokásos szavalóversenye ezúttal is a figyelem középpontjában állott. Az ünnepre csupán a politikai hatalom furcsa, otromba megnyilvánulásai vetettek némi árnyékot.

A szoboravató beszédet ugyanis a Művelődési Minisztérium egyik főosztályvezetője tartotta, aki másfél évtizeddel a költő halála után, épp a hatvanadik születésnap emelkedett légkörét vélte alkalmasnak arra, hogy az ünnepelt „1956-os eszmei-emberi zavarok” idején elkövetett „botlásáról” is megemlékezzen... (Mindezzel, persze, mai szemmel nézve, végső soron kitüntette őt: nyíltan elismerve azt, amit napjaink irodalmi „megmondóemberei” még ma sem akarnak tudomásul venni.) Az új szobor mellett mulaszthatatlan volt a költő „eltévelyedett” írásairól szólni, felhánytorgatva „fenntartásait” is a rendszerrel szemben.⁵⁷

A kultúrpolitika tehát immár nyíltan, az ünneppel mit sem törődve, kifejezésre juttatta, hogy Váci Mihály műveit részben elutasítja, és számon tartja – főleleveníti! – ötvenhatos magatartását: az „ellenforradalom” (egyébként e szót Váci soha le nem írta!) mellé állását, hogy részt vett a tüntetéseken, tagja volt a Tankönyvkiadó Vállalat Forradalmi Bizottságának. *Váci esetében* jó negyedszázad múltán sem akartak felejtetni. S ha tudtak volna az akkor még a rejtékhelyén szunnyadó ötvenhatos naplójáról... Ám születésének hatvanadik évtordulóra a Szépirodalmi Könyvkiadó verseiből még nagy válogatást ad közre (*Értelmes terhek alatt*, 1984).

Szülőházának lebontása 1974-ben, a városi tanács engedélyével, vagyis hozzájárulásával történt, annak ellenére is, hogy ez a Nyíregyháza környéki régi épület – szemtanúk állították – viszonylag jó állapotban volt. De Ratkó József versemlékműve, a *Jegenye, bodza* – V. M. szülőházát a szőke város lebontatta –⁵⁸ örökre áll:

*Miska, a szülőházad bontják,
bölcsőd fölül a tetőt.
Rontják a szülőföldes konyhát,
ledöntik, verik az időt.*

*Kilakoltatják szavaid,
első mosolyod. Nekiesnek,
szétvernék verseidet is,
bolond paraszt-eretnek.*

Ez a vers súlyosabb, tragikusabb, mint első olvasásra tűnik. Ratkó kenyeres pajtása, a költő Ágh István hívta föl rá a figyelmet: „házba a szülőháza is beleérthető”.⁵⁹ Nemzeti gyásznapi megjelenítése is Ágh szavaira asszociál:

*Október hatodika van.
Zuhog az eső a homokra.
Miska, kivégzik szülőházad.
Négyszögben áll jegenye, bodza.*

*

Említettük már fentebb: Váci Mihályt még az életében, a hatvanas évek vége felé a politikai hatalom és ellenzékének egy része nemkívánatos személlyé (persona non grata) nyilvánította. A méltatások megcsappannak.

*Akik szerettek – elkerülnek,
s én sem merek zaklatni senkit:
félve – engem szeretni bűn lesz.
(Országos pólya)*

Váci halála után csak ideig-óráig javult a helyzet. A kiszorítás folytatódott; szerencsére a könyvkiadás erről, legalábbis még úgy másfél évtizedig, nem vett tudomást. Köszönet főképp a Magvető Kiadónak, közelebbről a hírhedt, mégis legendás emlékü igazgató, Kardos György bátorságának. S nyilván persze üzletpolitikai megfontolásoknak is. Az olvasók érdeklődése ugyanis nemhogy csökkent volna... Egy tekintélyes versválogatást (*Százhuszat verő szív*, szerkesztette Váciné Juhász Mária és Mátyás Ferenc, Váci András linómetszeteivel, 1971) fél évtized alatt négy kiadásban jelentettek meg. Az 1975-ös borítólapját Reich Károly rajza díszíti. Prózaírásait is tartalmazó *Összegyűjtött műveit* pedig két alkalommal adták ki (1979,

1982). Valamennyit Illyés Gyula bevezető tanulmánya kísérté⁶⁰ – afféle védőpajzsul a kirekesztők ellenében és fricskaként a csak fölényeskedőknek, fintorgóknak.

Illyés szavainak hitele, írásának súlya, kitüntető megállapításai, ragyogó mondatai az írói társadalomban tovább növelték az irigységet a holtában is sikeres költő körül. Ilyen sorokkal például: „A sors [...] kétszer ajándékozott meg Váci Mihállyal: miután megkedveltem mint költőt, megkedveltem mint embert is őt.” „Jó kiállású, jó arcú, jó beszédű férfi volt; megnyerő elmének, szemnek, szívnek egyaránt.” „...már a tanyán több volt, mint tanyasi tanító; horizontja egyre nőtt.” „Komolyságával, őszinteségével kitűnt még azok közt is, akik nemzedékében a forradalmiságba beleértették a társadalmi tennivalót is.” Vagy: „Alig volt vele egykorú költő, akinek fejében annyi tervet, szívében annyi friss érzelmet állított meg a halál.” S azt sem tudták sokan elfelejteni, és megbocsátani sem persze, hogy egy csokornyi vers ajánlásával mégiscsak Illyés Gyula vezette be Vácit a magyar irodalomba! Ágh István, akinek tollát nem az irigység vezette, tárgyilagosan állapította meg: „Az biztos, hogy Illyés nagy gesztusa vele kapcsolatban az egy költővé avatás volt, és Mihály költészete megérdemelte ezt a nagy gesztust.”⁶¹

Kisebb Váci-válogatások is léteztek, az egyik Kormos István népszerű gyöngyszemsorozatóban kétszer is megjelent (Kozmosz 1974, 1977). A példányszámok minden esetben magasak voltak, ma már elképzelhetetlenül magasak, mégis rendre kevésnek bizonyultak. Az összegyűjtött prózai írások kötetét is ekkoriban adták ki Simon István szerkesztésében és hosszabb bevezetőjével (*Toldi feltámadása*, 1972).

Rangos válogatásokban, antológiákban ekkortájt Váci többnyire még szerepel. Például a *Hogyan kell harangot önteni?* kötetben prózai írásokkal van jelen (Kozmosz 1977), az *Egy-rangú nép* című költeményének Utassy József az 1848-ra emlékező válogatásában (*Haj, ne hátra, haj előre*, Móra 1978) biztosít helyet.

1971 márciusában az Egyetemi Színpadon Ratkó József Váci-emlékestet vezet be, közreműködött Jancsó Adrienne és Bodor Tibor. Ekkortájt a Fészek Művészklub is műsorral s képzőművészeti kiállítással emlékezik a költőre. Később Avar István színész egy szép Váci Mihály-nagylemezzel rukkolt elő (*A sokaság fia*, Hungaroton 1977), rajta tizennyolc jól válogatott verssel; az utolsót maga a költő mondja el.

Galambos Lajos *Mostohagyerekek* regénye – Váci-mottóval az élén – végül *Szent János fejevétele* címmel 1972-ben jelenik meg; a belőle korábban készült játékfilmben (forgatókönyvét írta, a filmet rendezte a fiatalon meghalt, kísérletező hajlamú Novák Márk) a tanyai iskolások még népdalt énekelnek, s Váci-verset tanulnak:

*A Duna–Tisza ezüst szalagján
szívünk fölött egy amulett-ország.*

*A téli tájon didergő faluk
az ingem alá bújnak melegedni.
Egy-egy tanyára lelve felzokognak
az ifjúság előázsiái dalai.*

.....
Lassan széled a vert történelem.

A nyolcvanas évektől főleg a még meglévő barátok: Ratkó József, Czine Mihály, Rákos Sándor, Szakonyi Károly, Farkas László, Baranyi Ferenc, továbbá nyíregyházi tanár-hívei, mindenekelőtt Katona Béla, Margócsy József és Sárdi Béla mertek nyilvánosan is megszólalni, illetve kiállni mellette. Ők továbbra is Váci hűségében éltek, mindahányan.

Fábián Gyulát se hagyjuk ki, aki korábban Simon Istvánnak munkatársa volt a Kortársnál, s aki két nagy írónemzedék vonzásában az együvé tartozókat mindig is együtt látta, láttatta. „Gondolatban végigbarangoltam elszállt esztendők betaposódó útjait, felidéztem az útitársakat, azokat, akikre föl is nézhettem, s akik közül sokan elmaradtak örökre – emlékezik 1984-ben, örtüzeket élesztgetve, Fábián Gyula. – Hová tűnt Szabó Pali bácsi tiszta derűje, kedve, Veres Péter tanító bölcsessége. Váci Mihály lobogó izzása, Simon István vállalkozó ide-oda száguldása, hogy csak a legközelebbieket említsem a kortárs magyar irodalom népes seregéből, s akikről egyre kevesebb említés esik mostanában. Talán nem érünk rá még megemlíteni sem itt-jártukat?”⁶²

A mindig egyenes tartású, bátor kiállású költő, Ratkó József persze „ráért”. Ő éppen ez időben így vallott Váci Mihályról: „Versei útjelzők: a jövő erre van – erre menj! [...] mit tudnak ezek a versek? Tanítani; hűségre. Szoktatni: emberségre. S tudják a múltat, és remélik ugyanazt a jövőt, amelyet mi.”⁶³

A már emlegetett Farkas László egyik legközelebbi munkatársa volt Vácinak az Új Írásnál, mindvégig. Hét esztendővel volt fiatalabb a költőnél. A versrovatot vezette. Rövidebb kritikai írások után szép, hosszabb tanulmányokkal ő olyan időkben jelentkezett, mikor a Váci Mihály-i örökség vállalásához, méltatásához különösen, már bátorság kellett. *A teljes Váci Mihály* című írásában (Kortárs, 1980. 7.) a költő alakját, emberi arcát állítja középpontba, több személyes emlékét is közkinccsé téve; *a Kivirul a Föld a szomorúságok csillagaival* – A másik Váci Mihályról (Új Írás, 1984. 1.) pedig inkább a művekkel foglalkozik, új fénybe helyezve őket.

Farkas László akkoriban a költő gyermekverseit szép csokorba kötötte (*Fecske, fecske, könnyű fecske*, Móra 1980 – Zsoldos Vera színes illusztrációival). Egyik legkülönb költeménye, a *Pipacsok a búzamezőben* című aztán az Apáczai Kiadó napjainkban is nagy sikerű, gyermekirodalmunk kincsei közül válogató olvasókönyvének (*Hétszínvirág*, az általános iskolák 3. osztálya számára) lesz állandó darabja.

Ám az írások a nyolcvanas években megritkultak róla, ekkoriban Váci mintha verselemzésekbe menekült volna. Sorra jelennek meg a versértelmező kötetek; közülük most hármat emelünk ki. Pomogáts Béla irodalomtörténész könyve (*Versek közelebről* – Értelmezések és magyarázatok, Kozmosz 1980) kiváló kortárs költők műveiből válogat, újszerűen. Főképp verstanilag elemzi-értékeli az *Édes hazámat* (Váci e költeményről később még lesz szó). A Gondolat Kiadó 1981-es *Miért szép?* gyűjteményében (Verselemzések napjaink magyar költészetéből) pedig *A szempontokon át* című Váci-versről olvashatunk Garai Gábor költő tollából. Török Gábor nyelvész *A pecsétek feltörése* – Mai líránkat olvasva – című izgalmas tanulmánykötetében (Magvető 1983) nagy bátran az 1956-ról szóló, hátrahagyott *A virrasztó* című Váci-

remeklést elemzi, magyarázza. Az ugyancsak a hagyatékban lelt *Interpelláció*val, továbbá a korai *Gyalog szerettem volna jönni* szülőföldverssel együtt.

A folyóiratok közül a tatabányai Új Forrás – Sárándi Józsefnek, utóbb Monostori Imrének köszönhetően – szentelt megkülönböztetett figyelmet Váci munkásságának; Tasi József több lappangó Váci-prózát adott itt közre.

Azaz: „...ki tenni akart – az tehetett itten!”

Hamarjában ez a Váci Mihály-mondat, az *Eső a homokra* versből, jutott eszébe jelen sorok írójának akkor is, midőn az új évezred első évtizedének derekán az egyik egyetemen oktató irodalomtörténészünktől, az újabb magyar irodalom kiváló kutatójától, a következőket hallotta: „Nézd, én jelentős, jó költőnek tartom Váci Mihályt, és mint embert is becsülöm őt, de ennek ma nem lehet nyíltan hangot adni... Illetve, ha megtenném, magamat egzisztenciálisan lehetetleníteném el.”

Dokumentum értékűek e lesújtó mondatok, alighanem sok igazsággal, sajnos.

Az 1990-es korforduló óta eltelt két évtized nem volt elegendő ahhoz, hogy „a szakma”, a média, oktatás stb. Váci Mihályhoz, szellemi tisztességéhez, becsületeségéhez, vitathatatlan tehetségéhez méltatlan indulatai, illetőleg a körötte kialakult, immár idült félelmek – többnyire a tudomásul nem vétel, a hallgatás álarca mögé rejtőztek – elüljenek, oldódjanak vagy akár meg is szűnjenek, s a költőt végre valóságos voltában, az őt megillető helyen láthassuk. Egyes tankönyvekben, antológiákban például. Megdöbbenő, hogy éppen a toleranciát legharsányabban hirdetők, a szüntelenül a „másság tiszteletét”, a „sokszínűség szükségességét” szajkózók a legmakacsabb kirekesztői Váci Mihály írásainak.

Nézőpont és ízlés kérdése, hogy melyik – hányadik – „vonalba” helyezzük őt; ilyen vitának egyébként nem lenne sok értelme, még kevésbé hozadéka. Hisz olyan erős irodalomban, mint a magyar, még az úgynevezett kismesterek is jelentősek, nemritkán – számos rá a példa – a legnagyobbak is tanultak tőlük.

Manapság, amikor mind több és több alkotóról derül ki, hogy korábban szervezett besúgó volt, föl kell, hogy értékelődjön a tisztesség, a becsületesség életpéldája. Minderre, a művek fölmutatása mellett, szellemi életünk feltámasztásához nagy szükségünk lesz.

*

2002. február 1-jén a százéves Berda Józsefre emlékeztünk az újpesti Öreg Hátság vendéglőben; előtte az ünnepelt közelben levő bronzszobrát Szőke István nyelvész, régi barátként, borral köszöntötte. A magyar irodalom olyan jelesei jöttek el a születésnapi vacsorára, mint Lázár Ervin, Csukás István és Bella István. Számos történetben idéztük ott a kiveret kutya sorsára juttatott vagabund és ingyenc költő egy-szervolt, felejtethetetlen alakját, angyali emlékét... Záróra után még maradtunk néhányan, köztük Bella Pista és jómagam. Haász úr, a vendéglős ekkor egy szekszárdi vörösbőr-különlegességet tett az asztalunkra.

Az addig meglehetősen hallgatólag Bella István megnyílt, s az újabb idők kiebrudalt poétáit kezdte emlegetni. „Simon Istvántól az *Egy régi krumplis-szekérent* és a *Virrasztást* vagy Váci *A cigánylány* és a *Mielőtt meghalok* örök értékű versét bizony

Jeszenyin is megirigyelhetné – mondta Bella. – Mi már kikiáltottuk a »legszebb magyar versnek« a *Bokraink közt már az ősz barangol* kezdetű Jeszenyin-költeményt, Rab Zsuzsa fordításában – folytatta. – Simon Pista és Váci Miska egy-egy csokor verse is ott van, és mindig is ott lesz irodalmunk legszebb darabjai között! Vérlázító, hogy véglegesen száműzni akarják őket a magyar irodalomból. Egyesek e költők létezését is szeretnék elvitatni. Másoknak is hasonló sorsot szánnak, már a drága Nagy Lászlót is kikezdték... Vércsemet kaptak. Illyést sem kímélnék, de ő túlságosan nagy falatnak bizonyul...” – Egy verssel is óriási dolog, nagy elégtétel nyolc évszázad kincsestárába bekerülni, nemhogy csokornyival! – fűztem hozzá Bella szavaival később, oldani igyekezve levertségünket. – Még Kölcsey is valójában csak egy költeménnyel lépett halhatatlanaink sorába, igaz, hogy az minden magyar versnél súlyosabb – mondtam.

Hazafelé a taxiban Bella Pista hozzám hajolt, s a fülembe súgta: „Váci és Simon István emlékére verset fogok írni! A címe már megvan: *A Kiebrudaltak*. Nagy K-val.” – Tervét alighanem magával vitte a túlvilágra, ám az egyik kései versében még föltűnik a „jó Váci Miska”⁶⁴ nehezen felejthető alakja. Bella István is korán elment; a Vácihoz közel álló, őt soha meg nem tagadó Hetek költői közé tartozott.

*

A versantológiákról érdemes külön is szólni. Jelzésértékűek sokszor, emiatt is. A posztmodern kötelezettségű, egyéni érvényesülésük útjait taposó „hivatalosféle” kötet szerkesztők évtizedeken át csak szűkebb körben voltak képesek gondolkodni; s most, íme, egy közösségi érzésű, szívével is látó, a szépirodalomban igen otthonos főpásztor mindenféle kirekesztéstől mentes antológiával lepi meg a kiegészített olvasót. Nála nem hátrány az érthetőség, de a gondolati mélység kritérium. A nemzeti gondjainkat, sorskérdéseinket érintő-taglaló versekkel sincs problémája, sőt... Irodalmunk hagyományát követi akkor is, midőn a perlekedő költészetnek helyet ad, jól tudván, hogy amíg társadalmi igazságtalanság létezik, az ilyen töltetű irodalomnak bizony helye van Isten irdatlan ege alatt.

A súlyos mondandók ellenére üdítő, a lelket mély lélegzetvételhez juttató, fölszabadultság érzetét hozó olvasmány Bábel Balázs könyve: *A szó ünnepe* – 100 szép magyar vers,⁶⁵ amelyet a szeretetteljes fogadtatás, a nagy érdeklődés máris bővítésre sarkallt: nem telt el egy év, s itt a „150 örök érvényű vers” gyűjtemény is. A több évszázadot átfogó válogatás egyik kiadásából sem hiányzik – ritka pillanatok – Váci Mihály! Méghozzá az egyik elásott versével, a *Komfortos Mindenséggel* van jelen, amely alighanem az egyik legelső szépirodalmi mű nyelvünkön a „dolgozó nép” tudatának központosított „formálása”, azaz elbutítása: globalizálása ellen! Már csupán emiatt is érdemes a figyelemre.

Váci-vers sors az övé is: a cenzúra tiltotta, s miután posztumusz megjelenhetett: „a szakma” nem vesz róla tudomást, holott a költemény – sajnos – ma is égetően időszerű. A „központi lélek”, a televízió mindennapos „országos merényletére” hívja föl a figyelmet, az irányított agy- és léleksorvasztásra. „...S ülnek derengő / négyzet előtt / az egyre csenevészebb / agyvelők” – végződik a vers, riasztón jövőbe látva.

Bábel Balázs antológiái mellett vigaszul szolgálhat még, öröme adhat okot, hogy a szuverén gondolkodású budapesti Piarista Gimnáziumban a tanárok által ajánlott versek listáján két Váci-költemény is szerepel: épp a *Komfortos Mindenség* és a csodálatos *Valami nincs sehol*. (Remélhető, hogy más iskolákból is lehetne hasonló példákat hozni.) S még egy hírnöke, jele a szellem gyógyulásának, egy toleráns irodalomszemlélet jelentkezésének: a 2007-ben indult egri Agria folyóirat – főszerkesztője Kődöböcz Gábor – több színvonalas írással máris Váci Mihály mellé szegődött.

Finta Éva válogatása Váci verseiből (*Valami nincs sehol*, Felsőmagyarország K., Miskolc 1994) magányos csillagként ragyoghatott volna, de a könyv, sajnos, terjesztésre jóformán nem is került. A kis kötethez a kárpátaljai – beregszászi – költőnő szép és igaz bevezetőt írt. „...Nem kell nekünk Váci Mihályt megvédenünk – csak ne fosszuk meg magunkat tőle. Nem kell a múltat átfestnünk – csak ne tagadjuk ki az ismereteinkből. Nyissunk teret a dolgoknak, hogy minden valós értékei szerint kerüljön a helyére. Ami élni képes, megél ellenünkre is. Ami örök, az túlél bennünket is. Ne idegenkedjünk egy-egy monumentálisan romantikus lélek lelkesedés-íveitől. Ismerjük meg őt, többet nem tehet értünk. A költők megvívják az idő harcát pártfogásunk nélkül is. A kérdés csak az: mivé leszünk, ha nélkülük lépünk a jövő fehér falai közé?”

A versek valóban önmagukért cselekedhetnek. A „térnyitás” azonban az utódok, az életmű örököseinek feladata, becsületbeli kötelessége: a sötétbe kényszerített műveket napvilágra kell hozni; a hozzájuk kapcsolódó elhallgatott és eltorzított tényeket föl kell tárni, a költő életének ismeretlen, ám fontos mozzanatait el kell mondani! Vagyis mindent a helyére kell tenni! Annál inkább is így van ez, mivel a gyalázkodók Váci emberi tisztességét szintén megkérdőjelezik, nem csupán a művei, de személyének teljes lejárására törekednek.

*

Váci Mihály műveinek, szellemének megőrzéséért, jövőbe mentéséért a kilencvenes években két kutató különösen sokat tett. Tasi József (1939–1999), az irodalomtudomány kandidátusa, a Petőfi Irodalmi Múzeum egykori főmunkatársa, majd főosztályvezető-helyettese, az újabb magyar irodalom kiváló kutatójának emléke előtt fejet kell hajtani. Külön is köszönettel tartozunk neki az eltitkolt, elrejtett Váci-napló megtalálásáért, majd szakavatott közléséért, nem kevésbé az azt kísérő értékes tanulmányáért (Új Forrás, 1996. 8.), amelyek a *Lobogó jegenyékben* is olvashatók. Karádi Zsolt nyíregyházi főiskolai tanár érdeme pedig, hogy több ismeretlen Váci-verset tett közzé, továbbá kulcsfontosságú, a fentiekben részben ismertetett interjút készített-rögzített Váciné Juhász Máriával, aki egy évre rá, 1995 decemberében meghalt.

Sokan szerették és becsülték Juhász Máriát, ám a férjének szánt bántásból, mellőzésből neki is jutott elegendő.

Ladányi András: *Váci Mihály, „élj tiszta tüzeidben”* című könyve 2000-ben jelent meg Budapesten, a szerző kiadásában. Harmincnál több beszélgetés a költőről, az emberről – grafikák, fényképek, kéziratok és Váci emlékére írt versek kíséreté-

ben. Hasznos és tanulságos munka eredményeként valóban az utolsó pillanatban született. A nyilatkozók közül többen ugyanis már nem élnek. Íróársak, kritikusok, esztéták, képzőművészek, színészek, egykori barátok és ismerősök emlékeznek Ladányi mikrofonja előtt.

Hiteles rajzok, hiányzó vonások a teljesedő Váci-portréhoz, de a kötet azt is jól mutatja, milyen sok félreértés él még e „közeliek” többségében is Váci Mihályról. Mennyire ismeretlen öelöttük is a költő ötvenhatos arca. Az ítélezők pedig még az életmű korábban is hozzáférhető részét, a legnépszerűbb gyűjteményeket sem ismerik; nem ismerik eléggé, és nem vesznek tudomást Váci fél évtizedes ágyhoz kötöttségéről, szenvedéseiről, s arról sem, hogy később, épp az általuk „legkifogásoltabb” időben: 1958-tól másfél esztendőn át ismét kórházak, szanatóriumok lakója – az ő szavaival – „nagyon fenyegetett állapotban”. Pedig e támpontok nélkülözhetetlenek volnának a költő szerepének, életművének megértéséhez, helyes megítéléséhez.

A szóban forgó könyvben egyik ismert irodalomtörténészünk fájlalja, hogy amíg neki „személyes ügye” volt a forradalom, s utána hónapokra internálták, majd egy éven át rendőrök figyelték, addig Váci 1956 szellemét megtagadva sietett a Kádár-rezsimhez „lecsatlakozni”. – Melyik verseire gondol? – kérdezte a riporter. Az ítéletmondónak azonban Váci Mihály verseivel nemigen volt gondja, annál inkább az akkori „sok nyilatkozatával, újságcikkével”... Szögezzük itt most le: Váci a forradalom után egyáltalán nem írt, nem is publikált cikkeket, de az ekkori állítólagos nyilatkozataira sem sikerült rábukkannunk. Bibliográfiákban, sőt a hagyatékában sem leltünk a nyomukra. Más prózát sem írt Váci egészen 1960-ig, amikor felgyógyulva az Élet és Irodalomhoz – az írószövetség lapjához – került munkatársnak.

1961-ben születik például *A mohos fávödör* kisprózája, afféle gyöngyszem: keletkezési történetét Rákos Sándor baráti emlékezésében mesélte el.⁶⁶ Mintegy négy év java prózáját – tanulmányok, cikkek, vallomások – *A zsezsemadár* című kötetében (Szépirodalmi 1964) gyűjtötte össze Váci, de ezen írások között mai szemmel keresve sem lehet kivetnivalót találni. Időtálló, szép, lírával átszőtt darab csaknem valamennyi. E könyvét a költő is nagyon szerette, közel érezte magához, erre dedikálásaiban is utalt.

1964 Karácsonya előtt az Illyésnek küldött levelében ezt írta: „Drága Gyula! [...] Rövidesen megkapod új kötetem. A zsezsemadár címűt. Nekem nagyon kedves: – ha belenézegetsz, ráismersz tán egy-két olyan arcra, melyek Rád is mosolyogtak Szabolcsban. [...] Mari és én szeretettel kívánunk boldog ünnepeket, öleléssel...”⁶⁷

A könyv megjelenése esemény volt, több tisztességes – tárgyilagos – kritikusa elismeréssel fogadta. Ilia Mihály egyetemi tanár is meleg hangú recenzióban üdvözölte. „...Váci a legjobb magyar költői hagyomány örököse és folytatója abban is, hogy színvonalas és nélkül tud műfajváltással is írni. [...] több ez, mint a magyar irodalmat annyira jellemző, költőinket publicisztikára szorító életünk produktuma. Valójában Váci Mihály életművének központi részével – annak legjobb verseivel – egyenrangú munka. [...] Váci prózája mindenképpen formai remek is. Alig lehetne pontos műfaji meghatározását adni ezeknek az írásoknak, de van közös jellemzőjük a költő Vácival: itt is a képekkel szépen beszélő művészt olvashatjuk, nyelvében, motívumaiban tisztán, egyéniesülten megkülönböztetően” – írja Ilia Mihály.⁶⁸ A jeles

irodalomtudós, aki szívvel és értelemmel közelített a költőhöz, *A zsezse madár* kötetéről szólva a teljes Váci Mihályra is ráérez: „Magam csapnám be, ha nem arra a társadalmi szenvedélyességre és művészi felelősségre figyelnék, amely e műből kiáltozón szól hozzám, és hiszem, hogy legtöbbünkhöz is.”

Kérdezzük „a szakma” ítélezőitől: Rákosi rémuralma idején magába fojtott mondanivalójának még a forradalom utáni esztendőkhöz sem lett volna szabad hangot adnia?! Továbbá: a jelen tengernyi fájdalomról is hallgatnia kellett volna Váci Mihálynak?! Ítészei ugyanis arról sem tudnak, hogy a vérbe fojtás, a megtorlás, a megszegyenítés éveinek iszonyata, a nyomasztó, fagyos, kínokkal teli légkör kevés kortárs, pályatárs műveiből érződik olyan erőteljesen és visszatérően, mint éppen Váciéből! Ekkori verseinek jó része nem véletlenül rekedt íróasztala mélyén. (Vagy talán még a fiókjának sem lett volna szabad dolgoznia?!) Gondoljunk csak az eltiprást követő dermedtségben, a tömeges kivégzések idején született, mégis reményt, túlélést sugárzó a *Pirók, télenre*:

.....
*Forró lehelet a számon,
tűz emléke hűlt parázson,
zúzmarát verdeső álom;
a didergő, holt világon
kibuggyanó, átszivárgó
zsibbadózó karmazsin.*

*Sebhelyeink rózsaszirma
kés-szúrások tulipánja.
Lobogj – miniatűr fáklya,
minden ághegyen kinyílván.*

A forradalom emlékét méltón őrző ezen allegorikus alapvers Ady és Móricz Zsigmond szállóigéjére figyelmeztet: A tűznek nem szabad kialudni! A remek színezetű kis pirókmadarat (Pyrrhula pyrrhula) Váci Mihály irodalmunk egyik legszebb szimbólumává emelte; öccse, Váci András pedig linóleumba metszve örökítette meg (l. a következő oldal grafikáját, illetőleg a könyv borítólapján levő képet, elől). Melle és hasa gyönyörű hajnalpiros, sűrűltése, „mélán hangzó hívogatása – Herman Ottó tudós szavaival (*A madarak hasznáról és káráról*, 1914) – olyan, mint a somogyi hosszú furulya legszebb középhangja”.

„Lehet a fagyban is égni, / ha van vágy, mely tüzet ébreszt”, s „bármilyen telet” túl lehet élni! – hirdeti. „Kiben van tűz – szembenézni, / arra nincs évszak veszélyes: / – a jövő tavaszt eléri.”

Ezt a verset persze nem közölte az akkoriban újraindított börtönújság – de, szégyen, az irodalmi lapok egyike sem, soha.

Könyvbe sem kerülhetett úgy tizenhárom évig! Komolytalan – elfogadhatatlan – az olyan ítékezés, amelyik a megtorlás éveinek Váci Mihályáról szólva, még az akkori legfontosabb verseiről sem tud. Amilyen a csak később megjelent *Hasztalan*

Illusztráció Váci Mihály *Pirók, télen* című verséhez.
Váci András linóleummetszete (1971)

„Rózsa vagy a téli ágon,
tea-szín.
Hóban fuldokló világon
tarka hím.

.....
a fagyok dúlt erdejében
csak egyedül te vagy ébren,
a földközi fehérségben
csak melled pajzsa világít,
mint izzó medália...”

gyémántok vagy a szintén hátrahagyott másik „képes beszéde” is: az ordítóan fájó, megborzongató *Fatelepen* című. „Erdők tömegsírja e tájon / csúcsot ostromló hadak temetője [...] megbénult szárnyalások fekszenek tördelve [...]. Tele e táj tonnányi üvöltéssel, [...] a karcsú fenyőszálak szinte még vonítanak.” Ez a költeménye méltón, a tragédia nagyságához illő erőteljességgel kapcsolódik, hasonló képeivel is, *A ledöntött jegenye –1956* című verséhez.

Az említett műveket az ötvehatos megemlékezők is fölfedezhetnék végre. A forradalom hevében írt naplója mellett.

*

Amikor a fagy lassan engedni kezd, amnesztiák születnek, Sztálint kiteszik a ma-uzóleumából – és amikor a költő végre egészséges, a csaknem végzetes betegségéből szinte újjászületik, ne tekintsen hittel-lelkesedéssel arra a „néhány rövid tavaszra és hosszú télre”, amit „adott sorsául a lét”? Nincs itt semmi gond, semmilyen el-lentmondás, még kevésbé megalkuvás.

Nem elítélendő, ám nagyon is érthető, nagyon is természetes, mélyen emberi érzések, megnyilvánulások ezek!

Megbecsüli a szerkesztőségi munkák adta lehetőségeket. Sokfelé hívják író-olvasó találkozóra, valamennyinek igyekszik eleget tenni – a legtávolabbra eső, legkisebb falvakba megy el először; „a mindent megnyerők eszelős örömeivel, a legyőzhetetlenség harsány jókedvével” száguldozik az országban. Mindenütt ott akar lenni, mindent látni szeretne, de azonnal – érzi jól, hogy nincs ideje késlekedni. Mindezt „csak azok érthetik, akik átélték már a végső veszteségből való hirtelen megszabadulás örömét” (*A költő önmagáról*, 1966). „A tüdő nem tagadhatja meg a levegőt” (*Ezt! Itt! Most!*) azért sem, mert – mi tesszük már hozzá – akkor ki állítja majd pelengérre a politikai hatalom „kulturprostitúáltjait” (*Fűzős lelkűek*) és a karrierista, gátlástalan törtetőket (*Rokonok, Sziámi ikrek*), ki fog a forradalom névtelen áldozataira, a jeltelen sírok kivégzettjeire emlékezni (*E földet hogy szeretem!*)? Megszületik-e irodalmunk talán legélesebb elbeszélése (*Egyszer volt*) az elvtársi összefonódások arcpirító, szemérmetlen „cserekereskedelméről”, annak elburjánzásáról, a közvagyon folyamatos megdézsmálásáról? S ki szólna majd az erőszakos téeszésítés következményeiről oly hitelesen?!

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek szervezése 1958 őszén indult, s a belép-tetések zöme januártól márciusig meg is történt! Erőszakhullám söpört az országon végig. 1961 elejére aztán a legmakacsabb községek is kötélnek álltak. 1962-ben, amikor Váci Mihály felépülten immár erőre is kapott, országjárások friss tapasztalataival a tarsolyában megírja az egyik legfontosabb prózai művét, a *Muraközt*. Al-címe: Egy hát szalma. Első látásra vagy hallásra a főcím is megtévesztő lehet, hiszen szabolcsi és szatmári falvakban járunk, nem a Muraközben (amit aztán a fürkész szem-mű, ám legfőljebb félműveltségű cenzorok hiába kerestek a trianoni Magyarország térképén).

A novellaszerű riport egyik kulcsfontosságú írása Váci pályájának, de a korszak magyar valóságirodalmának is jelentős darabja. *A gyalogutat benőtte a fű* (1960), A

mi ereklényink (1962), az *Osztálykönyv* (1964), *A költészet forrásvidéke* (1965), *Az út mentén*, az *Útra kész angyalok* (1967) és más lírai próza-remekével együtt a *Muraköz* bátorságban is édestestvére Csoóri Sándor szintén akkoriban íródott, magukkal ragadó költői faluszociográfiáinak (*Tudósítás a toronyból*, Magvető 1963). Az említett munkák, szerencsére, viszonylag „időben” megjelentek, kivéve a *Muraközt*, amely csak Váci halála után juthatott nyomdafestékhez. A cenzúra így – tiltásával – „kímélte meg” a szerzőt a támadásoktól, ugyanis, mint Galgóczi Erzsébet 1979-ben, washingtoni előadásában emlékeztetett rá: „A hatvanas évek elején, közepén megjelenő szociográfiai művek a támadások pergőtüzében álltak.”⁶⁹

A tévesztés alatti-utáni szélfújásos magyar vidék embertelen társadalmi viszonyait, törvénytelenégeit, visszasságait felvillantó írás, éles valóságglátásával, kendőzetlen igazmondásával már túl sok volt a politikai hatalomnak. Az egyszerű tévesztások és a falu új vezetői között szakadék tátong; a kettéhasadó világ tragikus emberi sorsait, elesettjeit az író – híven ötvenhat örökségéhez is – mély együttérzéssel próbálja segíteni, megsebzett lelküket gyógyítani, az emberhez méltatlan körülményeket némileg orvosolni. Még a városba menekült, tisztviselői állással rendelkező lány sem tud a magával hozott nyomorból egyedül kikecmeregni. A gerincét vesztő vidéki értelmiség pedig nevéhez teljesen méltatlanná lett. A *Muraköz* „értelmiségi” freskójába Váci Mihály minden újabb keserűségét is belefestette, iróniáját sem kímélve.

Nemrég történt ugyanis: egy közös itáliai úton kérlelte Illyés Gyulát, hogy az 1962-es ünnepi könyvhétre jöjjön el Szabolcs-Szatmárba, a megye vendégeként is. Illyés végül igent mondott, s az egyeztetett időpontban meg is érkezett. Bár ne ment volna... A *Puszták népe* szerzőjét, a kor egyik legjelentősebb, nemzetközi tekintélyű íróját (az *Egy mondat a zsarnokságról* című verse akkor már sok nyelven ismert volt), városon s falun szervezett hallgatás, érdektelenség, „olvasókként” pedig öszszeterelt úttörők és kisdobosok hada fogadta – az „értelmiség”, a vezetők tüntetően távol maradtak. (A megye hatalmasságai nyilván még Marosán elvtárs ígézetében éltek, aki nem is olyan régen, egy nagygyűlés szónokaként Illyés *Sötét* című versét /1960/ látványosan magasra tartotta, és darabokra szaggatta szét.) A baráti otthonok – a Váci-szülők, Szállási Lászlóék Nagyecsedén – persze megkülönböztetett tisztelettel és a legnagyobb szeretettel fogadták a ritka vendéget, ám Illyés Gyula e megyébe soha többé nem ment el újra. Váci Mihály arca pedig égett a szégyentől.

A *Muraközt* tehát elnyelte a föld; a jó barát Simon Istvánnak, nagy diplomáciai érzékével, hátrahagyott írásként 1972-ben sikerült napvilágra hoznia: prózagyűjteményébe bevennie. Innen még átkerülhetett az „összes” művekbe. Azután csaknem olyan némaság övezte, mint az ötvenhatos Váci-írásokat. Hangadó irodalomtörténészek, tankönyvek szerzői stb. ma sem tudnak róla, illetve mélyen hallgatnak felőle. Pontosabban: az egykor nyilvánvalóan politikai okokból mellőzött írásainak sem kegyelmeznek manapság, legyenek azok bármennyire sikerültek és fontosak is. Mindez végtelenül szomorú, s nem csak Váci Mihályhoz méltatlan. Tarthatatlan állapot. Az ötvenes évek elejére emlékeztető.

A csaknem fél évszázad során e művével kapcsolatban sem az úgynevezett szakmabeliek mutattak föl vigaszt: a *Muraközt* egy Latinovits Zoltán emelte – még a hetvenes évek közepén, tévéműsorában⁷⁰ – méltón magasra!

*

Fájdalmas, mert egykori költőbarátok, pályatársak írásos emlékezésekben vetették régen-halott társuk szemére, hogy a téeszek indulása körüli embertelenségek idején bizony nem hallatta a hangját... Irodalomtörténész is mondott hasonlókat a minap. Mit lehet az ilyen hangzatos, a tájékoztatlanokat bólogatásra ösztönző állításokra válaszolni? Ha Váci Mihály néma marad e kérdésben, arra minden oka meglett volna, minden addiginál súlyosabban támadó, hosszas betegsége bőségesen magyarázná ezt. Ám, valamilyen csoda folytán, mégis születtek ilyen írásai... Az elmarasztalók persze nem olvasták ezeket, ők semmiről sem tudnak.

Hihetetlen, hogy minden tényyszerű ismeret hiányában – divatból talán – nyilatkoznak elítélően.

Közelebről: 1958 őszétől kezdődően, csaknem másfél éven át, vagyis éppen a legerőszakosabb, legdurvább szervezések idején Váci Mihály élet s halál között, operálókések fenyegetettségében, kórtermek foglya volt. Csodálni való, hogy ilyen körülmények közepette, dacára – nyilván a kórházi látogatók hozta hírek gyújtották föl képzeletét – megírta, meg tudta írni, volt ereje megírni például a *Záport*: záporverte-csupálta tájainkat, a paraszti gazdaságok ebek harmincadjára jutását („Ől lett a táj...”); benne a „fogkiverés” említésével még a parasztság testi bántalmazásaira is utal. Érthető, hogy ez a vers is csak a költő halála után juthatott el az olvasókhoz.

Meggyógyulását követően aztán alaposan széttekint az országban, siet tájékozódni közös dolgainkról. Az *eredmény* sem marad el, könyörtelen vallomás születik, prózában: a már emlegetett *Muraköz*. Azt se felejtjük, ugyancsak Váci javára mondván: mindezt a föld nélküli „cselédek fia” (az ő szavai), a vasutas fia tette, írta, akinek közeli családjában *nem* voltak beszervezhető földdel, tehennel, lovakkal rendelkezők, vagyis olyanok, akik a téeszésítés agresszivitását, majd a következményeket a saját bőrükön érezték, tapasztalhatták volna.

*

Váci Mihály egyik idekapcsolódó s rá nagyon jellemző, „mindennapos” cselekedetét is hadd idézzük föl. A hétköznapi bátorságok ugyanis csak látszólag mellékesek. Illyés Gyula szép szavaival: „nem »hőstett«: napi mersz, köznapi, percnyi *courage* / ment embert s honokat” (*Hunyadi keze*). Ezt az aranyigazságot igazolja Váci alábbi, valóban embert, embereket mentő percnyi kurázsija is. (Egyes mai emlékezők imént említett elvárásainak megfelelően, illetőleg hiányérzetükhöz igazodva ennél a példánál is a *téeszekről* szóló Váci Mihályt citáljuk.)

1965-ben a televízió bemutatta a *Pirostövű nád* című tévéjátékot, amely a téeszeken belüli konfliktusokat és visszaéléseket ábrázolta művészi erővel (Mocsár Gábor novellaremekeiből filmre írta Karinthy Ferenc, rendezte Szőnyi G. Sándor). A vetítés utáni napon a Parlamentben felszólalt az egyik képviselő, felháborodásának adva hangot: a Magyar Televízió miért mutat be „ellenforradalmi darabokat”?! Mások is kifogásolták a film „dekadens” gondolatait, azt például, hogy „a téesz vagyon kincs, aki nem lop, annak nincs.” Huszonöt (!) tagú parlamenti bizottság alakult a „pro-

vokáció” kivizsgálására, főképp mezőgazdasági szakemberekből, de két író is helyet kapott a küldöttségben: Simon István és Váci Mihály. Valamennyien a televízió székházába vonultak. A zártkörű vetítés utáni kínos némaságot Váci sietett megtörni: „Nincs itt semmi probléma!” – mondta határozottan. Igaznak ítélve a látottakat-hallottakat, megadta a tárgyalás alaphangját...⁷¹

A kedvező fordulat, a megerősítés Szőnyi G. Sándornak lendületet, bátorítást adott; rendezésében ekkortól sorra születtek az újabb kiváló tévéjátékok – és, lássunk csodát: néhány héten belül megkapta első Balázs Béla-díját, a filmes szakma legnagyobb elismerését!

*

A Vácira emlékező költők és irodalmárok *további* hiányoló fölvetései, kifogásai, szintén a közelmúltból: nincs tudomásuk arról, hogy Váci Mihály a szovjet megszállás ellen tiltakozott volna... S hogy költőnket a többpártrendszer kérdése sem foglalkoztatta...

Elképesztő, szinte fölfoghatatlan, hogy mi mindent nem kérnek számon, még hozzá írásban, egy súlyos betegségekkel terhelt, igen rövidre mért, derékba tört emberi élettől, amelynek – ráadásul – főleg sötét esztendőket adott sorsául a történelmi lét! S amely élet, mégis, oly nagyon tevékenynek bizonyult: hiszen a lobogva égő költőt, ő maga írta, „minden jó ügy besorozta”. Okkal kérdezi, s jut meglepő következtetésre a Váci emlékére írt verseinek talán legszebbikében Baranyi Ferenc: „Hát mit akartok tőle még? / Próbálgatta a lehetetlent. / S nem szegte meg azzal, hogy elment, / az érkezés ígérését.”⁷²

A tájékozatlanság olykor még magyarázható. De hogyan lehet a történelmi valóságtól, az adott körülményektől ennyire eltekinteni, illetve azoktól ilyen nagyon elrugaszkodva „közelíteni” Váci Mihályhoz?! Honnan ez a példa nélküli, már-már elvakult szigorúság? Éppen azzal a költővel szemben, akinek nevéhez, cselekedeteihez becstelenség soha nem tapadt! Mintha az elmarasztalók nem ugyanabban az országban, s nem ugyanabban a korban éltek volna. Hamarjában nem jut eszünkbe jelentősebb magyar író, akivel szemben ennyi képtelen elvárás, alaptalan hiányérzet, vaktában történt ítélkezés fogalmazódott volna meg íróársak és szakmai ítések részéről egyaránt.

Az abszurditást csak növeli: az elmarasztaló állításoknak legtöbbször éppen az *ellenkezője* igaz!

Így a szovjet megszállás elleni tiltakozást hiányolók is nyitott kapukat döngöttek. Ez a hiányérzet annál is inkább sajnálatos, mert az 1956-os Váci-napló már évek óta könnyen hozzáférhető. A feleségével fölvonuló költő a Bem-szobornál a tömeggel együtt élteti, megtapsolja a felrepülő, kilyukasztott közepű magyar zászlókat, amelyekből – ahogy írta Váci – „hiányoztak azok a címerek, amelyek eljegyezték országunkat a Szovjetunió 16 állama 16 címeréből kovácsolt koszorújába való beforrasztásra”... Aztán a Parlament előtt „órákig jelszavakat kiáltottunk”; Váci Mihály a tömeggel együtt skandálta: „Ruszkik haza!” Munkahelyén, a Tankönyvkiadónál, a forradalmi bizottság választott tagjaként, az akkoriban általános közös nyilat-

kozatban is követelte a megszálló csapatok mielőbbi távozását az országból... Mit kellett volna még tennie? Gépfegyverrel harcolnia talán a tankok ellenében?

Később pedig? A vérbe fojtás, az önkényuralom, a megtorlások, a diktatúra idején, az ötvenes-hatvanas évek sötétségében, legfőljebb Nyugaton lehetett tiltakozni a szovjet megszállás ellen, hacsak nem akart valaki épp börtönbe vonulni. Váci Mihály, szerencsénkre, itthon maradt, és a bebörtönzést sem választotta. Ez is bűne volna talán?

A hazai körülmények iszonyatának érzékeltetésére, s mert hajlamosak vagyunk felejtetni: Váci idejében a „szovjetellenesnek” nyilvánított rádióadókat még javában, vadul zavarták! Hatalmas költségeket fordított a „néphatalom” arra, hogy a Nyugat „szovjetellenes hisztériázásától” és híradásaik „kacsáitól” a magyar rádióhallgatókat – a dolgozó népet – „megóvják”.

A többpártrendszerre pedig azokban az években még gondolni is tilos volt!

Az Idő, egyébként is, akkoriban más – életszerűbb – gondokra-bajokra keresett orvosságot. Más problémák lógtak a levegőben. Váci például, annyi más jó ügy támogatása mellett, mint említettük már, a tanyai tehetségek egyetemre jutásáért küzdött kitartóan, szóban és írásban. Új, nagyvonalú kollégiumi hálózat létrehozására, s a tehetségeket fölkaroló új ösztöndíj- és felvételi rendszer megvalósítására tett javaslatokat. A tanügy égető gondjairól szóló cikkére, annak „meghökkenítő adataira” még Németh László is fölfigyelt, s Váci Mihályra hivatkozva írta 1964-ben: „Magyarországon tízezer képesítetlen tanító működik, s az általános iskola nyolc osztályát a tanulók harminc százaléka nem végzi el.”⁷³

Akik Vácinak felróják, hogy a többpártrendszert nem szorgalmazta, azok *háromszorosan* is (időpont, helyszín, foglalkozás) zsákutcába tévedtek. Váci ugyanis nem a nyolcvanas évek amerikai ösztöndíjasa volt New Yorkban; szociológusként vagy éppen filozófus vendégprofesszorként, esetleg emigráns politológusként sem mozgolódhatott a rendszerváltó évek előtt, mondjuk Párizsban.

Neki az adatott, hogy az ötvenes és hatvanas évek diktatúrájában, egy megszállt, megtaposott, porig alázott országban legyen – életet hirdetve – magyar költő.

Még a – nemzetközi védettségében – „mindent” kimondani merő nagy kortársa, Kodály Zoltán sem kérdőjelezhetette meg az egypártrendszer uralmát. Ő, aki az életét tette föl az Éneklő Magyarországra, nem kockáztathatta a magyar zenei közoktatást, a kórusmozgalmat, az azokra nehezen kicsikart – de *akkor* mégiscsak meglevő – állami támogatásokat.

Kosztolányi Dezső írja valahol, hogy egy bizonyos mértékű „kiegyezés” az adott korral, annak rendszerével, távolról sem jelent megalkuvást. Váci Mihály a tanyai kollégiumok szervezésében-létesítésében sem érhetett volna el eredményeket, ha fejelet meg a falnak... Más – lesújtó – kérdés az, hogy mind az Éneklő Magyarországról, mind az említett kollégiumokról a megálmódók halála után nemsokára már csak múlt időben lehetett beszélni – később aztán még beszélni sem illett.

A Váciról oly könnyen ítélkezők, a fölötte meggondolatlanul pálcát törők, a mindenáron hiányokat keresni igyekvők, a cselekvés-kevelők figyelmébe ajánlható például a költő *Te bolond* című verse, továbbá az 1965-ös *Viharos magasság* következő sorai:

*Megtettem ártatlanul mindent,
amit helyemben bárki tehetett.
Aki ítél – botladozzon előbb
e megtett út feléig.*

Az értelmetlen és félrevezető hiányolások helyett inkább arról a többletről kellene szólni, azt a minőségre irányuló törekvést kellene tudatosítani, ami bizony csak kevesekről mondható el, s amiből az utókor okulhat. Hogy, például, Váci Mihály is élt a kor adta bujtatott lehetőséggel: rendkívüli irodalomórák tartásával is igyekezett a magyar irodalmat „nem középiskolás fokon” szolgálni, a gondolkodást, a közízlést helyes irányba mozdítani. Ahogy Czine Mihály írta: „...akkoriban volt egy ígéretes mozgás a közösség- és ízlésnevelés szempontjából: a rendhagyó irodalomórák. A kedves Fodor Márta – akkor a Művelt Nép Könyvterjesztő munkatársa – évente talán kétszáz-kétszázötven rendhagyó irodalomórát is szervezett. Amennyire lehetett, csakis jó írókkal: Juhász Ferencet, Nagy Lászlót, Simon Istvánt, Váci Mihályt, Csoóri Sándort, Sánta Ferencet, Garai Gábort hívhatta legtöbbször az akkori fiatalok közé.”⁷⁴ Néha idősebbeket is sikerült megnyerni az ügynek, például Németh Lászlót.

A helyzet soha nem volt annyira reménytelen, hogy aki akart, ne tudott volna valamilyen hasznosat tenni, amint erről Váci az *Eső a homokra* című versében szólt.

*

Elkeserítő, hogy még a Váci Mihályhoz közel állók sem ismerik, legalábbis soha nem emlegetik az *Osztálykönyv* című írását. Nemcsak irodalmi remeklés, de a kor szak egyik legmerészebb, legélesebb társadalomrajza is. A költő 1963 decemberében a Nyírmadához tartozó Hunyadi-tanyai iskolába látogat. Az ottani mostoha körülményekkel emberfölötti harcot vívó-felvállaló, soha ki nem tüntetett, névtelen tanító szenvedélyes vallomását, jövőt kutató kérdéseit a saját írói meglátásaival fölerősítve vetíti elénk. A rendkívüli írás a nyírségi tanyavilág kilátástalanságba süppedt helyzetéről tudósít, páratlan erővel. Közlése körül sok gond volt, végül Simon István merte föl vállalni, tarthatta is aztán érte a hátát. A Kortárs 1964. szeptemberi számában jelent meg. Ám a Karácsonyra napvilágot látott Váci-próza gyűjteménybe nem kerülhetett bele... Nem egyedüli fontos írásaként, sajnos.

A tanítót „a róla szóló írás megjelenése után újra felkerestem a tanyán, hogy vele beszélgetve, megpróbáljunk valami kiútra lelni – olvashatjuk Váci Mihály *Tegyük értük valamit* című irodalmi riportjában. – A tanyai iskola üresen fogadott. Az én magasztalt tanítóm elment. Áthelyezték.”

Az *Osztálykönyv* harangkongatás a gyerekek számának vészes csökkenése miatt is. „Három év múlva – mondja a tanító – már nem lesz első osztályom. Aztán még három évig járnak második, harmadik, negyedik osztályosok, összesen vagy tizenöt. Aztán? Aztán semmi, pajtás! Almát tárolunk az iskolában meg zöldséget. Aból jó a termés.” Pedig Szabolcsban akkoriban még eszmény volt a nagycsalád; az 1958-ban, az erőszakos téjeszesítés idején kezdődött országos népességfogyás erre felé, egyelőre, csak a tanyákat sújtotta, persze az elköltözések miatt is.

A megye hatalmasságainak „jutalma” persze nem maradt el: a kiváló tanítót gyorsan eltávolították a nyírmadai tanyai iskolából, s az *Osztálykönyv* ellenében pedig cikket siettek íratni, azt a látszatot keltve, hogy Váci borúlátása minden alapot nélkülöz. Vendégül látják Budapestről a kor egyik futtatott, sokszorosan kitüntetett pártos tollforgatóját, aki a *Karacs Lajos sztahanovista betonszerelő élete és munkamódszere* című művével 1950-ben „robbant be az irodalomba”. Megtalálta tehát a zsák a foltját, akinek derűs „nyírségi úti beszámolója” azt a benyomást kelti az olvasóban, hogy „Szabolcs-Szatmár szinte az ország legrendbetozottabb megyéje” – állapítja meg reagálásában Váci Mihály, miközben fölényes ismeretanyaggal, friss dokumentumokkal alátámasztva, a valóság alapján igazítja helyre a képet (*Tájak, emberek – tények*, 1964).

Mélyen szomorú: a Vácit és *Osztálykönyvét* övező mai kirekesztés és némaság mintha az egykori sötét erőket, figurákat igazolná. Úgy látszik, „a szakmát” ez egy cseppet sem zavarja. Azt is illene már észrevenni, hogy – irodalmi értékén túl – nem csupán egy nagyon bátor szociográfiáról van szó, de az *Osztálykönyv* az oly sokáig szinte tabunak tekintett népesedési gondokat a magyar szellemi életben a legelső között veti föl!

Mellesleg: az erények folyamatos, következetes elhallgatása is már-már bűn. Az igen fontos demográfiai kérdéskörben a hatvanas évek elején Vácin kívül csak Bor Ambrus, a költőt egyébként nagyon becsülő, kitűnő tollú író-publicista húzta meg a harangot (*Tizenhárom ezrelék*, Kortárs 1963. 5.), aki novellát is írt az abortuszról (*Mindennapos ügy*). Ezen szokatlan, kezdeményező munkáiért rögtön támadták is Bor Ambrust, akár később Fekete Gyulát, aki a hetvenes évekre a magyar írók első számú demográfiai szakértőjévé lépett elő – a folytatódó szomorú tények kényszerítették rá. Az 1972-ben kiadott, rendkívüli jelentőségű dokumentumkönyvére (*Éljünk magunknak?*), szégyen, azonnal szinte ösztözet nyitottak, gúnyolták, és a később sem szűnő figyelmeztetéseit is rendre becsmérelték, gyalázták.

Fekete Gyula, Bor Ambrus és Váci aggodalmait – mint ismeretes – az Idő azóta többszörösen is igazolta, sajnos. Bár ne lett volna igazuk! Ám bocsánatot – ahogy Magyarországon már szokás – mindmáig senki nem kért tőlük. Sőt: mintha holtukban is nekik kellene pironkodniuk.

*

Visszatérve Ladányi interjúkönyvéhez: benne az egyik legigazabb, magvas emlékezés Szakonyi Károlyé. A jeles író árnyaltan világít a lényegre: „Én is és mások is 1958-ban jelentünk meg, amikor börtön volt és akasztottak. Ez nem azt jelentette, hogy kihasználja az ember a vákuumot: ez meg ez hallgat, gyorsan a helyükre lehet lépni. Nagyon sokan voltak olyanok, akik nem szerepeltek 1956 előtt a politikában. Nem kompromittálták magukat. Vagy mint írók nem kerültek olyan helyzetbe, hogy felelősségre vonassanak az események alakulásáért. Mi ugyanúgy gondolkodtunk, mint a hallgatásra ítélték, csak nem voltunk ismertek. Többé-kevésbé Miska sem. Bertha Bulcsu, Hernádi és még sorolhatnám, úgy érezték, hogy az irodalomban tovább kell vinni ötvenhat szellemét. Nem árulás történt.”⁷⁵

A hatvanas évek elején, amikor még mindig akasztottak, ám szinte már mindenki publikált, a forradalom öröksége jegyében mert bárki is olyan nyíltsággal, olyan vakmerően fogalmazni, mint Váci Mihály? „Azért csupán, mert már nem szolgál régen, / – még nem szabad a nép!” – írta a forradalom ötödik évfordulóján a *Méltó hatalmat* című versében, vágyálmának is hangot adva: „Ó, teljessed ki értünk-lelt forradalom!”

A Népszabadság ügyeletese nem is hagyta szó nélkül mindezt.

A kor egyik legnagyobb színművésze, Bessenyei Ferenc ugyanakkor megtanulta és műsorába vette a *Méltó hatalmat* – mélyen átélt, indulatos előadásában e verset később tévéfölvétel is megörökítette; kíváncsi műsorokban olykor ma is hallani.

Ladányi András interjúkötetében a közeli barát, ifj. Szabó István szobrászművész is emlékezik. Sokat sejtető a kijelentése: 1956-ban „Miska mindenben benne volt”.⁷⁶

Ágh István költőtől ugyancsak számos megőrzendő, érdekes adalékot tudhatunk meg, és lényeges megállapításokat olvashatunk ugyanitt. Megindító képet villant föl a belvárosi Százéves vendéglő Új Írás-asztaláról: „A havi összejövetelekre isteni társaság jött össze. Miska ennek az egyik szervezője volt, és élvezettel csinálta. Lehetett énekelni Tamási Áronnal. Úgy ülhettem, hogy Váci mellett ült Féja Géza, szemben Kassák Lajos és Berda József. Egy fiatalembernek, mint amilyen én voltam, emlékezetes volt, hogy Kassákkal hogyan beszél Berda. Örömmel gondolok vissza ezekre az estekre. Serfőző Simont úgy ismertem meg, hogy mint katona jött el egy Új Írás-estre.”⁷⁷ Külön színt adott az Új Írás baráti asztalának: Masznyik (Máriási) Iván festő kitűnő karikatúrákat készített mellette, Tersánszkyról, Tamási Áronról, Győry Dezsőről, Cseres Tiborról, Csukáról, Váciról, Juhász Ferencről, Szakonyiról, Buda Ferencről, Serfőzőről és másokról.

Nehéz esztendő éjszakáiban voltak fénypontok ezek a találkozók, találkozások. Magától Váci Mihálytól hallhattuk később, aki nem kis büszkeséggel éppen e vendéglő fehér asztalánál mesélte, hogy az egyik ilyen összejövetelen a *Mielőtt meghalok* című verséhez Tamási Áron gratulált neki, borospohárral a kezében, koccintás közben. A költő ekkortól, mint az Új Írás-asztal felelőse, arra is odafigyelt, hogy Tamási legkedveltebb bora, a fűszeres zamatú Pécsi cirfandli, sose hiányozzon az étterem italkészletéből. Czine Mihály is tanúja volt a történetnek: a szemközti Egyetemi Színpad 1968-as felejthetetlen Váci-estje – már szoltunk róla – után ugyanis az ő szíves invitálására vonultunk át e patinás vendéglőbe.

Váci-versek és -karcolatok fél évszázada hűséges előadója, Keres Emil – ugyancsak Ladányi András mikrofonja előtt – azt is elmeséli,⁷⁸ hogy egy alkalommal Vácit meghívták Bécsbe, a Collegium Hungaricumba. Mint gyakori versmondóját, Kerest ezúttal is magával vitte. Egyik nap emigráns magyar lapokat, egy jó kötegynt, vásároltak össze. A költő érdekes dolgokat talált bennük, személyével s az Új Írással kapcsolatban is. Hazafelé a vonaton az egyik határőr észrevette a lapokat: „Kié ez a tiltott sajtótermék? – Az enyém – mondta Miska. – Ezt én most elkobozom, és az újról jegyzőkönyvet veszek fel. – A jegyzőkönyvről sikerült lebeszelnünk a határőröket – emlékezik a színművész –, de Miska nagyon elszomorodott, mert egy-két cikket az orra alá akart dugni Pándi Pálnak, amely valamilyen vitájukra vonatkozott.” Szerkesztőtársa, a vakbuzgó pártideológus irodalmár ugyanis már a hatvanas évek elejétől igaztalanul támadta költészetét, ami „nagyon érzékenyen érintette Miskát”.

A Ladányi-féle kötet néhány más beszélgetéséből is következzenek egy-egy forrás-értékű, fontos részlet. Sokatmondó a nyíregyházi Papp Józsefnek, az egykori tanító-képzős társnak a nyilatkozata: „A megyében tagja voltam a Hivatali Munkástanács Intézőbizottságnak 1956 novemberében – meséli. – Tél volt, 1957 januárjában vagy februárjában, amikor Váci Miska eljött hozzánk, pedig nem voltunk barátok. Nagyon zilált volt akkor a helyzet, és sok ember felejtkezett el arról, hogy honnan jött, milyen körülmények között élt, kik voltak a barátai. Olyan fiúk, akikkel azt hittem, jó viszonyban vagyunk, gyorsan másként gondolkodtak és cselekedtek. Miska nem ilyen volt. [...] nagyon az emlékezetemben maradt [...], hogy Miska majdnem sírva mondta el, hogy mit látott 1956. október 25-én a Parlament előtti téren. Ez számára életre szóló megrendülést jelentett, mert ott feküdtek halomra löve az emberek egymás hegyén-hátán. Teljesen indokolatlanul és értelmetlenül haltak meg. [...] Könynyezve mondta: »Ezt soha nem lehet elfelejteni! Akik ezt csinálták, a világ legnagyobb gazemberei. Ez embertelenség, kegyetlenség, hogy a megbékélő, békés, jó szándékú tömegbe orv módon belelőnek, lekasabolják őket. Ez tiszta Ázsia!«.”⁷⁹

Farkas László kritikus az Új Írásnál közeli szemlélője, nap mint nap „tapasztalója” volt Váci szerkesztői stílusának, munkájának. Csupán néhány mondat a végig figyelmet érdemlő emlékezésből: „Örökké sarkamban volt, hogy menjek Pilinszky után, és kérjek tőle verset. Hívta Nemes Nagy Ágnes, hogy adjon verset. Weöresre is igennel szavazott, Sinkára is. Egy másik, számára nem annyira rokonszenves versvilág felé is figyelt. Nem akart semmiféle székértábor egyoldalúságot.”⁸⁰

Molnár József, Nagy László költő régi barátja Vácit is közről ismerte, szerette, és becsülte. A kiváló festő azt is elbeszéli, hogy Nagy László Váci „közéleti” verseit bizony gyanakodva figyelte. „Az azért idetartozik – tette hozzá –, hogy amikor Váci Mihály meghalt, akkor engem Nagy László felhívott és közölte, az Élet és Irodalom számára kellene róla rajzot készíteni, akkor szinte sírt a telefonba. Végül is nagy költőnek ismerte el, noha bizonyos időszakban ezt a gyanakvást fenntartotta.”⁸¹

Könyvének bevezetőjében írja Ladányi András: „Ma ismét időszerűek a versei. Szükség van rájuk. Ezzel a könyvvel nem kívánom Váci Mihályt más költők elé, főleg helyezni, csak azt szeretném elérni, hogy saját értékén mérjék az irodalomban, és róla, megítéléséről, ne politikai játszmák döntsenek a kétezredik évben.”⁸² Ez a kötet, sajnos, csak kevés helyre jutott, juthatott el. A legnagyobb könyvesboltokban sem volt kapható, jelentős közkönyvtárainkban sincs belőle példány.

Az utóbbi másfél-két évtizedben, a már említetteken túl, természetesen mások tollából is születtek Vácival kapcsolatosan tisztességes és fontos írások.

Moldvay Győző „ébresztő” verset⁸³ írt emlékére: „...csak szóljon a víg, a keserves, / húzzad, te hűségnek cseléde, / töviságyban háló szerelmes!”

Szakonyi Károly az álmaiban megjelenő, följelentéstől tartó költőt idézte, másutt maradandó, eleven portrét rajzolt róla⁸⁴: „Mindig vibrált körülötte a levegő. [...] jelenléte felforrósította a levegőt; ha megszólalt, rá kellett figyelni. Noha alapvetően szerény volt. [...] Az ötvenes évek végén egy csapásra lett jó csengésű a neve. Friss, lendületes – erőt, mély, férfias lírát sugárzó versekkel lépett elő. Nem kölyökzeniként lobbant fel a magyar költészet egére, hanem sokat megélt férfiként, akinek lírája bölcsességgel van ötvözve. De fiatalos volt mégis – fiatalos indulatú!

Társakat keresett, társakat talált az irodalmi életben – folytatja Szakonyi. – Elődöket – és kollégákat. Közösségbe vágyó, közösségben hívő ember volt, jó barát, cimbora – a szívét tárta ki, a szívét nyújtotta mindenkinek. Mindenkinek – és mindennek: hitnek, hazának, szülőföldnek, népnek – emberiségnek. [...] mindig mondott tréfák vagy indulatos kitörések közepette valami fontosat, lényegeset a köznapokról – az életünkről. Minden ügy izgatta, járt-kelt az országban, rendet, igazságot akart mindenhol, mintha egymaga akart volna elintézni ezer tanyasi gondot, száz falusi, kisvárosi problémát, emberi becsületeken ejtett csorbákat szeretett volna azonnal kiköszörölni, magánfájdalmakat próbált sebtiben gyógyítani – aztán, amikor látta, hogy egyetlen ember orvoslási szándéka nem elegendő, lázasan verset írt, versben kiáltott jogért, versben vádolt és versben kért segítséget, versben igyekezett tette és gondolkodásra, morális tartásra, felelősségre serkenteni.”

Az amerikai magyar költő, Kannás Alajos Kaliforniából tisztelt barátja emléke előtt: a *Nem volt elég*, In memoriam Váci Mihály című versében⁸⁵, fölidézve a hazai borzalmakat.

*Nem volt elég a Nyírség lágy homokja
mert kellett volna ház is és kenyér
szegényeidnek kik kintől botozva
a félelemben lettek csontfehér...*

*Nem volt elég az ígéretbe mártott
csalétek tervek rothadó szaga
ha uralkodtak véres kiskirályok
s csengőktől félt a magyar éjszaka...*

Korának magyar valóságát Kannás Alajos a távolból is vigyázó szemmel figyelte; tudta jól, mit jelent társának hiánya. S mintha előre megérezte volna, hogy egyszer újra földosztásra érik majd az idő.

*Nem volt elég... nem volt elég a semmi
hogy nem maradt út már előre menni
és saját földbe vetni az ekét*

*a földosztás feltámadását élni
hogy szántsanak az új idők ekéi...
Egy Életed rövid lett s nem elég!*

Különösen időszerű Hanácsek Erzsébet újabb költeménye is, a *Váci Mihálynak* című vagy Kozma Imre vallomása Váci krisztusi gondolatairól. Az ismert egyházi személyiség a Kossuth rádió *Egy csepp emberség* sorozatában⁸⁶ megindító szavait így kezdte: „Váci Mihály, a szegény néptanító régi jó barátom. Igaz, hogy már más régióban él, de azért naponta társalgunk. Leemelem nap mint nap a versesköteteit polcaimról és beszélgetünk...”

Angyal János pedig, aki Váci legfiatalabb munkatársa volt az Új Írásnál, ugyancsak 2004-ben így emlékezett: „A Kossuth-díj odaítélésekor sokan fanyalogtak. Lenéztek költészetedre [...]. Mihály, költő voltál, és ezt nem mindenkiről lehet ma elmondani a fanyalgók közül. Költő vagy ma is, még ha ez a posztmodern irodalmi diktatúra tudomást sem vesz rólad. [...] Az olvasók, az »egyszerű« olvasók, ha vannak még, szeretik verseidet.”⁸⁷

Dinnyés József „daltulajdonos” önálló Váci Mihály-albummal jelentkezett (*Az építő múlt dalai*, 2005): a költő tizenhét versét ráhangolódva zenésítette meg, s maga az előadás is illő egyszerűségű.

Meglepően új közelítéssel nyújt esztétikai elemzést a versélelműről hosszú tanulmányában a sokoldalú erdélyi művész, Burján Emil. Bretter György filozófus és Földes László esztéta, irodalomkritikus tanítványa Burján, aki a nagy Fülep Lajost is mesterének vallja. Az írásmű címe: „*Tulzás a szép*” – *Váci Mihály beszélgető lírája* (Gyergyószentmiklós, 2006-7). A szóban forgó tanulmány eredeti megállapítások sorával gazdagítja a Váci Mihály-irodalmat; a versek sajátos elemzésekor mindaddig észre nem vett szépségekre hívja föl a figyelmet.⁸⁸

Hogy a rendszerváltó évekkel kezdődően, a nem szűnő akadályok ellenére, a Váci-kultusz éledőben van, azt a szoborállítások is tanúsítják – más újabb alkotásokkal: emlékoszlopokkal, emléktáblákkal, domborművekkel, érmékkel, festményekkel és grafikákkal együtt.

A kezdeményezők főként tanárok, iskolák. Nagykátán, a mai Váci Mihály Katolikus Általános Iskola mellett, 1989-ben Czine Mihály új köztéri Váci-szobrot avat, Györfi Lajos alkotását, s ekkor kerül a zuglói Váci Mihály Kollégium bejáratához ifj. Szabó István műve; a győri iskolánál pedig 1990-ben a helyi Lebó Ferenc munkáját leplezik le. Mellszobor Sebestyén Sándor a Nyíregyháza melletti Rozsrét-bokorban (2000), valamint ifj. Szabó István Tatabányán (2001) és Bányaterenyén (2003) – ugyancsak iskolákhoz került – alkotása is.

Közben a Váci Mihályról elnevezett iskolák országos találkozóit, versmondó versenyek sorát rendezik meg. Győrben például. Szombathelytől Nyírkárszig, Ágfalvától Tiszavasváriig, Székesfehérvártól Encsig tucatnyi általános és középiskola, Veszprémben irodalmi színpad, Veresegyházon, Szabolcsban és Beregben több művelődési ház, a Tolna megyei Regölyben, a tiszántúli Újszentmargitán és Levelek községben pedig közkönyvtár írta homlokára nevét. Számos Váci Mihály utca, út és tér van szerte az országban, Decsen lakónegyed neve idézi sárközi tanítóskodása emlékét. Országosan három civil szerveződés: baráti társaság, irodalmi kör, illetve egyesület írta maga fölé a Váci Mihály nevet. Nyíregyházán egy nemrég épült panzió is a költő nevét vette föl, s a közeli Borbányán irodalmi kávéházat neveztek el róla.

S amíg a televízióban csevegő, hosszú éveken át sztárolt prózaíró az egyik központi csatornán műsorában arról humorizál, hogy egyáltalán tudja-e még valaki, hogy ki is volt az a Váci Mihály – addig a fővárostól nem messze, Nógrád megye székhelyén, a nagy múltú művelődési központban immár a *negyvenedik* Váci Mihály Városi Vers- és Prózamondó Versenyt rendezik meg 2010 decemberében, a salgótarjáni önkormányzat támogatásával. Huszonkét diák szerepelt, telt ház előtt; a város és

környéke nyolc általános, illetve középiskolájának képviselőjében (l. a 132. oldal alsó fényképét).

Nógrádban járva nem lehet említés nélkül hagyni a „tündérvárosban”, Balassagyarmaton élő és alkotó Réti Zoltán festőművészt, aki értékes képeket festett Váci Mihály emlékére (az egyik, úgy hallottuk, a Nemzeti Galéria gyűjteményét gazdagítja), és költőbarátjától kapott leveleket őriz. A kis faluban, Csesztvén pedig, az egykori iskola falán márványtábla idézi a költő rövid, 1944-es itteni tanítószkodását; s néhány öreg evangélikus még ma is emlékszik a tanító úr régen volt „szívhez szóló” prédikációira. Czine Mihály ékes szavai, amelyek az emléktábla avatásakor hangzottak el, még sokakban elevenek.

*

A Münchenben élő Borbándi Gyula emlékezéséről⁸⁹ szintén szólnunk kell. Ő mint a Szabad Európa Rádió munkatársa 1962-ben részt vett az Európai Írószövetség (COMES) kongresszusán Firenzében, s ott négy napot töltött együtt a magyarországi küldöttséggel: Illyéssel, Vácival, Passuth Lászlóval és Tolnai Gáborral. Borbándi emlékezése szerint „a magyar küldöttség összetételének jó nemzetközi visszhangja lett”, mert – különbözve a korábbi szokványos delegációktól – tagja volt „a költői és írói munkássága, valamint ötvenhatos és a megtorlás éveiben játszott szerepe miatt általános tiszteletnek örvendő Illyés Gyula, és a többiek sem tartoztak (Tolnai kivételével) a magyarországi közállapotok kritikátlan védelmezői közé.” Borbándi Illyéssel különösen sokat beszélgetett, aki Csoóri, Nagy László, Juhász és mások mellett „kedveli Váci Mihályt is, akit viszont félt, mivel szerkesztői bátorsága kellemetlen helyzetbe hozhatja, és megtörheti felfelé ívelő pályáját.”

Illyés Gyula aggodalma négy év múltán már félreérthetetlenül igazolódik. Budán, a Bartók Béla úti egykori Mézes Mackó talponállóban Váci felindultan mesélte jelen sorok írójának, hogy maga a korszak legfőbb kultúrpolitikusa fordult hozzá így a minap: „Váci elvtárs, ugye nagyon megfáradt a szerkesztői munkában?!” A költő, átlátva a kérdésen-óhajon, nemleges választ adott, indulatosat.

Öt éve, vagyis a folyóirat megindulása óta dolgozott már az Új Írásnál ekkor, ám sohasem a főszerkesztői székben, noha az időközben meg is ürült. Nem törekedett elfoglalni, tudta jól, hogy a hatalom oda úgyis pártkatonát helyez. De hogy „egyszerű” szerkesztőnek is mást ültessen helyébe a politika?! Negyvenegy esztendő volt; egy éve Kossuth-díjas, 1963 óta szülőmegyéjének egyik parlamenti képviselője. (Az írók közül országgyűlési képviselő akkoriban Veres Péter, Szabó Pál, Erdei Ferenc, Darvas József, Simon István – később Benjámin László és Galgóczi Erzsébet is, de nekik ezt nem szokták felróni. Talán Simonnak néha igen.)

Váci Mihályt szerkesztőtársai, munkatársai egyaránt szerették. Nem véletlenül. Amikor például Illés Lajos alatt főszerkesztői széke már erősen ingott, a szovjet büntetőtáborok félelmes világát bemutató Lengyel József-írások⁹⁰ okozta botrány Szirmai elvtársig, a nagyhatalmú politikusig, sőt Kádárig érték, s az Új Írás eseteivel a Szabad Európa Rádió is foglalkozott – a főszerkesztőtől megvonták a nyereségrészesedést. „Miska azt mondta – emlékezett vissza Illés Lajos –, ő ugyanolyan fele-

lősnek érzi magát, és vállalja a következményeit. Ha én nem kapok nyereségrészesedést, akkor neki sem kell. Ez elég jelentős összeg volt. Visszaküldte a pénzt a minisztériumba. Nekem köszöngtek, hogy szóljak már Vácinak, mert nem tudnak mit csinálni, mert erre még nem volt példa. Azt mondta Miska, őt nem érdekli, csináljanak, amit akarnak, de ha nekem nem adnak, akkor neki sem kell.”⁹¹

Saját művel az Új Írásban nem szerepelt gyakran, ugyanakkor – Illés Lajossal egyetértésben – teret biztosított a hatvanas évek első felében még peremre szorított, ám 1966-ban végre Kossuth-díjban részesített Nagy Lászlónak; Juhász Ferencnek (ő néhány év múlva a második Kossuth-díjat kapja) és más kiemelkedő tehetségeknek. Újító, „rendbontó” verseiknek is! Már az első évfolyamok hozzák Weöres, Pilinszky és Rónay György verseit, s megjelenhet Toldalagi Pál.

Fiatalok pályakezdését segítette; az ötvenhatért börtönviselt költő, Buda Ferenc szinte házi szerzőjükké lett. A Hetek közül Ratkó Józsefnek is egyengette indulását. Lehet-e felejtetni a remek jellemzést, amivel Váci Serfőző Simont útjára indította? „Szerény, csendes, összeharapott ajkú, makacs kölyök, férfias elszántsággal, megtartó konoksággal” – írta róla. Bella István emlékezete négy évtized múltán is elevenen őrizte e megkapó szavakat s az egykori emlékképet; Serfőző jubileumára küldött versében tovább is örökölte azokat: „...egykor a / Hungária / lépcsőjén, mikor jó Váci Miska // szív-oldalán / egy túl sovány / konok kölköt megpillantottam...”⁹²

Serfőző Simon később se lett méltatlan a kitüntető jellemzéshez, s hűtlen sem annak megfogalmazójához: néhány éve az egyik legjobb, legfontosabb versét, a *Toborozz felkelő virradatot!* címűt Váci Mihály emlékének ajánlotta (Agria, 2007. 1.):

*A ledöntött sugarat
förlállítva,
álmodj jövőt
tájainkra!
Siettesd lefolyni
az életünk
tavaszi kerteljain
hóléként összegyűlt
árvíznyi bajaink,
a száradó földeken át
vezesd a múltba
elkanyarodó árokban.
S röptesd
az ujjaid hegyére
mászó falukat,
biztasd,
nyissák szárnyukat!
Szorgalmazd a reményhez
bekötő utat!
Hisz sorsunk homokhátjain,
akárha*

*egérbunkeros
 tanyákban,
 elzárva élünk
 a világtól.
 A környékek alvégeit
 felverje hangod.
 S kelet felől toborozz
 fölkelő virradatot!
 Verd le fészkét
 a megadásnak.
 Mutasd meg,
 ki vagy!
 Hogy bírod elég erővel,
 kitartással,
 felhúzni magad után
 az aljba
 lecsúszott lejtőket
 a meredek
 magasságba!*

Lesújtó állapotra juttatott országunkban segítségért folyamodik Váci Mihályhoz ez a nagy súlyú költemény: Serfőző Simon remekműve a közelmúlt méltó tisztelgése is egy kivételes költői életmű előtt, amely valóban reményt sugároz „jövőt álmodásunkhoz”, s lendületet adhat a kiláboláshoz „árvíznyi bajainkból”.

Serfőző ma is az ő fölfedezettjének vallja magát: „...Váci Mihály jelentette meg az első verseimet, indított el a pályán – írja. – [...] támogatását a háttérből élete végéig éreztem. Kiállítását is mellettem. Egyik versem miatt kemény kirohanás ért a Népszavában, de magában az Új Írásban is. Hogy írhatok le olyan sorokat, hogy a falvak, tanyák mélyéről a városokba érkező – szerintem elkényszerítettek és elüldözöttek, az építkezéseknél robotolók – állványokra fonnyadnak, akiknek munkásszállókban a vacok, ezekben az új nyomortanyákban? Valami szakszervezetis elvtársnő próbált kioktatni [...]. Váci Mihálynak persze nemcsak ezért a versért kellett tartania a hátát, sok egyéb publikáció miatt is. Egy időre talán azért tehették a szerkesztőségbe Pándi Pált, hogy ott ellenőrzöttebb munka folyjék.”⁹³

Sárándi Józsefet is Váci fedezte föl, s indította el az irodalmi pályán.

Utassyékat ugyancsak pártfogolta: miközben a Kilencek ifjú költőinek közös jelentkezését a kultúrpolitika éveken át gáncsolta, akadályozta, addig Kormos István, Juhász Ferenc és Nagy László mellet – ritkán emlegetik – *Váci Mihály is* ajánló lektori jelentéssel támogatta a később híressé lett antológiájuk, az *Elérhetetlen föld* (1969) kiadását.

Pártfogásába vette a Kilencek lapalapítási szándékát is, akik az antológia körüli hercehurca idején Kísérlet címmel saját folyóirat indításával is próbálkoztak. Váci közbenjárására Molnár Mátyás, a vajai Vay Ádám Múzeum embernek szintúgy nagyszerű igazgatója el is vállalta a kiadást, ám 1970 szeptemberében a megjelenés

előtt álló három számra – az előzetes hivatalos engedély dacára! – a rendőrség lecsapott, s azokat elkobozta.⁹⁴

Ezt a gyalázatos botrányt Váci már nem érte meg.

Utassy József gyönyörű verssel búcsúzott tőle. Szomorú, hogy erről a versremekről sem vesznek tudomást irodalomtörténészeink (*Temető ég*, Búcsú Váci Mihálytól. Tiszatáj, 1974. 4.), noha több Utassy-kötetben is fellelhető:

*Dúdoljunk, Miska, mielőtt landol
e szívlökéses repülőgép!
A nyíregyházi harang is kondul:
utolsó út a temető ég!*

*Arcod márványlik, szobrosul szemed.
Benne vésőket roncsoló tűz ég.
Dúdoljunk, Miska, mindentudón!
Magát ölelő asszony a hűség.*

*Lovat ragyogtat rúdhoz a Göncöl.
Határtalan a lehetőség!
Dél Keresztje is keleten jön föl.
Csillagnak húz a repülőgép.*

Az Új Írás évfolyamaiban Váci Mihálynak tehát sok energiája feküdt; a sikerekben a kezdetektől nagy része volt. Ahogy Farkas László mondta: „Szívvel, szenvedéllyel, állandó jelenléttel szerkesztette a lapot. Az élete minden percét kitöltötte a szerkesztés, annyira lángolt ezért a munkáért, hogy neki magának is nagy örömet szerzett. Meg persze ellenségeket is.”⁹⁵

Váci nagyon komolyan vette, fontosnak tartotta a szerkesztői munkát, az új magyar irodalomért küldetést érzett; tudván tudta, hogy irodalmunk a hagyomány alapzatáról újulhat meg. A kultúrpolitika körmönfont próbálkozása, elmozdítására, igazságérzetét fölöttébb bántotta.

*

Ez idő tájt olykor fél napokat is átbeszélgettünk a Gellért Szálloda eszpresszó-jában vagy a Park étterem tó fölötti teraszán, illetve a belső terített asztaloknál. Legtöbbször mégis a bejárat melletti kávézóban találkoztunk. Igényelte Váci Mihály a „kibeszélést”, érezhetően szüksége volt a baráti szóváltásra. Igazán sohasem panaszkodott, ám a keserűség néha kicsordult belőle. Közügyben, persze.

*Magányos lesz a sorsa még itt
sokáig annak, ki szeret.
Ki mindenkit ért – azt nem értik,
s nem bocsátanak néki meg.*

*Mindenki sorsát átölelte,
mint kívét a marokszedő;
s kimaradt abból, mit kötözne: –
kívül köt véle az idő.*

(Abroncs)

Egyik alkalommal, szinte magába roskadtan, arról szólt, hogy a normális irodalmi kapcsolatok, az értelmes párbeszéd, eszmecserék lassan már a múltéi, az irodalmi élet valójában meg is szűnt; bárhová is megy az ember, közügyben akár, klikkekbe ütközik. S ő, mint mondta, nagyon ellene van a kártékony és bizony nem a művelődést, nem az irodalmat szolgáló érdekcsoportosulásoknak. (Nyilván ez is táplálta „a szakma” ellenszenvét iránta.) Érdemnek, értéknek nincs már becsülete – fűzte hozzá; s ő, aki annyira szerette az embereket, szakmabeliekkel – úgy általában – már nem szívesen találkozik.

Váci gondolataival összezsengenek a különben szelíd, megfontolt, békességes természetű Simon István kendőzetlen szavai, aki a Kortárs éléről, s ugyancsak a Parlamentből, szintén a korszak irodalompolitikájának veséjébe látott... Az immáron halott barátjára emlékezve írta, hogy Váci Mihály „nem akart részt venni abban a cinkosan elfogadott macska-egér játékban, mely az irodalomban hovatovább lehetetlenné tette a valódi értékek kiválasztódását, illetve propagálását, s így az írók valóságos problémákat tisztázó vitája helyett a botcsinálta irodalmárok lényegtelen perpatvarává züllesztette az irodalmi életet. [...] Üres szavak helyett a lényeglátást, az igazságot, annak egyértelmű kimondását követelte meg.”⁹⁶

1967 őszén író-olvasó találkozóra hívtuk Váci Mihályt, a hallgatók nevében, a Kertészeti Egyetemre; minden ellenszolgáltatás nélkül jött el. A kitűnő hangulatú, hasznos eszmecserébe, majd indulatos vitába torkolló délutánt nála, a Villányi út szemközti oldalán lévő kis lakásában folytattuk még néhányan tovább, estébe nyúlóan. A szenvedélyek ekkor csaptak a legmagasabbra. Közben zsíros kenyeret ettünk nyíregyházi édes hagymával (szabadkozott is a költő, hogy nem tud mással szolgálni; nem vezetnek nagy háztartást, mondta, s éppen bevásárlás előtt állnak, szinte mindenből kifogytak). Távozáskor, már a lépcsőházban jártunk, utánunk szólt: „Veletem máskor is szívesen találkozom, ti még egészségesen gondolkoztok!”

Felesége egyébként, a külföldi tanulmányai miatt, többször volt hetekre-hónapokra távol. A költő is sokat utazott, nem csak a nagyvilágban. Képviselői munkája havonta hazaszólitotta őt Nyíregyházára és az attól északra eső választókerületébe; de a szerzői estek s egyéb meghívások, másféle kötelezettségek miatt az egész országot járta. Amikor mindketten éppen otthon voltak Budapesten, ebédre vagy korai vacsorára szerettek átsétálni a közeli Park vendéglőbe, ahol a szakácsok ismerték ízlésüket, Váci diétás kéréseit. Többször volt, hogy a napi hajsza után itt, a terített asztaloknál találkoztak. (A vendéglő akkori irodalombarát vezetője a presszórészbe néhányszor költői délutánt szervezett Váci Mihály felolvasásával, de más írókkal is találkozhattak itt az olvasók.)

Amikor öccsék látogattak át hozzájuk – vagy esetleg kivételes vendégeik érkeztek – a költő, nagy szakértelemmel, lapcsánkat sütött, a gyerekkori ízeket keresve,

idézve; finomra vágott petrezselyemzöldet és fokhagymát bőven tett bele. Erre a tudására meglehetősen büszke volt. Ám a több türelmet, hosszabb időt igénylő ételek elkészítésére – szemben az édesapjával – csak nagy ritkán vállalkozott.

Váciék lakásánál maradva: a nyolcvanas évek derekán egyik költőtársa arról tett írásában említést, hogy amíg ő „cselédszoba nagyságú” albérletbe kényszerült, addig Vácinak „szép, tágas lakása volt valahol Lágymányoson”...

Hát igen, a legendák országa vagyunk.

Váci Mihály valójában – hat budapesti év albérleti hányattatásait követően – egy „szocreál” lakótelep ötszintes, hosszú házainak egyik második emeleti, „pohárnyi tiszta” tanácsi (önkormányzati) tulajdonú lakásában lakott, bérlőként a feleségével. 1956-tól élete végéig. A „tágasságot” az jelentette, hogy a feleségének is jutott *saját* szoba. Orvosai javasolták Vácinak, hogy beteg tüdeje miatt költözzenek jobb levegőjű helyre, de erre soha nem került sor. Az Orbánhegyen, a Fodor utcában ugyan találtak egy nem túl régen épült – még hitellel terhelt – társasházi lakást, elfogadható áron, ahol lett volna végre egy kis dolgozószobájuk is, de a vételhez szükséges „hitelátvállalási” kérelmüket az OTP elutasította, mondván, hogy gyermekek hiányában arra nem jogosultak.

Telekre, nyaralóra, netán gépkocsira sosem gyűjtöttek. Az úgynevezett alkotóházakat még rövid időkre sem lakták; Váci Mihály viszolygott tőlük. (Kivétel volt a visegrádi, ahol 1964-ben – baráti unszólásra – töltött néhány napot, s ott alighanem korábban is megfordult.) Amire viszont rendszeresen tettek félre pénzt: a megöregedett szülőket havonta támogatták. „Hatszáz forint nyugdíja van. / Én ennyit költök feketére. / Nem a kávétól nyugtalan / alvás előtt szívem verése...” – olvashatjuk az apjáról szóló egyik versében (*Hatszáz forint*).

Előfordult, hogy a körtéri presszóban találkoztunk, vagy az Új Írás Szerkesztőségéből – jelezte, hogy itt még a falnak is füle van – ugrottunk le a közeli Kulacs étterembe, az Osvát utcába, harapni is valamit (az ottani híres halászléből Váci magának nem rendelt, csupán túrós csuszát fogyasztott; ezt az ételt, különösen édesanyja főztjeként, nagyon szerette).

Inkább az élet, közös dolgaink, gondjaink kerültek szóba ilyenkor, az irodalom ritkábban. Magánéleti kérdésekre idő legtöbbször nem maradt. Emlékeket fölelevenítve, időpontokat egyeztetve nézegettem egykori dedikálásait. Egyik könyvét például „sok beszélgetésünk emlékéül” ajánlotta, a *Kelet felől* című versgyűjteményébe pedig, egyebek mellett, ezt írta Váci Mihály: T. G.-nak, „aki érti, tudja és érzi a mi mai »keletiségünk« gondjait...”

Az utolsó Karácsonya előtti napokban (úgy emlékszem, akkor is éppen utazásra készülődött) kaptam egy „nem saját” könyvet tőle: a szegedi Tóth Béla *Mi, janicsárok* című új regényét. Lelkesedett érte. Saját ifjúságának, a fényes szelek nemzedékének hiteles, eleven rajzát látta benne.

Eszembe jut, hogy korábban egy Sinka-kötet (*Mesterek uccája*, 1967) készítette őt ámulatra, dicséretre. Kivételes, korszerű költői teljesítménynek, igazi meglepetésnek tartotta Sinka István új könyvét; jegyzeteket készített róla, hozzá. Remélhetőleg előkerülnek még ezek a följegyzések (a Petőfi Irodalmi Múzeumban már régen elhelyezett Váci-hagyaték nagy része ugyanis még mindig földolgozatlan), melyek egy

tervezett tanulmányféle vázlatává is összeálltak talán. Annyi bizonyos, hogy az ismertetőt Váci végül nem írta meg, ugyanis Ágh István megelőzte ebben. Örömmel adott elsőbbséget fiatalabb költőtársa már kész írásának, amelyet nem csupán szépek, de igaznak is talált.⁹⁷ Nem kis elégtételt kapott mindezzel a már régóta a társadalom szélére szorított, többszöri feketelistás idős költő, aki Váci Mihály jóvoltából verseivel gyakran szerepelt az Új Írásban. Közeli kapcsolatra valló levélváltásuk, amelyet Medvigy Endre tett közzé, egy ritka barátság szép dokumentuma.⁹⁸

Amikor Tokaj-Hegyalján voltam féléves egyetemi gyakorlaton, a hétvégeket leginkább Nyíregyházán, illetőleg Sóstófürdön töltöttem. Megemlékeztem ezt Vácinak, aki bátorított, menjek el az „öregjeihez”. Mindjárt levélpapírt (az Új Írás fejlécével) vett elő, és csak ennyit írt rá: „Szüleim! Ez a fiatalember a barátom. Szeressétek! Misa”. Magam lehettem így a postás. E régi emlékmorzsa is világítson Váci Mihály szívére, közvetlenségére.

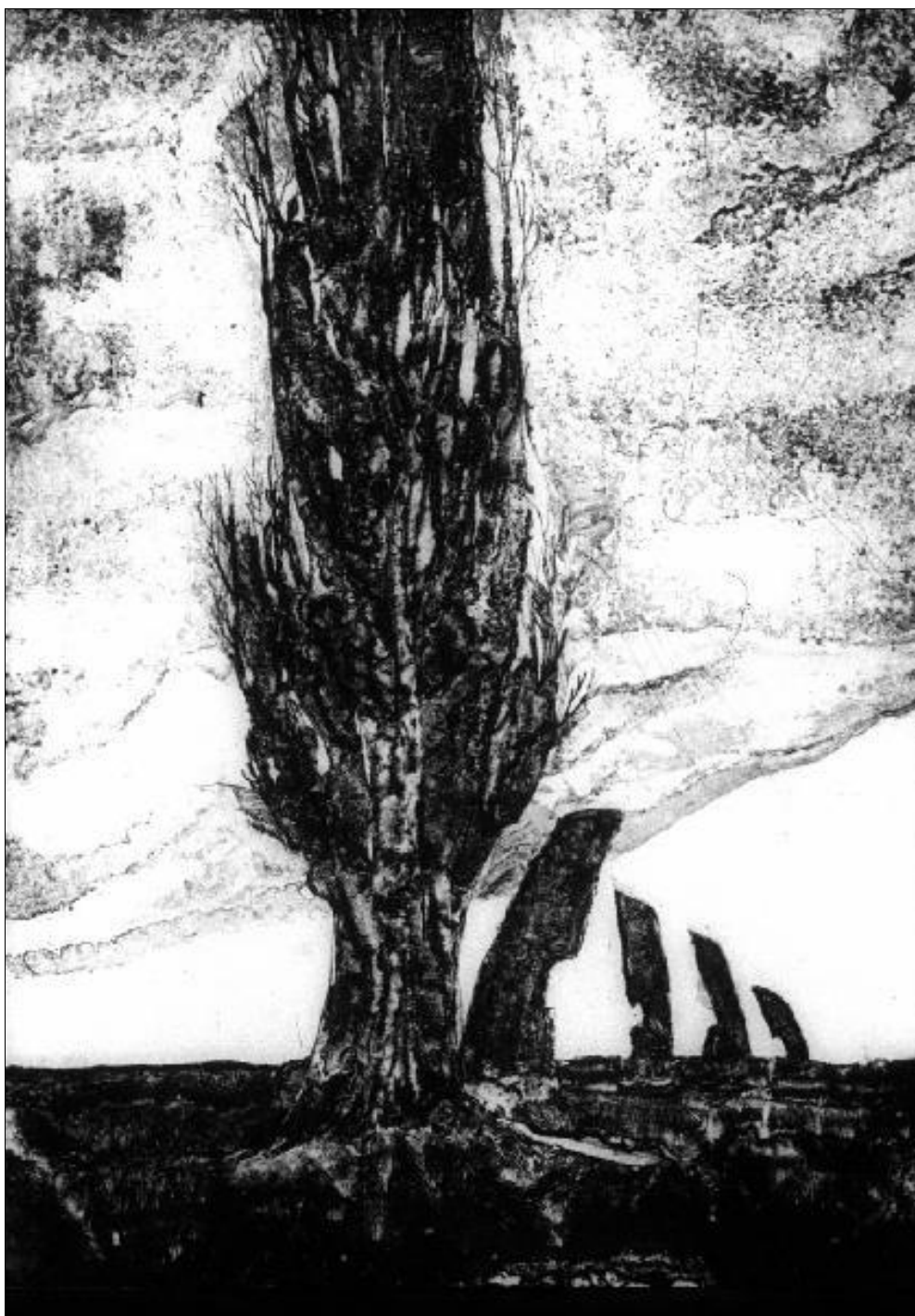
3

1956 legfényesebb napjáról Váci Mihály naplójánál igazabb költői krónika aligha született. Az átélés hevétől süt minden sora.

„A Belügyminiszt[érium] előzőleg megtiltotta a felvonulást – még mindig a sztalin politikához híven. Révai – Moszkva finom logikájú, művelt bérence, a magyar nép kultúrájának tönkretevője a róla elképzelhető kegyetlenséggel kiáltozta: – Lövetni! Közéjük lövetni. [...] Erre tanú és a tényt megerősítette Déry Tibor. [...] A párt legfelső köreinek szűklátókörű politikáját az alsóbb szervek undorító aljassággal nyomon követték és teljesítették...” „A Petőfi-szobornál [...] Sinkovits sírva kiáltotta világgá, több ezer ember esküjével kísérve: Rabok tovább nem leszünk! Csak a Petőfiék-lángragyújtotta tömeg érezhette azt, amit mi. Mindenki esküre emelte kezét és felujjongva, megrészegülve a szabadság első leheletétől, ami hosszú évtizedeken át nem volt levegője a magyar égboltnak [...] – könnyekre fakadva esküdtünk [...]. Véghömpölygött a téren a *Himnusz* szélesen kibontott, ünnepélyesen zengő, súlyos, megrendítő dallama. Az emberek énekeltek és úgy zúgtak-lobogtak, mint harsogó, zsongó, égis egyenes, merész nyárfák, jegenyék...” Aztán: „A Bem-szobor háta mögötti hatalmas laktanya minden ablaka tele volt katonákkal, a tetőn kiszedték a cserpeket, kimásztak a kéményekre, a zászlókat kitűzték, sapkájukat lengetve üdvözölték az utcákat szétfeszítő áradatot. [...] Veres Péter – legyen örökre neve halhatatlan – csak azért, mert becsülettel részt vett népünk legtisztább áldozásában...”

Író tollából ilyen jellegű dokumentum a forradalomról nemigen született, legalábbis nem maradt fent, s ez növeli értékét. Váci szívből szakadt mondatai, fölszabadult érzelmeinek sodra – így, első fogalmazásban is – többet árulnak el „Krisztus arcú” forradalmunkról, hitelesebben érzékeltetik annak légkörét, tisztaságát, igazságát, mint számos könyv e témában együtt. S a napló *Himnusz*ról szóló verses részleténél született-e, bármikor is, őszintébb és szebb vallomás nemzeti imádságunkról?

A *Lobogó jegenyék* kötetet áttekintve: az ötvenhatos naplót megelőző *Pacsirtavágó* ciklus némelyik szülőföldversében, s főképp az utolsó költeményekben, már az

Illusztráció Váci Mihály *A ledöntött jegenye* –1956 című verséhez.
Váci András rézkarca

„...tönkje sikolt, sír a földből”

idők változásának fuvallata, előszele vibrál; a *Nyári reggel* –1954 (ez a verse más könyvben nem található) „szomjas lélegzete” egy „gazdagabb horizont” előérzete.

A naplót *A ledöntött jegenye* –1956 versciklus követi, a forradalom és a megtorlás időszakát jelenítve meg. A ciklus címadó verse a halottakat siratja el: „...lehulltam a tönkre, / s tördelt arcomat zokogva / szorítottam a facsonkra.” A költő testvéröccse, Váci András festőművész, grafikus megrázó erejű és vakmerően bátor rézkarc-illusztrációt készített e vershez (l. az előző oldalt), amelyet sokáig titokban tartottak, ma sem ismert. Egy még égre magasodó jegenye mellett, a már ledöntöttek csontjaiként, friss fejfák sorakoznak... Az ősök üzenetét őrzive viszik a jelen hőseinek emlékét a jövőbe. Időtlenül és félreérthetetlenül. A szatmárcsekei református temetőből ismert csónak formájú fejfákat Váci András a magyar tragédia szimbólumává emelte. A gyász nemzeti voltára asszociál még: ugyanebben a temetőben, közvetlenül a csónakos fejfák szomszédságában nyugszik Kölcsey Ferenc!

A versciklus anyagát 1957-től a posztumusz kötetig összesen öt Váci Mihály-könyvből (nem a válogatott gyűjteményekből!) kellett összeszedni. Fölhasználtuk még az *Összegyűjtött művei* (1979) kötetét is. *A Délnek úszó jéghegyen* című lírai-epikus munkája ugyanis teljes egészében csak itt lelhető fel. A vers nagy része, érezhetően, a november 4-i szovjet invázió, a forradalom leverése után íródott, illetve nyert végső formát. Innen a félelmetesen komor hangvétel, a fagyos légkör. „...ott fenn Északon / a parttól elszakadtunk, / hogy megindult a jég, recscent a jégmező... – írja e versében Váci Mihály. – ...Egy mennydörgés robbant! [...] az alvó jegesmedve / felordított, bömbölt marcangoló kínokban / szaggatva, fetrengve...” Vagy később: „Megfagyott rügy vagyok! Énbennem összegyűrt / kelyhek várnak, / becsukódott szirmai hervadnak bennem / egy ki nem nyílt világnak.”

Tasi Józseftől tudjuk, a költő özvegyével történt beszélgetéséből,⁹⁹ hogy 1956. november 4-e hajnalán mindketten a rádió mellett virrasztottak Váci András Feneketlen-tóra néző műteremlakásában. Férj és feleség sírva hallgatta Nagy Imre szózatát a magyarokhoz és a világ népeihez. Miközben kintről fegyverropogás, távolabbról tompa ágyúdörgések hallatszottak; a város felett, a magasban nyomjelző lövedékek röpültek a Kilián laktanya felé...

Váci Mihály másik elbeszélő költeménye, a „nemes veretű” *Nincsen számodra hely!* (Magvető 1957) végén, megtévesztően „1955. aug.–dec.” áll. A költő az egyik vallomásában (*Az Élet és Irodalom látogatóban Váci Mihálynál*, kérdező Csák Gyula, 1965) a keletkezés idejéül 1956 nyarát jelöli meg. Azonban e sokrészes mű *élére* került *Emlékeztetőt* (az otthontalan menekülőknél – „albérlők”, „ágyarajárók”, „ki-vert nomádok” hadának – emléket állító, önmagában is kerek verset vettük át), minden valószínűség szerint később: 1956 végén írta. Föltehetően a készülő kötet szerkesztője, Tóbiás Áron és a debreceni nyomdászok segítségével került – csempésztett – utólag a könyv anyagához. A kézirat ugyanis decemberben – a kolofon szerint is – már a nyomdában lehetett; a készülő könyv tehát még „ötvenhatosnak” számított. 1957 februárjának első napjaiban szállították a boltokba.

Éppen ekkoriban kezdte el faggatni Tóbiás Áront szerkesztői tevékenységéről a politikai rendőrség. A Magvető az írószövetség kiadója volt, élén ekkor már Hege-düs Géza író állott, aki bátran kiállt munkatársai és a szerzőik védelmében. Vácit

emberileg is kedvelte, rokonszenves arcképet írt róla később. 1957 első hónapjaiban, noha az írószövetséget ekkor föloszlatta a kormány, egymás után adták ki a forradalomban részt vett fiatalok könyveit, és életműkiadásokra kötöttek szerződéseket korábban hallgatásra ítélt népi írókkal: Féja Gézával, Kodolányival. A kiadónál eluralkodó „nacionalista mételyt” a hatalom azonban nem sokáig tűrte. Még májusban Hegedüst eltávolították az igazgatói posztról. Tóbiás Áront pedig letartóztatták, majd a „kis íróperben” a forradalomban vállalt tevékenységéért börtönbüntetésre ítélték.

Az ötvenhatos költemények nagyobbik fele a *Bodza* című kötetében lelhető föl, amely szintén a Magvetőnél látott napvilágot, 1959 decemberében. Kedvezően fogadták, bár egyik buzgó kritikusa sietett az ideológiai „tévedésekre”, a „disszonáns” hangokra figyelmeztetni. A lektor kiválasztása ezúttal is szerencsés volt: a könyv szerkesztését Csanádi Imre költő végezte. A versek jelentős részét (*A ledöntött jegenye –1956, Zsoltár, Repeszdarabok* stb.) életében újra már nem publikálhatta Váci, de akad olyan költeménye is, például az *Ördögszekér*, amelyik – politikai borúlátása miatt – csak húsz év múlva, az 1979-es nagy gyűjteményben olvasható ismét. Igaz, ez a vers az 1958-as *Tűz-tánc* antológiában, megcsonkítva ugyan, de már szerepelt: így, cenzúrázottan is kiváltva egyes vezető kultúrpolitikusok rosszallását.¹⁰⁰

*

Váci Mihály „tűz-táncos” jelenlétéről szokás, még napjainkban is, elítélően szólni. Több mint igazságtalanul! Mi is történt valójában? A Magvető Kiadó a fiatal költők e „sztrájktrő” antológiájával a politika elvárásainak igyekezett megfelelni, ez a megjelenéskor vált világossá. Szerkesztésére, nagy sietve, *három* alig ismert költő állt össze – a kötetet az 1957 decemberében, szintén a Magvetőnél megjelent antológiára (*15 költő 105 verse*) szánták válaszul. Főként az ott helyet nem kapott, nagyobbbrészt ismeretlen szerzőket gyűjtötték egybe; ám az átfedés sem jelentéktelen: hatan voltak, akik mind a két válogatásban szerepeltek. (Különös, hogy az első, egyébként rangos és rokonszenves antológiát ma sem szokás „sztrájktrőnek” tekinteni; a könyvnek, szerkesztőnek, a forradalom után írt verseikkel is szereplő szerzőknek egyaránt fölmentést adnak, holott a hallgatást egyértelműen megszegték.)

Domokos Mátyás fölidézi, hogy akkoriban „a könyvek átfutási ideje jóval rövidebb volt, ha egyáltalán megjelenhettek persze. Emlékszem arra, mint volt kiadói szerkesztő, hogy a Szépirodalmi Könyvkiadó szerkesztősége általában féléves tervek alapján dogozott, negyedéves bontásban.”¹⁰¹ A Magvető rugalmasabb, s talán még gyorsabb kiadónak számított. A szeptemberi nekilendülés után a *Tűz-tánc* 1958 decemberének közepére-végére már ott volt a könyvesboltokban.

A kiadói és nyomdai munkák hónapjaiban (s még jóval ezután is) Váci Mihály életéért küzdöttek orvosai. Előbb egy prágai kórházban feküdt, majd egy jó évig a svábhegyi tüdőszanatóriumban. Az élettől tehát hosszú időre távolra kényszerült. Közben válogatják be őt a kötetbe, hat verssel, mert a neve makulátlan és mind jobban hangzó is volt, akár az ugyancsak ott szerepeltetett Kalász Mártoné. Ráadásul ők – s még néhányan mások – a tehetségnek sem voltak híján. Ki is lógtak az antológiából; erőltetett volt később a „Tűz-tánc nemzedék” kifejezés sulykolása.

Mondvacsínált ez a besorolás azért is, mert Váci Mihály valójában a fényes szelek nemzedékének tagja volt, ő maga is így tartotta. A szinte egy sorozási korosztályba tartozó költőket, noha nem mindannyian kezdték pályájukat egy időben, egybekötötte közös társadalmi-szociális indíttatásuk és felelősségük. A maga is a Móricztölgy hatalmas lombátra alá húzódó költő-utód, Pintér Lajos *A vadszedes útján* című szép esszéjében (Magvető 1989) emlékezve írja: „A lírában Nagy László, Juhász Ferenc, Kormos István, Simon István, Váci Mihály emelte fejét”, s bennük „a szegénység egyenesítette derekát...”

A nagybeteg Váci örülhetett a váratlan publikálási lehetőségnek, már csak azért is, mert az Élethez kapcsolta, kötötte őt – és először szerepelhetett antológiában.

Harmincnégy éves volt ekkor.

Az *Ördögszekér* című versét, mely a *Tűz-tánc* kötet súlyponti darabja lett, meghúzták a szerkesztők vagy a cenzorok. De még így is szemet szúrt a politikának, amely nem késlekedett a pesszimizmus vádjával.¹⁰² Nem alaptalanul. A vers ugyanis így zárul:

*Mennyit a lomb nő, annyit az árnya;
új árnyat vetnek az új levelek.
Lombosodik az Idő – s koronája
fényt iszik, de reánk homályt veteget.*

Koczás Sándor irodalomkritikus egyike volt „a szakma” azon keveseinek, akik valóban ismerték a költő teljes életművét, s akik tisztán láttak *Tűz-tánc* ügyben is. „Vácinak a *Tűz-tánc*ban található verseiről, vagy azt megelőzően, vagy követően publikált írásairól kiderült, hogy Váci korántsem az volt, amilyennek beállították. [...] Ha végigolvassuk Váci verseit, rögtön kiderül, hogy ő nem a hatalom embere, ezeket a verseket nem a vezető elvtársaknak írta, hanem az egyszerű olvasónak...” – állapította meg Koczás Sándor.¹⁰³

A kiváló költő és tanulmányíró, Fodor András már korán fölülelmedett a „tűztáncosokat” egybemosó szemléleten. Vácit, Kalász Mártont s még néhányukat kívül láttatja a körön, és őket a korszak legjobb fiatal költői közé sorolja. 1961. február 20-i levelében írja Németh Lászlónak: „Kedves Laci bátyám, [...] Pár hete egyik ifjúsági kultúrotthon fölkért egy fiatal költők estje szervezésére. Ha már a választás rám esett, igyekszem egymás mellé állítani a legjobbakat (Csanády J., Csoóri, Kalász, Garai, Takács, Szécsi, Váci, Tornai). A költők maguk is mondanak majd verset. Nem tudom, hogy sikerül ez a hosszú idő óta első nem »tűz-táncos« vállalkozás.”¹⁰⁴

*

A *Bodza* kötetben három versnek a címében fordul elő az 1956-os évszám. Az *Összegyűjtött műveiben* már csak kettőnél van ott az időpont, de új helyen: a címből a vers alá kerülve... A *Sarkcsillagom! –1957* című versével is hasonlóan tettek. Természetesen a *Lobogó jegenyék* az első közlést veszi alapul. A *Tavaszi szél a rügyekhez* (1958) esetében pedig – „kicsordult könnyek illant bánatáról” és „párnákba

felszívódott zokogásról” is szól – a vers végéről sikkasztották el az újabb kiadások a költő dátumozását. A beszédes évszámot visszahelyeztük.

Kimaradt a *Bodza* kötetből a *Toronyiránt* című költeménye, amely 1958 nyarán született. Nagy Imre kivégzése sejlik föl benne, annak fájdalmát sugározza. A kézirattanúsága szerint a szerző e versét „Deme Lászlóéknak, egy hajókirándulás emlékére” ajánlotta. A kiváló nyelvész és felesége egyazon üdülőben nyaralt ekkoriban Váciékkal Balatonbogláron. A költemény közös élményeiknek, érzéseiknek állít emléket; ahogy a vers mondja, „fehér hajón” indultak a szemközti Révfülöpre, visszatekintenek az egyre távolodó partra: a forradalom vérbefojtásának közös fájdalmát idézik. Fülükben – és szívükben – van még Nagy Imre alig-múlt, június 16-i sikoltása, és a táj – a Halott somogyi szülőföldjének – sóhajait is hallani vélük:

*Isten veled, te part, te túlsó,
haldokló kék, halálos,
eloldott fájdalmakban úszó,
mosson az emlék habja már most,*

*Isten veled, te part, te távoli,
távoli partok, isten véletek!
Haldokló kékek, szinte hallani:
– felsóhajtjátok jegenyéteket.*

*Távoli partok, ködbe, fénybe,
forogtok múltba, fájdalomba;
az ég felettetek egy nagy sikoly,
de jön a hegyek, erdők lomha
szárnya – sírásotokat kioltja.*

„Forog a táj – és zöld szimfóniáit / vezényli ez a ringató ütem”, a „hullámok basszusa” fölött úszó fehér hajót. Reménységbe fordul a költemény, a sírások megszűnését említi, mégis: a jelen s a közelmúlt tiltott fájdalmainak megjelenítése miatt közlése évekig szóba sem jöhetett. Balatoni versként ugyan szerepel a pécsi Jelenkor 1966. júliusi, „balatoni” számában, de „horgonyáról” a *Toronyiránt* valójában csak a posztumusz kötetbe jutva szabadult. Ám a kiadó a vers éléről „éber módon” törölte a politikusokról olykor csípősen, sziporkázó szellemességgel szóló nyelvész nevét. A későbbi nagy válogatásba, illetve gyűjteménybe is így – a „zavaró” dedikálás nélkül – került.

1958 szeptemberében, prágai útjának idején még erősen él Váciban Nagy Imre és társai kivégzésének fájdalma. A *Köd térdepel* ekkori látomása – „Köd térdepel a fenyőfákra, / az ágak közt szél fuldokol, / halotti verejték a pára...” kezdősorokkal – az életére visszatekintő magyar miniszterelnököt jeleníti meg, aki közvetlenül a fölakasztása előtt, a siralomházban már csak a Feleségére gondolt. Ez a vers sem kerülhetett a *Bodzába*, de a *Mindenütt otthonban* (1961) már olvasható, alatta *Marianské Lázně*, 1958 megjelöléssel. Váci ritkán datálta verseit. Itt azonban fontos az évszám:

a kivégzés idejére utal, a helyszínt pedig – e Prágától távol eső, határ menti fürdővárosban a költő ekkortájt biztosan nem járt – a vers kedvéért: Nagy Imre felesége, Égető Mária iránti tiszteletből választhatta, na és persze a cenzúra megtévesztésére.

Levert lelkiállapotában régi betegsége, a tébécé kiújult és hatalmasodott el rajta: Vácit Prágában kórházba szállították. Betegágyán írja a *Legyetek boldogok!* – Julius Fučík emlékeztetere egy prágai szanatóriumban, 1958 – című versét. Az egykori cseh vértanúban ugyancsak ötvennyolc júniusának nagy magyar mártírjára ismerhetünk, akinek a nemrégiben megélt szenvedéseit a költő sajátjának érzi; fájdalmait, betegsége szorításában, szinte maga is átéli. (Fučík politikus volt és író, Nagy Imrének kortársa, akit szintén bebörtönöztek, 1943-ban a nácik áldozataként halt meg...)

*Te hős voltál.
Legendád útra kel.*

.....
*De hogy álmaink hasonlók,
ki hiszi azt ma el?
Ki hisz ma már csodákban?*

.....
*ki hiszi el, hogy ami Neked
a kínzás volt és vallatás,
hóhér és börtön,
az nekem most a kórterem,
s a sunyi láz
ezen a vérszín földön!*

Váci Mihály iménti három Nagy Imre-versére (a mártír kormányfő nevét egyikben se keressük, azt még évtizedekkel később is tilos volt leírni) a költő özvegye hívta föl jelen sorok írójának figyelmét, hónapokkal Nagy Imréék újratemetése után, egyik hosszabb beszélgetésük alkalmával. Megkésett köszönet érte, az égi mezőkre. Erre a viszontlátásra egyébként a *Rózsák a jégen*, kívül-belül nagyon szép prózakötet megjelenése (Magvető 1990; válogatta és szerkesztette Váciné Juhász Mária) adott örömteli alkalmat.

Első kézből tudhattam meg ekkor azt is, hogy a budapesti bölcsészkaron, ahol Váciné 1956-ban aspiránsként kandidátusi disszertációján dolgozott, a forradalom napjaiban tanúsított magatartásáért „fegyelmi megrovást” kapott. Ráadásul – ördögi módon – megakadályozták tudományos fokozata elérésében, így azt később külföldi egyetemen kényszerült megszerezni.

A *Lobogó jegenyék* kötet *A ledöntött jegenye –1956* című ciklusának költeményei nagyjából időrendben, „történelmi” sorrendbe fűzve követik egymást. Természetes helyükre kerülve, így együtt, a versek valóságosan új életre kelnek. Könnyebben értelmezhetők, és mélyebb tartalmat nyernek. Váci ötvenhatos naplójának fényében, ismeretében különösen.

*

A *Télutói Magyarország* és *A virrasztó* versciklusok darabjait úgy válogattuk, hogy minél több ponton kötődjenek, kapcsolódjanak a forradalomhoz és a megtorlás időszakához, ugyanakkor a reménnyel teli néhány év ismert Váci-arca ne sikkadjon el, de a kiábrándulás, a csalódottság ritkán emlegetett versei is kellő súllyal legyenek jelen.

Utóbbiakat, példának okáért, Latinovits Zoltán annyira közelieknek érezte magához, hogy a legalább húsz Váci Mihály-költeményt, illetőleg prózai írást kitevő hangfölvételeinek zömét éppen ezek a versek adják. Így fölfedezte magának – hallgatóságának – a megbújt *Mert egyedült* (l. a 39. oldalt) is.

„Költői esteken néha találkoztunk – emlékezett Vácira a Színészkirály –, és egy Illyés-vers¹⁰⁵ elmondása után nagyon melegen gratulált, és hunyorgó, meleg szemével úgy éreztem, hogy megérdemeltam a szívét. És ez bátorított föl aztán arra, hogy az Egyetemi Színpadon egy esten megkérjem, hogy adja ki egy fiatal költőnek, Kiss Annának a verseit. [...] A verseket nagyon szépeknek találta, ki is adta.”¹⁰⁶

A versmondó Latinovits szívesen tallózott a *Mai dialektika* darabjai között. Ezt a verset kéziratból ismerte, hiszen még a posztumusz gyűjteményben sem szerepelt. Nyomtatásban először, rejtelmesen, a *Százhuszat verő szív* című válogatásban (1971) találkozhatunk vele, az 1964-es *Szegények hatalma* ciklus költeményei közé csúsztatva. Író-olvasó találkozók, éveken át, e versét maga Váci is előszeretettel olvasta föl. 1966. január 24-i levelében írta szüleinek: „...vasárnap délelőtt a Kossuth-klubban irodalmi műsor volt, Új Írás matiné. Felolvastam egy versemet, *Mai dialektika* címűt, amiért feljelentettek... Hétfőn este Rákoskeresztúron irodalmi esten voltam, ahol szintén felolvastam a Mai dialektikát, újból és újból feljelentettek a Budapesti Pártbizottságon.”¹⁰⁷

Ezek a szégyenletes tények persze elkésérítették, ugyanakkor újabb és újabb versszakok hozzáírására sarkallták. Ilyesfélékre:

*Bedolgozó, beszerző és „szakértő”,
a sok neve sincs még fényes söpredék
él úgy, hogy az minden eszményre sértő
s csak tűri – tőlük fásultan – a nép,
kiknek csak szükséges jut az elégből,
s csak köp, ha látja e sok új herét.*

Közéleti-politikai versei nélkül természetesen nincs hiteles Váci-kép.

A válogatáskor szigorúak voltunk, hiszen a „többes szám első személyes” versek némelyikét (így az agyonszavalt *Még nem elég!*-et) elkoptatottnak érezheti a mai olvasó. Őszinteségükhöz, tiszta szándékukhoz kétség persze manapság sem férhet. Nincs bennük szó „a pártról”, a pártvezetőket soha sem dicsőíti, sőt meg sem említi őket (Váci számos kiváló költő-kortársa, nemzedéktársa műveiről mindez bizony nem mondható el). A világ, igazság, haza, nép stb. pedig napjainkban is vállalható fogalmak, ha nem is mind divatosak éppen. Váci Mihály néhány versére az egykori rosszízű propaganda sajnos annyira rátapadt, hogy ma sem igen tudnak szabadulni tőle. Váci mindig is vállalta ezeket a verseit, nem is lett volna oka megtagadni őket.

Arcának torz beállítása, az egyoldalú híresztelések, az elhallgatások azonban nagyon bántották őt. Tiltakozott is ellenük:

*A hír letépte, – lobogtatja arcom,
mint zászlócímer – torzulva ragyog;
képmásom az – a kor tépi viharzón;
– vállalom is – de nem csak az vagyok!*
(Sárkány-szülő)

Egyes alkotókról torzképet festeni, műveiket tiltani, illetve elhallgatni – az elmúlt hatvan évben nem volt ritka eset. Még a legnagyobbakat sem kímélték. Rákosi és Révai idejében például József Attilát, mint ismeretes, pártos, munkásmozgalmi költőnek állították be, sokszínű egyéniségét sematikusán, durván leegyszerűsítették. Csaknem így járt Ady Endre is. Jékely Zoltánt pedig, a még manapság sem kellően megbecsült költőt, torzképpel ugyan – talán – nem illették, de teljesen kiszorították őt az irodalomból. 1949-ben megszüntették – a némi védettséget biztosító – írószövetségi tagságát; egyike lett a némaságra kárhoztatottaknak. Vácinnál azonban, mint jelen könyvben végigkísérhető, a torzítás és az elhallgatás, illetve elhallgattatás, a sunyi agyonhallgatással együtt páratlanul erősen volt jelen, és példátlanul hosszan is tartott.

A hazugság fél évszázada uralkodik körötte.

Látva, érezve karakteres egyéniségét, a torz arcképet már pályája elején olyan erőre rajzolta, rajzoltatta róla a kultúrpolitika, hogy az a feledtetés, a közöny, a némaság évtizedeiben sem tudott megváltozni. Bántóan kihasználta eredendő jóhiszeműségét, többszörösen is visszaéltek jóindulatával, látszólagos naivságával, már a kezdetektől. Ugyanakkor a vele kapcsolatosan mindig is jelen levő tiszta és tárgyilagos hangoknak, törekvéseknek átütő hatásuk sohasem lehetett, ám szerepük nem lebecsülendő: a ragaszkodást, a tisztességet folyamatosan biztosították körülötte.

Valahol érthető is a mai természetellenes helyzet: azok a kiadói és irodalmi emberek, folyóirat-szerkesztők, akik évtizedeken át „ellenforradalmaztak”, ma nem kapkodnak az 1956-os napló, a *Muraköz*, a *Mai dialektika* s annyi más, igen fontos Váci-írás után, világképük nem akarja vagy tán nem is tudná befogadni őket. De azoknak sem kell ma Váci Mihály, akik még hisznek az őt illető durva hazugságoknak, torzításoknak, félremagyarázásoknak, s a költőben képtelenek mást, mint a szocializmusnak mondott rendszer kiszolgálóját, elkényeztetettjét, „a párt” harsány, közéleti szereplőjét látni. Nemrégiben az egyik divatos költőnk-prózaírónk Váci Mihályt – Simon István, Galgóczi és mások mellett – „káder-írónak” titulálta... Furcsa megítélés, különösen egy újsütetű pártkádertől, hisz írónk ma egy kis párt delegáltjaként, aktívan politizál.

Váci már 1966-ban megírta saját magáról (*Út – a hóba írva*): „az értetlenség kör-színháza” vesz körül, „ahol a körben ülő nézők mind csak félreértene, mert mind máshonnan, másképpen látnak: egyik csak fentről, másik csak lentől, megint mások csak balról, ismét mások meg csak jobbról.” Ha élnek is még a régi gyökerű félreértések, Váci eltitkolt, ismeretlen arcára ma mind több és több fény irányul.

Kerüljük az idejétmúlt jobb- és baloldali jelzőket mint politikai besorolásokat, jelentésük már régen megváltozott. A káder-író kifejezés is félrevezető és rosszízű. Váci Mihály e téren is megelőzte korát: viszolygott mindenféle elcsépel, sablonos jelzőtől, skatulyába zárástól.

Évekkel ezelőtt rádióban elhangzó mondatokra lettem figyelmes. Valaki éppen Váci Mihályt becsmérelte, mondván, hogy az igazi költészettől távol álló közéletiséget képviselte, s a rendszert, a kommunista hatalmat messzemenően kiszolgálta. A beszélő – föltehetően a riporter – mintha szavainak megerősítését várta volna, de a válaszadó, akiben Gyurkovics Tibor jellegzetes hangjára ismertem, nagy vonalakban ezt felelte: Váci Mihály egészen más kategória. Durva félreértések, rosszindulatú félremagyarázások árnyékolják be az ő szeretetre méltó, emberközeli világát, tiszta alakját. A jóért lázadozott mindhalálig. Életművének illő és értő értékelése sürgető feladat, becsületbeli kötelesség. Itt véget ért – megszakadt? – a műsor. Az ismert költő, író és pszichológus, a hűséges piarista öregdiák azóta más régiókba költözött, ám lelkiismeret-ébresztő szavai onnan talán még tisztábban hallatszanak: biztatták is e sorok íróját tanulmánya megírásakor.

E könyv legyen tisztelgés Gyurkovics Tibor emléke előtt is.

*

Hogy még világosabban lássunk a Váci ellen oly gyakran fölhozott „közéletiség” vádjában, álljon itt erről két lényegre tapintó, markáns megítélés. Mit is jelentett Váci közéletisége, milyen volt annak *igazi* tartalma? Mások a megközelítések, ám a következtetések végül mégis egybecsengnek. Petőfire sem véletlenül hivatkoznak mindketten. A két kiemelkedő művész, feddhetetlen jellemű személyiség hitelessége nem kérdőjelezhető meg. Igazmondásukkal segítsék az utókor tisztánlátását is!

Szakonyi Károly ma – a már idézett interjújában – így sűríti össze barátja egykori érzéseit, illetőleg így vélekedik szerepéről: „»...Ti azt mondtátok, ez az ország, ez a rendszer a miénk, a szegényeké, a munkásoké, a parasztoké – akkor legyen is így! Mindaz, ami ez ellen van, az helytelen cselekedet.« Ezt érezte. Irigyelték őt és legyintettek, persze Vácinak könnyű, mert ő párttag. Közben nem is volt az. Nemcsak Váci, hanem Galgóczi Erzsébet is képviselő volt – ez egészen más kérdés. Volt egyfajta irigység ellene a többiekben, akik másképpen voltak harcosai annak, amit Mihály ilyen nyílt, petőfisi szívvel csinált.»¹⁰⁸

Latinovits Zoltán pedig 1975-ben, televíziós Váci-műsora részeként, egy beszélgetésben, egyebek közt így vallott: „A Váci Miskáról őrzött emlékem az, láttam egy embert, akit én, mint minden embert – őt is gyermeknek láttam, hiszen minden költő gyermek, leginkább gyermek, aki őrzi a gyermekségét. De a többi költőt én mindig úgy láttam, hogy ezt, ahogy idősödik, úgy őrzi, egyre inkább, úgy bújik el az emberek elől, azért, hogy ezt a gyermekségét meg tudja őrizni. Mert lényegében Ady is elbújt. Petőfi nem bújt el, talán egyedül nálunk. Mostanában is elég sokan elbújnak, mert sok a felnőtt. Na, most Miskánál én azt éreztem, hogy egy gyermek, az égi antennás költő jár a világban, és nem törődik evvel az égi antennával, belemegy mindenféle csínybe, belemegy mindenféle vitába, részt vesz, közéleti szerepeket vállal.

Mert számára az igazság a fontos, és mindegy az, hogy jön ki belőle. A verseit lehet esetleg vádolni, hogy nem egy »poeta doctus«, hát Ady sem volt egy »poeta doctus«, de amit mond, az igaz. Minden sora igaz. Tehát, ha most később avval vádolják, hogy ő nem tudom – közéleti költő. Nem tudom, mit szoktak mondani. – Igen, csak ő ezt hitte, ő egy hívő gyermek volt, és nem vigyázott erre az érzékeny antennájára, ha összetört, akkor is belement mindenféle csínybe. És amikor utoljára találkoztam vele, a Gellért teraszán volt reggel, tavasszal, odaült hozzám, nem sokat szolt, de úgy éreztem, hogy össze van törve ez az antenna.”¹⁰⁹

*

Egyes – régen még fényes – fogalmak, mint a fentebb említett *haza* vagy még inkább a *hazaszeretet* „korszerűtlenné” tételeért, helyesebben: lejáratásáért az utóbbi évtizedekben a média és a közoktatás tette a legtöbbet, de kortárs irodalmunk hangadó, hagyományainkat megvető vonulatának szerepe sem lebecsülendő.

Ezen „avittá” lett, lenézett fogalmakkal – a *nemzet* szó is idetartozik – persze már a „néphatalomnak” is gondja volt; veszélyesnek, roppant kényesnek találta őket: a „burzsoá nacionalizmus” melegágyát és hordozóját látta bennük. A magyar nyelv szép szókapcsolata, az *édes haza* különösen bántotta egyesek fülét, szemét... A nacionalizmusban pedig egy újabb társadalmi robbanás rejtett bombáját érezték. A hatalmon levők előtt 1956 rémképe lebegett szüntelen. Mivel a szótárból mégsem lehetett e „problémás” fogalmakat kitörölni, a bevált receptet vették elő: a „veszélyt rejtő” szavak elé a „szocialista” jelzőt aggatták, s ezzel – úgy vélték – korszerű, többletet tartalmazó, fennkölt kifejezéseket alkottak: „szocialista haza”, „szocialista hazafiság” stb.

Balassitól József Attiláig az „édes haza” járta, még akkor is, ha az sokszor oly mostohának bizonyult. Nyelvünk a legmagasztosabb fogalmakat – *Istenem, anya, apa, gyermek, anyaföld, anyanyelv, haza* – mondja, hagyományosan, *édesnek*. Váci Mihály is ragaszkodott e tradícióhoz, József Attila örökségéhez. Olyannyira, hogy e gondolatok jegyében született nagy, összefoglaló versének egyenesen József Attila-i címet adott: *Édes hazám*, s mottójául is mestere halhatatlan sorait választotta: „Édes Hazám, fogadj szívedbe / hadd legyek hűséges fiad!”

Váci ezt a versét 1964-ben írta, s az Új Írás 1965. januári számában látott napvilágot. Téma, forma, hangvétel egyaránt meghökkentette az akkor még nagyszámú olvasót, hiszen évtizedek óta nem született irodalmunkban ilyen szenvedélyes, ilyen őszinte hangvételű himnikus költemény a hazaszeretetről, és rokonítható vallomás sem anyanyelvünkről. Ez a formája szerinti szabad vers, lávafolyamként hömpölygő soraival, páratlan és szokatlan a hatvanas évek közepének magyar irodalmában! „Avitt” téma, „korszerűtlen”, valójában friss, újszerű, illőn – nem bántóan – patetikus hang, hagyományvállalás, emberöltőnyivel ezelőtt megszakadt út folytatása: mindez Váci Mihály írói tisztességére, írói bátorságára is vall. Füst Milán, József Attila, Illyés, Radnóti Miklós, Dsida Jenő és Faludy György gyönyörű, megrendítő vallomásai, ódái anyanyelvről, magyarságról, hazáról ugyanis még a harmincas években vagy a negyvenes évek első felében születtek.

Illyés Gyulától a forradalom előtt írt *Szekszárd felé* vagy Vas István 1956 körüli szép magyarságversei más jellegűek: aggódó reménykedés, illetőleg visszafogott, elégikus hangvétel jellemzi őket. A kultúrpolitika azonban ezt is sokallta. Az ötvenes-hatvanas évek neves előadóművésze, Palotai Erzsí 1959-ben Illyéshez fordul levélben: műsorából jobbnak látja elhagyni a *Szekszárd felé*... Illyés Gyula, aki Palotai Erzsí önálló előadóestjét, bő három évvel korábban, ünnepi szavakkal vezette be, félti a művésznőt. Február 7-i válaszában, többek között, ezt írja: „Kedves Erzsí, [...] ne értsen félre. Azt szeretném, ha semmit se mondana tőlem. Helyeslem, hogy »gyakorlati okok« visszatartják a *Szekszárd felé* elmondásától. De olyan Magyarországból, olyan magyarok közül, ahol a magyarokról még annyit is tilos elmondani, amennyit az a vers mond, az ember – Ady tanácsa szerint – még a holttestét is lopassa el.”¹¹⁰

Érezzék a mai s a leendő olvasók, s Váci ítéletmondói is, hogy milyen közegben – magyar valóságban – íródott az *Édes hazám!* Az öt esztendő alatt, Illyés idézett levele óta ugyanis a magyar nemzet sebei nem vagy csak alig gyógyultak, ugyanakkor újabbak is keletkeztek. Egyetlen példa még a hazai körülmények érzékeltetésére: az új földalatti (metró) építése ürügyén, 1964 nyarán véglegesen bezárják a Nemzeti Színházat, s a nagypolitika hamarosan a levegőbe röpteteti a patinás épületet... (Hogy aztán csaknem négy évtizedig ne legyen méltó otthona a nemzet színházának. Pedig pénz lett volna, például a Gellért-hegy szép fekvésű, legnagyobb telkére közben, még a hetvenes évek során, hatalmas „közművelődési” palotát emeltek példás gyorsasággal: a munkásörség¹¹¹ országos oktatási központját.)

Nemzetpolitika helyett szinte minden területen elnemzetietlenítő törekvések érvényesültek, pusztítottak.

Palotai Erzsíről szólva nem hallgathatjuk el, hogy a hatvanas évek egyik legszebb előadóművészi teljesítménye az ő nevéhez fűződik. Pedig sok nagy színész mondott verset, prózát akkoriban! Palotai Erzsí vagy a férje, Komlós Aladár irodalomtudós jó érzékkel lelt rá az Új Írás 1964. májusi számában Váci Mihály: *Nénike a tenyeren* lírai prózájára. Rendhagyóan hosszú karcolatot, vagy inkább novellisztikus riportot, nem könnyű szöveggel, formált magáévá Palotai Erzsí. Ez a megkapó írásmű nagyon talált törekeny alkatahoz, egyszerű, vonzó személyiségéhez; mélyen átélt, szuggesztív nénikéjét a közönség mindenütt a szívébe fogadta, zárta. Több színpadon, pódiumon is sikert aratott; magam a Liszt Ferenc térről nyíló, az Írók Boltjához kapcsolódó előadóteremben: a Könyvklubban láttam, hallhattam. 1965 eleje lehetett, az *Édes hazám* megjelenése idején. A nézőtér első soraiban szorongott a negyvenéves szerző, Palotai Erzsí bővületében, elhomályosult szemmel... Ekkor gondolta el: az ő csodálatos nagynénjét, Zsuzsi nénit felhossa Pestre, hogy Palotai Erzsí a valóságban is megismerkedhessék vele... Vajon sor került-e erre a találkozásra?

A Könyvklub, illetve a könyvesbolt az egykori Japán kávéház helyén működött. Előadóteremből indult később, 1972-ben a táncházmozgalom, majd hamarosan bezárták. Rippl-Rónaira, Tersánszkyra, József Attilára és a kávéház többi hírességére sokáig márványtábla emlékeztette az arra járókat; a hatvanas évek nagy sikerű szerzői estjeiről, amilyen Áprily Lajosé, Weöres Sándoré és Váci Mihályé is volt, azonban már csak kevesen tudnak.

Visszatérve az *Édes hazámra*: ez a vers inkább a régebbi elődeihez kapcsolódik, nem az ötvenhat körüliekhez; de a kényszerű, hosszú szünet miatt új kiindulópontnak is tekinthető, ami még növeli jelentőségét. Azután hamarosan csodálatos testvérei születnek, bátorságban is. 1970-ben megjelenik Illyés Gyula súlyos, megrázó erejű költeménye, a *Koszorú*, amely méltón köszönti – tünteti ki – anyanyelvünket, s nemsokára újabb meglepetéssel gyarapodik irodalmunk: Utassy József *Magyarország!* című remekével, a hazaszeretet új hangú, magával ragadó versével.

Az *Édes hazámban* – a költemény végén, 1956 után nyolc esztendővel – a költő nem feledkezik meg „eltiport” forradalmainkról; és az utolsó sorokban egy rövid mondatba sűrített *testamentuma* is olvasható: „Édes hazám! [...] Örömd legyen végrendeletem.” Váci Mihály szíve, közösségi érzése, tiszta embersége is benne foglaltatik e három szóban. Ma sem lehetne ennél szebbet, jobbat, szükségesebbet kívánni, s hagyni örökül hazánknak!

Elszorul az ember torka, és arca pirul másoké helyett, amikor a Végrendelkező száműzetésére, a neki szánt – juttatott – sorsra gondol.

.....
Édes hazám!

.....
*Tarts meg homlokod magasában:
– legyen tekinteted mindent belátó fénye,
lássam patavert utadat a sztyeppéktől idáig,
kirántott kardjaid, letarolt lobogóid,
eltiport forradalmaid üszkös fekélyeit – édes!
Sebekkel ékes! – kínnal koszorúzott.
Hasztalan hullás mezeje, halál-homloka ország!
Lássam betemetett kútját forrongó erőknél.
Verj szerelemmel, – halni, hallgatva hullni ne hagyj!
Szememen pilla te légy – patkóval vert ménes szívemen.
Örömd legyen végrendeletem.*

*Méltók közt egynek fogadj el: – méltasd szolgálatra szerelmem.
S légy méltó új fiaidhoz, kik megtanulnak élni is érted!*

4

Váci Mihály műveinek sora kér bebocsátást a jövőbe. Egy jó válogatás verseiből s egy ugyanilyen prózakötet, benne az ötvenhatos naplójával – ennyivel mindenképpen indokolt kopogtatni a jövő kapuján.

A *Lobogó jegenyék*, utat nyitva a későbbi válogatásoknak, már érzékeltette Váci sajátos költői-írói világát, annak változatosságát; a költő póz nélküli természetességét, színes, ám modernkedéstől mentes egyéniségét. De az olvasó megbizonyosodhat más értékekről is. Megismerheti Váci Mihály mondanivalójának hangsúlyait,

érzheti szenvedélyességét; rácsodálkozhat képeinek gazdagságára, expresszivitására, modernségére. Műveinek arányos szerkezetére. A rá oly jellemző fennhangú költészetre, s a biblikus-zsoltáros hangra, azé a költőére, aki – mint Cs. Varga István irodalomtörténész megállapította – „az egypártrendszerű ateizmus és materializmus korában a hitről le merte írni: »Annyit ütök, szűrik, verik, / – daccá, göggé keményedik / a szív fölé, pajzsul a hit; / – szelíd szolgálat volt pedig.« *Kényszerű gög*”.¹¹² A *Bach templomai* című, halála előtt írt megrendítő versében a hívő és a hitetlen világot együtt, „az egyetlen teremtető” templomában akarja látni, amelyhez – mint írja – „kristálykupolát szerkeszték én / e szembenálló / két világ fölé, / mely ketté tépett.”

Váci Mihályt a családi hagyomány evangélikusnak, azaz lutheránusnak kereszteltette; keresztség alá a nyíregyházi nagytemplomban tartották, ott is konfirmált. Később a tanítóképzőben színvonalas kántorképzésben is részesült, ekkoriban a szóban forgó híres műemléktemplom orgonáján saját maga is játszott. (A képző nyitottságára jellemző, hogy falai között Kárpátalja hazatérésekor – vagyis éppen Váci tanulmányai idején – még a görög katolikus kántorképzést is beindították.)

Mélyen hívő édesanyja fiait a város legjobb evangélikus elemi iskoláiba íratta; Váci tanítóira mindig is hálával és szeretettel emlékezett. Aztán ő maga is evangélikus iskolákban tanított: éveken át, képesítésének megfelelően, kántortanító volt anyaszentegyháza iskoláiban a város környéki bokortanyákon (erről szól az *Ének a kútból –1943-44* és *A vizsga* című elbeszélése, utóbbi, „klerikális” témája miatt, életében nem jelenhetett meg). Végül – az államosítás előtti utolsó, 1946-47-es tanévben – egykori iskolájában, a Központi Evangélikus Általános Iskolában, továbbá a „Nyíregyházi ágostai hitvallású Evangélikus Kossuth Lajos Főgimnázium” ősi falai között tanított. Kezdő tanítóként Bocskai-viseletben ül a fényképezőgép elé; édesanyjának ezt a fotóját ajándékozta.

Váci Mihály az 1945 utáni életrajzaiban is evangélikusnak vallja magát. Nem gyakorló hívő, de vallása nagy kultúrkincseitől – a *Károli Bibliától*, a zsoltároktól, a *Dunántúli énekeskönyvtől* – még a legádázabb vallásüldöző időkben sem szakadt el. Olyan értékekhez kötődött, amilyen például a nagy reformátor, Luther Márton által – a bibliai szöveg alapján – újraírt 46. zsoltár, amelyre egy Bach, egy József Attila is fölnézett, s nyúlt hozzá a kiválasztottak kezével. A zeneköltő óriás – Váci csodálva szerette őt, nevét, láthattuk, versbe foglalta – Luther nagyhatású énekét nyolcvanadik kantátájába be is építette, József Attilának pedig e zsoltár egyik örökbecsű magyar fordítását köszönhetjük. Ez az átültetés csak a legelső sorában egyezik az evangélikus és a református énekeskönyveink népszerű változatával. József Attila, sajnos kevésbé ismert, fordításának első versszaka:

*Erős vár a mi Istenünk,
Kemény vasunk és vértünk.
Inségben együtt van velünk,
Mevált és harcol értünk.*

Bozók Ferenc új esszéjében¹¹³ olvassuk: „A kereszténység alaperényei, a szeretet, szelídség, alázat, bűnbánat, gyónás, lelkiismeret Váci Mihály egész költészetét

aranszálakkal szövik át. Assisi Szent Ferenc *Naphimnuszához* hasonló intimitás, gyengéd szálak fűzik a természet tárgyaihoz, a jegenyéhez, akáchoz, nyírségi aranyló búzakalászkokhoz, naphoz, szélhez, természeti erőkhöz, de még az egyszerű, köznapi tárgyakhoz is. »Akácaim, Krisztus fejét ölelő karotokkal / fonjatok az égre töviskoronát« – írja a *Sírás* című versében. A *Szelíden, mint a szél* című vers minden keresztény erényt magába foglal, szinte a Jézushoz tartozás programverse is lehetne...”

*Szőkén, szelíden, mint a szél;
nem lehetett sebezni engem:
ki bántott – azt vállon öleltem,
értve-szánva úgy megszerettem,
hogyan állt ott megsebzéyenítetten
és szálltam én sebezhetetlen:
– fényt tükrözök csak, sár nem ér.*

Egyháza is számon tartotta Váci Mihályt. Halála után az Evangélikus Élet hetilapban a jeles író és közíró, Szalatnai Rezső nagyon szépen emlékezett meg róla.¹¹⁴ Később a költő nyolcvanadik születésnapjáról sem feledkeztek meg.

Váci biblikus és a hithez kapcsolódó verseiből Toldi Éva külön kötetet állított össze (*A szegénység, a szelídség és a szolgálat lírikusa*. Váci Mihály biblikus költészete, Budapest, 2004). „Nem vallásos költészet az övé, de biblikus elemekkel, evangéliumi szellemiséggel átítatott lírája a szakrális művészettel mutat rokonságot” – állapítja meg úttörő könyve élén Toldi Éva.

A költő utolsó nyilatkozata a Szülőföldünk rádióban 1970. február 27-én hangzott el, Mikó Eszter mikrofonja előtt. Ekkor Váci arról is vallott, hogy szülőföldjén, a fölnevelő tájon ismerte meg „...az öreg, bölcs rokonoknak, nagybátyáknak, nagyapáknak, régi szomszédoknak, a szegény embereknek a hiedelemvilágát, a nyelvét, a közmondásszerű fogalmazását, azt a stílust, amelyet ők évszázadokon át alakítottak ki, s amely a népdalhoz hasonló, és amely nyelv tulajdonképpen Károli Gáspár bibliafordításában is megőrződött. Ezt a nyelvet ott tanultam meg, minden képzelőerejével, képalkotó fegyelmeivel, játékosságával és erejével...” („*Hűség az ifjúsághoz, a néphez, a hazához*”). A népi vallásosság is számos nyomot hagyott Váci Mihály műveiben. „A Nyírséget, a szülőföldet, a szülőket és a nyírségi embereket egyfajta tündérien légies biblikus mitológiával imádja, a búzafényes szőke tájat transzcendens magasságokba emeli” – írja Bozók Ferenc.¹¹⁵

Váci vallomásai és Bozók esszéje Máriapócsot, illetve a szomszédos tájak Ady-jának „pócsi Máriáját” is eszünkbe juttatják: „Most érkeznek a pócsi búcsusok, / Szivem s őszi, száz diák-lelki emlék, / Giling-galang, ének, Ősz, Mária: / Lesz Mária és életem is lesz még.” Ez a vers, a pócsi Mária s a nyírségi táj lelke mély nyomot hagyott Váci Mihályban (példa rá a *Zsoltár*, *Ave Mária* c. költemények s a *Versek elé írt sorok* című prózája; A *cigánylány* versében még a „czesztóhová Szűz” képe is feltűnik) – ám neki az ősz, a Máriapócs felé szomjas lélekkel zárandoklók a szülőföld szegényeit és életük apró, mégis oly fontos szükségleteit is idézik; az oltár pedig ötvenhat Krisztus arcú forradalmának, emlékének oltalmazójaként fénylik föl.

*Te szalmazsákban cirpelő,
 szegény-csókoknak tercelő,
 tarisznyamélyek fekete,
 madárlátta hűs kenyere;
 rántott levest aranyozó,
 késhegyen mért kis zsírozó,
 kölcsönként ecet, csöppnyi só,
 háton lopott tűzrevaló.
 Téged gondolt, aki kereszt
 jelével kenyeret szegett.
 Pócsra tévelygő sok cseléd
 zsoltárt üvöltve ment – e l é d !
 Nénék sóvár ráncaira
 te ragyogtál, – ha Mária!...
 Te körmenetes felkelés,
 térdelő ellenszegülés,
 te oltárfényű oltalom,
 Krisztus arcú forradalom.¹¹⁶*

*

Budapesten is a Nyírség költője, írója maradt; szülőföldje homokját mindhalálig szentnek érezte, tekintette; de a főváros aszfaltjához, amit egykor Kosztolányi nevezett szentnek, ugyancsak ragaszkodott. Nem csupán az ötvenhatos naplójában vall Váci Budapestről megindítóan. A nagyvárosi kisemberek világa, s különösen Lágymányos, Kelenföld, a Gellért-hegy tájéka a Dunával – vagyis fővárosi otthonának környéke, a ma újra Szentimrevárosnak nevezett rész – gyakran bukkan föl verseiben, karcolataiban, novelláiban. Hogy Váci Mihályt, ellentétben az irodalmárok hiedelmével, mennyire a város is ihlette, alakította, jól mutatja a *Pirók, télen* című Váci-válogatás, amelyet Ladányi András e sorok írójával együtt állított össze.¹¹⁷

A Szabolcsból Budapestre sodródott, nyomorúságos sorsú, ám nagyon is szeretni való öregeket méltányoló írása (*Útra kész angyalok*, 1967) is föltámasztásra vár. Ezek az idős emberek szülőföldjükről hozott kincseket, eredeti világot hordoznak magukban, s „a tanúvallomás rettenetes kényszerével” élnek. Mígnem „eltűnnek, mint gyík futása után a füremegés, háborúban toronyból a harangszó. Eltűnnek ők, mint tengerben a könny. Az indiánok, az aztékok kultúráját hányan keresik! Tudományok és művészetek élnek az afrikai folklórkutatás eredményeiből. De ki keresi majd Babos Zsuzsi nénit a Nyírségből, akit pedig már gyermekei felhoztak Budapestre.” Fábry Zoltánt is megindította Váci tollának szívközelisége, ez az emberi rezdülésekre is figyelő költői próza. Stószon, 1967. augusztus 23-i levelében elragadtatással írja Váci Mihálynak: „Épp tegnap olvastam a Népszabadságban az *Útra kész angyalokat*. Micsoda líra és micsoda valóság! Egyik legszebb írásod.”¹¹⁸

Váci szinte minden művéből szuggesztív lírai sugárzás érződik, bensőséges hangulat árad. Ahogy Mezei András mondta: „Verseinek virágillata volt, verseinek föld-

szaga volt. Bizalmat, országos szeretetet, szerelmet árasztottak a költeményei...¹¹⁹
Mindez a prózai írásaira is áll. Ahogy a mai nyíregyházi költő, Demeter Sándor írja:
„...tisztá volt minden szava, / ami egyé fonódott / az emberek szívével...”¹²⁰

*

Ebből a szívközeli világból a jeles erdélyi költő, Farkas Árpád a *Nélküled*, *A cigánylány* és a *Mondd kedvesem, milyen a tenger?* című Váci Mihály-költeményeket minden eddigi idők kétszáz „legszebb” magyar szerelmes verse közé válogatta.¹²¹ A *Nélküled* népdal tisztaságú rezzenete Csokonaira, József Attilára emlékeztető könnyedséggel íródott.

*Olyan csend van így nélküled,
hogy szinte hallani,
amit még utoljára
akartál mondani.*

A *Semmi az egész* pedig a Magyar Örökség-díjas Kormorán együttes *Szerelmes énekek* albumába (1990/2005) került bele. Ezt a Váci-verset az együttes akkori basszusgitárosa és éneke, Margit József zenésítette meg, s juthatott így el sok-sok fiatalhoz. Egy pillanatra mintha helyreállt volna a világ rendje, egyensúlya: az iskolai tankönyvek hiányára-mulasztására a népszerű nemzeti rock együttes ösztönösen méltó választ adott. A Kapuvárról indult, szekszárdi Fabula együttes pedig Váci *Gyermekláncfű* című versét, Varga Jenő dallamával, évtizedek óta műsorán tartja.

Az erdélyi Fűszál együttes különösen kötődik Váci Mihályhoz. Ők unitárius teológushallgatókból alakultak, s a Kaláka együtteshez hasonlóan magyar verseket zenésítenek meg. Első albumukat (*Tízezer mérföld*. Agnus stúdió, Kolozsvár 2001) egy alig ismert Váci-verssel indítják, amelyhez Czire Zsuzsa írta a zenét. Akár az együttes tagjai, koncertjeik közönsége is igényes, irodalomkedvelő, rokonszenves fiatalok, akiket a mű érdekelt, a költő körüli ostoba előítéletekkel, felszínes látszatokkal, hamis sztereotípiákkal nem törődnek.

A *Dal, útközben a Repeszdarabok* versfüzér egyik rövid költeménye. Kötetbe csak kétszer kerültek, szerkesztői félelmek és a cenzori éberség miatt. Ez a szürrealisztikus kis remek a forradalom leverését követő elvágódás s a kételyek verse. Menjek tovább, visszaforduljak, maradjak? Nem csoda hát, hogy az erdélyi magyar fiatalok saját életérzésükre, nagy dilemmájukra ismertek benne. Az együttes tagjai annyira magukról szólónak érezték e verset, hogy bemutatkozó daluknak választották. Hozzá írt zenéjükkel együtt gyorsan népszerű lett Erdély-szerte. A Czire–Váci-dal a Fűszál együttes előadásában, Molnár Imola énekével a világhálón is elérhető.

*Felhő, felhő, szétszórt álom,
száll a tűnő láthatáron.
Megyek a csikorgó uton.
Meddig, meddig, még nem tudom.*

*Olyan a csend, olyan néma,
hogy fel kell zokognom néha.
Olyan messzeségek, vágyak!
Nem is tudom – nekivágjak?!*

*

Czine Mihály 1969-ben írta Váci Mihályról: „Mikor megszólalt, már kivételesen gazdagon munkált volt a lélek; felemelkedések és összeroskadások, jegenezúgásos éjszakák, évekig tartó betegségek – gyomorral, tüdővel, vesével –, magány és megaláztatások munkálták. S az olvasmányok. Baudelaire-től a »szenvedés kultúráját« tanulta [...]. Juhász Gyula a tanyai dűlőutakon jött elé; Ady a »Nagy Élet« sóvárgásait oltotta belé vidéki elhagyatottsága idején. Illyés a rokonaira ébresztette. József Attila pedig arra figyelmeztette, hogy még nagyobb kínok is jöhetnek, s a mások gondjai is várnak rá.”¹²²

Évek múltán Hegedüs Géza is szívvel ír-rajzol portrét Váciról. Megállapításai a költő lelkivilágáról különösen eredetiek, figyelemre érdemesek: „Testileg kezdettől fogva beteg volt, de lelki élete maga a költői magasságokba emelt egészség, benső összhang. Egy harmonikus lélek háborodott fel a külső valóság diszharmóniáin, megbélyegezve az embertelent, ünnepelve az emberségest.”¹²³

„A félbemaradt életművével is buzdító emlékezetű Vácit” – ezt naplójába Illyés Gyula írta¹²⁴ – idézte föl nemrég Serfőző Simon is: „Nagy izgalommal olvastam mindig, ha valamely munkája megjelent, tűz volt bennük, lendület, szókimondás. [...] minden sorát, megnyilatkozását hitelesnek tartottam, tartom ma is. [...] meggyőződésem, munkássága maradandó értékű, költészete túléli a jövő-menő divatokat.”¹²⁵

Az elmondottak illusztrálására, főként Váci sajátos, mindenki másétól különböző hangú költészetének érzékeltetésére villantsunk föl az életműből néhány, többnyire taláalomra kiragadott, rövid, ám nagyon is jellegzetes példát, részletet.

Szenvedélyessége, lobogása, indulatának hitele, témáinak emberközelsége, sajátos, meglepő képei stb. mind karakteres, egyéni jelleget biztosítanak költészetének. Mondanunk sem kell, egyes kritikusok mégis epigonnak nevezték. (Mintha még önálló mondanivalója sem lett volna.) Váci Mihályt viszont valóban sokan utánozták. Ők nem tudtak saját lábukra állni; mindnyájukat elmosta az idő.

Már az első kötetében (*Ereszalja*, 1955) sajátos hangjára talál. Új, üdítő hang volt ez a sematizmus korszaka végén.

*Gyalog szerettem volna jönni
a porral lepett füveken,
mezítláb, hogy frissen érezzem,
ha felmelegszik a szülőföld
pora, mikor megérkezem.
(Gyalog szerettem volna jönni)*

*Hívás, szelíd várakozás az este,
tornácán nagy, sugaras szív dobog,
eperfa hajlik a fészkes ereszre,
benn lángos pirul, meleg tej csobog.*
(Hazatérés)

*Kis szolgálók, napszámos lányok,
ha szerelmes levelet írtak,
bogyóid leve volt tintájuk,
s könnyük, amit még hozzá sírtak.*
(Bodzafa)

A *Bodza* című, 1959-es könyvéből:

*Éj van. Nem látom, csak hallom őket:
– sírva húznak vándormadarak.
Vágyik, vergődik, sóhajt az ember,
lázadozik – s mégis hű marad.*
(Sarkcsillagom! –1957)

*Eresz alá suhan az este,
csőrével hűs fészket rak ott;
kiülnek sötét levelekre
ciripelni a csillagok.*
(Az eperfa alatt)

Szürrealista képsor 1957-ből, megjelent a *Mindenütt otthon* kötetben (1961); ez a hang – látásmód – sem volt gyakori akkori költészetünkben:

*Fölöttem a hold hívja nyáját,
zeng az arany tülök,
s millió gyémánt-pata zúg el
szikrázva a falu fölött.*
(Derengő este)

Egyik legszebb versének részlete, ugyancsak a *Mindenütt otthon* könyvéből:

*Mielőtt meghalok, még utoljára
majd elutazom egyszer
nyíló falukba, felpántlikázott
sörényű szelekkel.*

*Mielőtt meghalok, még kinyitom
az ablakom, az égre nézek,*

*s a lelkem elviszi egy tavaszba hívó
nyers-szavú vadliba-ének!
(Mielőtt meghalok)*

A következő részleteket sem írhatta volna más – szintén ugyanebből a kötetéből:

*A véres kardot mindig innen
vitték körül habos lovon,
és előbb állt meg itt a szívben
tatár nyíl, dzsida, fájdalom.
Ki láng volt – itt gyorsabban égett,
– Apáczai, Csokonai! –
Ki itt felállt: – nem hajtott térdet!
rebellis volt, sehonnai.
(Kelet felől)*

*Csillagokért magasodtam – s a földre hajoltam
madarak lábanyomát imádni;
fölöttem rakéták szálltak – kezem fejéről meg
verseim piros katicabogárkái.
(Százhuszat verő szív)*

Strófák a *Szegények hatalma* (1964) egy-egy verséből:

*Emlékek fáradt madárreja kering,
ködök fölött a fészket nem találja;
kibomlik, mint a labdarózsa, fenn
a fájdalom eszméletbe nyilalló sirálya.
(Itália)*

*Jöjj vissza, hű betegség!
Ejtsd rám fehér kezed,
és lágy ujjakra szedd szét
dűhtől kék öklömet.
(Jöjj vissza, hű betegség!)*

Két részlet az *Eső a homokra* című kötetéből (1968); az utóbbit a költő szívesen írta be más könyveinek elejére s emlékalbumokba is:

*Nekem tudni kell – a pacsirta
merről vár emelő szelet?
S mi az az íz, mely visszahívja
barázdánkba a fürjeket?
(Ezt keresem)*

*Olyan kis ország a hazám,
– ha szívemre szorítanám:
átütne rajta szívverésem,
mint szivárgó vér a kötésen.
(Egy-rangú nép)*

Szintén jellegzetes Váci-strófa, illetve verssorok *A sokaság fia* kötetből (1970):

*Zsuzsi néném, deres csóka,
tolláskodik vállamon,
mintha bibliát lapoznék,
mikor szavát hallgatom.
(Képeslapok Jeszenyinnek)*

*Édes eperlevél-Magyarország! – útjaim erezete besző.
Cirógató járással befutlak – felemelő tenyér!
Kezem rátettem minden kilincsre;
minden ajtófa alatt meghajtottam a homlokom.
(Határok közti végtelen)*

Végül néhány megragadó sor, ugyancsak a halála utáni könyvéből:

*Már nem vitázom, nem verekszem.
Csendesen elkezdek ragyogni.
Ellenkezem ezzel a korrall.
Meg akarok maradni.
(Kócsag)*

*

Egész költészetét – néhány jegyénél fogva – a „lírai realizmus” skatulyájába gyömöszölők megismerhetnék a szürrealisztikus, a látomásos Váci Mihályt. Költészetének e sajátosságára Ilia Mihály már régen, az *Eső a homokra* kötet (Magvető 1968) ismertetőjében föl hívta a figyelmet.¹²⁶ Ebben idézi a még 1962-ben született, de kötetbe csak hat év múlva került remeklése, a *Télutói Magyarország* egyik versszakát is, Ady és Váci látomásvilágának hasonlóságát ismerve föl benne:

*Homloknyi ország: – veritékes
láz veri ki: – jövőt-álmodás.
Nézhet-e szem mást, mint e fényes,
rég megszenvedett látomást?*

Életművében szép számú a másféle „látomásos” darab is, csak néhányat említve: *Köd térdepel*, *Mert egyedül* vagy a *Művelt éjszakák*, a *Fényes intelmű* című versek.

Akár a szintén ötvenhatos *Karácsonyi utazás* (a keletkezési időpont Váciné Juhász Mária szíves szóbeli közlése, 1990-ből). Ez a kétrészes költemény tehát akkoriban született, amikor Márai Sándor New Yorkban a *Mennyből az angyalt* írta. Közös még e két karácsonyi versben, hogy hosszú ideig egyikük sem jelenhetett meg Magyarországon. Márai nagyszerű verse aztán, szerencsénkre, többszörösen is hazatért: ünnepeken, pódiumokról mind gyakrabban hallani.

A *Karácsonyi utazás* is megérdemelné végre az igazi „hazára találást”.

*A fák sirató asszonyok,
repedtes fekete kezük;
ujjaikon csordul a sírás:
– Irgalmas tavasz légy velünk!*

.....
*Esteledik, s kétségbeesve
rohan velünk, jönne a táj,
ablakok könnye megeredve
felfénylik a vonat után.*

.....
*A lombos éj szép karácsonyfa,
alatta jászolok,
körül, sóhajtnak csillagokra
parasztok, pásztorok.*

A szürrealisztikus, szürrealista versei, ha egyes „szakavatott” esztéták, a révületek ígézetjei nem vették is észre, a pálya második felében gyakoribbá váltak. Ám az elhatalmasodó patológikus vonásokat, jeleket s az ilyenféle elvárt „látomásokat” Vácínál valóban hiába keressük... Akármint is, Szergej Jeszenyin megőrzi odafent a hozzá oly közeli magyar költőtől érkezett „valóságfeletti” emléktöredék-strófákat (*Képeslapok Jeszenyinnek*, 1969).

Az egyszerű formákat és hangvételt kifogásolóknak, az „egyszólamúságot” emlegetőknek: az ilyen költői egyszerűséget, amely az induló Váci Mihályt különösen jellemzi, hasonlítja Juhász Ferenc – a *Juhász Gyulához* című versében – a tücsökzene „egy-jegyű kótájához”, amelytől „zeng az alkony, az arany, / de mégis örök és ezer színe van.” Váci tudja a titkot: minél mélyebb, annál egyszerűbb. Pályája második felében, különösen *A sokaság fia* kötetben, sok a formai újítás, erre tanulmánya idézett soraiban már Rákos Sándor fölfigyelt.¹²⁷ Váci sok szabad verset is írt, tehát az az irodalomtörténeti állítás sem igaz, hogy a hagyományos versformákon képtelen volt túllépni.

Némelyik költő, kritikus manapság is lebecsülően említi, hogy Vácira költőpéldaképei „túl hagyományosan” hatottak... Váci Mihály értetlenül állt az ilyesféle megállapításokkal szemben (*Válaszok K. T. kérdéseire*). Jellemző, hogy ezt az interjúját, noha 1965 körül adta, szintén csak a halála utáni prózagyűjteményében lehetett publikálni. „...miért hagyományosabb az, ha valakinek versformájában esetleg József Attila, Illyés, Babits vagy Juhász Gyula fedezhető fel, mint akinek Walt Whitman,

William Blake vagy a Biblia, a medveénekek, a népdalok? – kérdezte. – Soha nem értem a kettő közt a különbséget.” A mai olvasó is töprenghet rajta. Egyébként a népköltészet hatása Váci verseiben, szürrealista képeiben is érezhető, kimutatható; a Biblia pedig sokféleképpen hatja át Váci egész életművét. „Bölcs vagy, mindentudó / szomorú Bibliám” – állapította meg (*Bibliám*). Nyelvezetét a Károli Biblia meghatározóan alakította, erről fentebb magát a költőt is hallhattuk.

Hogy életműve műfajilag egysíkú volna? Váci Mihály feltámasztja a hosszabb elbeszélő költeményeket, s irodalmunk olyan ritka műfajával is él, mint a szatíra. Ilyen a már fölmerült *Fűzős lelkűek* című verse, ebben a politikai rendszer prostituált „alkotóiról” fest maró erejű képet; mottóját Majakovszkijtől kölcsönzi: „Ha az alkotók olyanok, mint ti: akkor én minden művészetre köpök.” Hosszabb lélegzetű szatirikus korképe, az *Utazás Bürokrónéziában* a „bürokratikus szocializmus” legmélyebb, egyben legkeserűbb kritikája a hatvanas évek magyar költészetében. Váci egészséges humoráról tanúskodnak saját kezű rajzillusztrációi is, amelyek külön értéket adnak verséhez. Megjelenését az irodalompolitika 1978-ig nem engedélyezte.

Sellei Zoltán előadóművész, tanár „fontos kortörténeti dokumentumnak” nevezte a „Bürokrónéziát”. Ahogy elmesélte, kéziratként „papírsaláta-köteget” kapott kezébe a költőtől, hogy abból kerek, negyedórás műsort állítson össze. Váci megmutatta Selleinek Aczél György kihúzásait, bejegyzéseit. A legfőbb cenzor nyolc-tíz helyen nyúlt bele a gépelt kéziratba. „Azokat a sorokat jelölte meg Aczél, amelyeket ki kell húzni, vagy át kell alakítani.” De a költő a kifogásolt részeket „nem alakította át. Amit ő jónak látott, azt úgy is hagyta. Nem hagyta magát befolyásolni” – emlékezett vissza Sellei Zoltán.¹²⁸ A szatíra bemutatója 1966-ban volt az Egyetemi Színpadon. A közönség értéssel és nagy tetszéssel fogadta. Sellei az írott szöveg segítségével nélkül mondta az önálló Váci-blokkot, amelyet fergeteges, tüntetően hosszú taps követett. Műsorán is tartotta ezt az összeállítást a kiváló előadóművész élete végéig, az újabb idők hallgatósága is „vevő volt rá”, a siker soha nem maradt el.

*

Hozzávetőleges számításaink szerint Váci Mihály „érett” költői korszakának másfél évtizedes termése (a negyvenes évek máig kiadatlan zsenéit tehát figyelmen kívül hagyva) mintegy ezer könyvoldalnyira tehető, amelynek nagyjából az *egyharmada a költő életében* – nagy bánatára – sehol nem jelent, nem jelenhetett meg! Átlagosan tehát verseinek minden harmadik kéziratlapja fiókban maradt. A korszak ismert és elismert költői közül ilyen arányú méltánytalanságban – mondhatjuk tiltásban – más aligha részesült. Ő lett volna hát a rendszer kegyence, a szocializmus elkényeztetettje? Elképesztő állítások!

Váci Mihály a szocializmusnak mondott kor egyfajta áldozata volt.

A meghökkentő és beszédes adatok ugyan néhány vagy akár több esetben a mű kidolgozatlanságával, fésületlenségével még magyarázhatók; zömük azonban a kultúrpolitika mellőzéséről, a költő körüli mind ellenségesebb légkörről tanúskodik. S arról is persze, hogy Váci képtelen volt színt váltani, kritikai hangját a politika széljárásaihoz, illetve elvárásaihoz igazítani. Azt is nyugodtan leszögezhetjük: soha nem

kötött olyan alkut – sem önmagával, sem a hatalommal –, amely idegen lett volna saját meggyőződésétől. Mégis: némelyek még „bértollnoknak” sem átalították titulálni őt, őt, aki ennek épp az ellenkezője volt, mindig szíve szerint mondta a magáét.

Amennyire lehetett, vagy nem is lehetett.

„Bélyeges, sorsa által eleve kiátkozott poéta volt, aki csupán egy urat tudott őszintén szolgálni: népét” – sommázta a lényeget Sárándi József.¹²⁹ A *Letelt a gyász-év* című rövid remeklésében pedig Ratkó József írta: „Okos, jó töltőtollad volt. Írhatál volna vele magadnak kocsit, villát a magyar tenger mellé, későbbi halált is. Írtál elő helyette gondot, magadnak bajt, Te bolond! Örökséged: munka, tennivaló temérdek, mint Veres Péteré is.”¹³⁰

Halála után kerek tíz esztendőnek kellett eltelnie ahhoz, hogy az életében nem közölt csaknem valamennyi verse napvilágot láthasson. Műfordításait máig sem gyűjtötték egybe. Érzékeny közelítései mindenekelőtt az orosz költészet régi s újabb remekeire, továbbá ukrán, grúz, örmény és román lírai értékekre irányultak. Az utókor adóssága kiadásuk is, hozzájuk írandó tanulmánnyal együtt.

*

A zeneszerető, a zeneértő Váci Mihály is külön dolgozatot érdemelne, és elemezni kellene többirányú képzőművészeti tehetségét, tevékenységét, valamint sokoldalú, elmélyült természettudományos érdeklődését is. Mindezekről, az összefüggésekről, az életében betöltött szerepükről így vallott egyszer: „Minél differenciáltabb, szétbomlóbb lesz a kor, a tudomány, az életforma – annál inkább sóvárogja az ember a zene rendező, rendet teremtő formáit, harmóniáit s magát a muzsikálás örömét. Ezt a naponkénti összefogó harmóniát Vivaldi és Bach teremti meg nekem, s a felbomló világ összhangját Bartók adja. Őket szeretem legjobban. Magamon is tapasztalom, hogy a ma embere egyre inkább keresi a természetet, hogy élményeit a kicsikart, rövid tűnődés óráin rendezhesse. Rajzoltam sokáig, rajzolnék ma is, ha időm lenne. A zene és a festészet örökös kísérem maradt – ők tanítottak látni, a titkok dallamát tőlük kaptam...” (Az *Élet és Irodalom látogatóban Váci Mihálynál*, 1965).

A nemzetnevelő nagy zeneművésznek, Kodály Zoltánnak is sokat köszönhet. „...huszonöt éve már esténként a tanyai iskolában, a kollégiumi esteken, tábortüzeknél, az éjszakai beszélgetések végén népdalt énekeltünk, »búval és bánattal«. Minden népdallal az ő nevét idéztük, közben órá gondoltunk – és arra a »fényes kis Magyarországra«, amelyért ő, Ady, József Attila s velük együtt annyian indultak verekedni, álmodni, szállani, lehullani. A Kodály felfedezte népdal és népi kultúra világa, ezt szólaltató művészete az elmúlt évtizedek számára az új Magyarország álmodásának kísérőzenéje volt” („*Adjon Isten jó éjszakát!...*”, 1967).

A népművészethez kötődő meghitt viszonyáról, idevágó fontos, úttörő cikkeiről még az e tárgykörben közvetlenül érintett szakemberek is megfedkeztek. Pedig, például A *népművészetről* című előadása ma időszerűbb, mint valaha. Váci Mihály bátran hangsúlyozza, hogy „a népművészet alkotásai igenis éppen olyan művészi nevelő erőt jelentenek a szórakoztatóipar giccsáradatával szemben, mint a nemzeti zene és irodalom művei.” Kodály és Illyés útján jár tehát e téren is; a mára háttérbe

szorított, ám fontos kérdéskörben Nagy László, Takács Imre és különösen Csoóri Sándor mert-tudott Vácihoz hasonlóan bátran s céltudatosan fogalmazni.

Más művészetek is vonzzák, ahogyan mondja: a „művészet jótékony mámorában” él. Így a szobrászat is közel áll hozzá. „Dicsérem áhítattal / az összezárt ujjak művészetét / s a szobrászt...”, Somogyi Józsefet, akinek e versét (*A vörös márvány előtt*) ajánlja. A benczúrfalvi műteremben idősebb Szabó István szobrai között a faanyag e híres művészéről elragadtatással rajzol hiteles arcképet (*Véső – görcsös fában*, 1966).

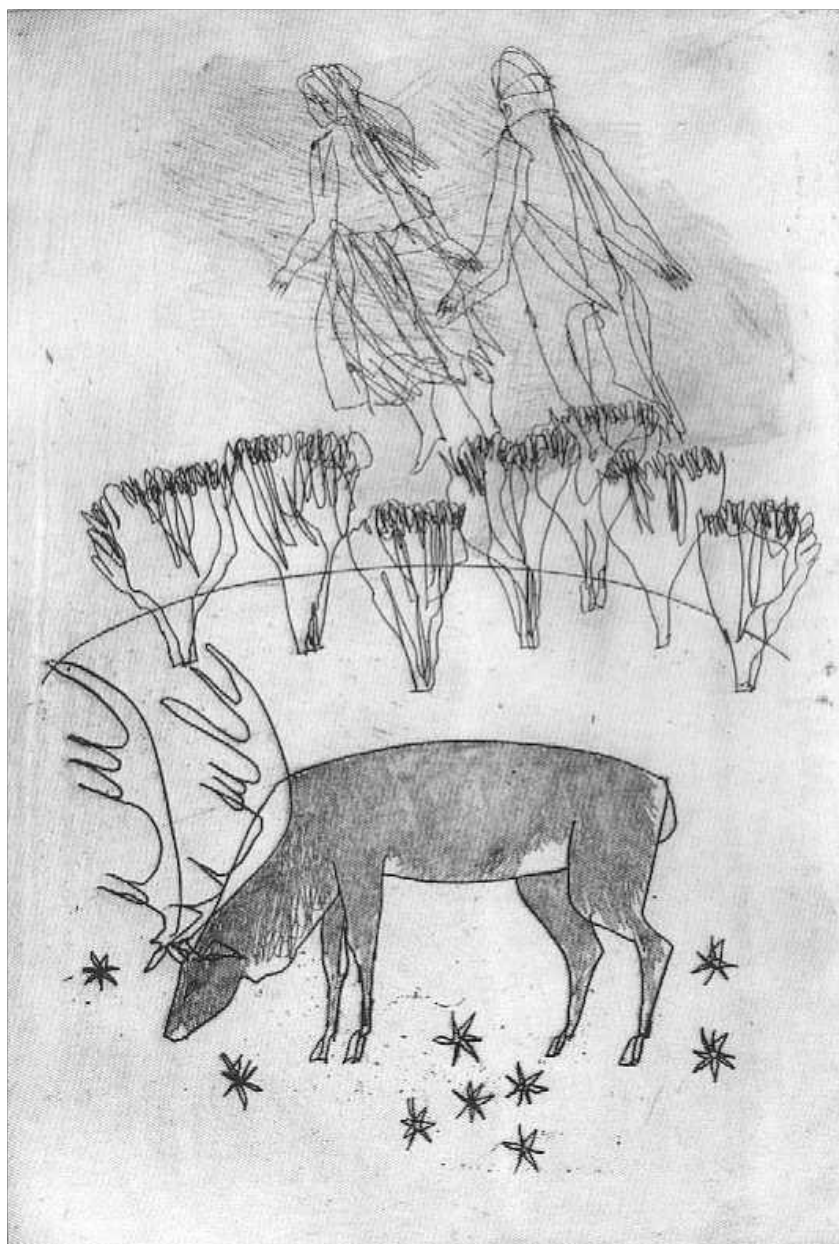
Váci a filmművészethez is vonzódik, például Jancsó Miklós korszakos jelentőségű *Szegénylegények*je megnézésére két alkalommal is szakít időt. Csuhray *Ballada a katonáról* című világhírű alkotása – talán azóta sem született művészibb film a háborúról – pedig elemzés írására készteti (*Vallomás a katonáról*, 1960).

Az iménti számos tényhez és megállapításhoz kapcsolódik jelen sorok írójának egyik újabb „élménye”, amelyen nem is tudja, hogy sírjon-e vagy mosolyogjon? A minap a Kortárs 1991. januári száma került véletlenül a kezébe, benne az egyik – egyébként művelt és jóérzésű – írónk-kritikusunk (néhány éve sajnos meghalt) ismertetésével Váci akkoriban megjelent prózakötetéről. A bíráló az írásokról még elismerően szól (persze visszafogottan), nem úgy a szerzőjükről. A szinte már megszokott „politikai” kifogásokon már nem is nagyon csodálkozunk, noha némi tájékozottságot azért e téren is el lehetne várni, egy kritikustól különösen. De hogy a bíráló azt állítsa: *Váci Mihályból hiányzik „a világ dolgai, a művészetek iránti érdeklődés, a jelen hibáinak bírálata”* – az már csakugyan minden alapot nélkülöz, teljes abszurdum; elképesztő tájékozatlanságról tanúskodik! Úgy tűnik, hogy az ítéletmondó a múlt rendszerben elviselt bántásaiért, a méltánytalanságokért, fájdalmakért, sérelmeiért (bőségével lehettek ilyenek) Váci Mihályon akarta elverni a port! (A szegény, már régóta kirekesztett poétában nyilván a „szocializmus emblematisztikus alakját” vélte látni, pedig nem lett volna nehéz méltatlanul futtatott, éles kritikára valóban rászolgáló párttitkár- vagy munkásör-tollforgatókat, esetleg besúgóí mellékállással is rendelkezőket találnia, például. Ám meglehet, hogy örölközik – hisz még az „átmeneti” időkben járunk – nem mert volna ilyen elítélően szólni.) A bíráló tollát sajnos nem a tények, hanem indulatok vezették – láthattuk, láthatjuk: elmarasztaló állításainak nemcsak mindegyike légből kapott, hanem, tetőzve a képtelenséget, mindnek éppen az ellenkezője az igaz!

Váci tragédiájához tartozik, hogy az egyébként tisztességes, legalábbis nem rosszindulatú kritikusai közül is többen félreértik, sem műveit, sem személyét nem ismerik eléggé; a felszínes látszatokra adnak; feltevéseiket, elképzeléseiket, fals értesüléseiket sokszor tényként kezelik.

*

Legtöbb könyvét festőművész öccse, a már emlegetett Váci András illusztrálta: rajzzal, rézkarccal, linóleummetszettel – a *Kelet felől*hez pedig a magyar grafika nagy öregjének, Hincz Gyulának e kötethez készített rézkarcai illeszkednek. A *Min-denütt otthon* kötetéhez pedig Kondor Lajos rajzolt színes, művészi védőborítót.

Csohány Kálmán: *Szarvas és csillagok* (Rézkarca, 1966)

„Minden művészet évezredek óta a látomás, a képek, a megjelenítés varázsos erejével fejezi ki magát: képek az eszközei. És mióta művészet van – elsősorban természeti képek. ... Az érzékek, a tudat teljes és állandó telítettsége kell ahhoz, hogy a szél, a csillagok, a végtelen érzetét, mely érzékeinket annyiszor átvillámozt, százszorosan erős hatású képekben kifejezzük.”

Váci Mihály Bartók-elemzéséből („Ki tudja – talán nem is olyan fontos”)

1968 őszén-telén lehetett, mindenképpen az *Eső a homokra* megjelenése után, amikor Váci Mihály, egyik beszélgetésünk alkalmával, Csohány Kálmán grafikust hozta szóba. Szavaira fölkaptam a fejem: „Szeretném, ha a következő könyvemhez majd Csohány Kálmán készítené rajzokat! – mondta. – Öcsémmel gondoltunk rá, ő is nagyra értékeli munkáit. Csohány palóc fiú, de a tanyák világában is otthonos. Csak néhány héttel fiatalabb nálam. Nemrég az Új Írásban szép, gazdag anyagot hoztunk tőle.” A remekművek – rézkarcok, tollrajzok – sorra kerülnek ki költészetet teremtő keze alól, folytatta. Évek óta figyeli művészetét: bartóki mélységű és tisztaságú világ az övé. A *Szarvas és csillagok* rézkarcát (1. az előző oldalt) kiállításon látta, elkápráztatta, alig tudott betelni vele, elszakadni tőle. Képeinek akkortájt Olaszországban volt sikere, de Miskolc város is nagy becsben tartja művészetét. „Szerettem volna – mesélte bánatosan –, ha Nyíregyháza is meghívja Csohány Kálmánt; nyert volna vele a város, a megye. Kiállítótermet mindig lehet találni. Javaslatomat az illetékes városi vezető fagyos arccal, minden emberi jóérzés nélkül utasította el: »Narodnyikokat nem népszerűsítünk!« Gondolhatod, hogy mit kapott tőlem ezután.”

Amit talán csak a költő érezhetett, következő könyve, sorrendben a tizedik – olvasóinak, sok-sok hívének megdöbbenésére, nagy fájdalmára – a posztumusz versek kötete lett. Sietve, 1970 Karácsonyára adták ki. Negyvenhat éves lett volna ekkor. Már a nyárra elkészült Raszler Károly két különös kőrajza Váci emlékére, amelyek az alakuló könyvhöz kapóra jöttek. A megálmodott Csohány-rajzok pedig örökre a csillagok közé szálltak.

*

Váci Mihály prózájának – a teljes életmű jó harmadára tehető – java része, sokan elmondták már, legjobb verseinek értékével vetekszik. (Ifjúkori, nagyszámú prózai műve, amelynek zöme még a negyvenes évek első felében született, összegyűjtve színén kiadásra vár.) A *Toldi feltámadása* gyűjtemény (1972) élete utolsó évtizedének prózatermését tartalmazza, csaknem teljességében. Megjelenésekor írta Márkus Béla kritikus, hogy ezek az írások „az ereszalják fészket adó melegét s a hazavivő gyalogutak biztonságát sugározzák. Akárcsak a versei: meleget és biztonságot. Szeretetet. [...] az élet- és emberszeretetnek Vácihoz fogható kevés költője-írója van a magyar irodalomban.”¹³¹

Márkus Béla értékelésének igazát sokszor már a rövid részletekből is érezzük – mint e vaskos kötetből ízelítőnek kiragadott, szívmengető, mély emberségre valló sorok esetében: „Játszva szeretnék az embereken segíteni, nem megfeszülve – nem hadra kelt erőfeszítéssel, országos készséggel. Csak észrevétlenül [...]. Segíteni meg- eső szívvel, férfias, szótlan jókedvből, ahogy az aratók észrevétlen learatják és bekö- tik éjnek éjjelén az özvegyek kis gabonáját...” (*Játszani*, 1966).

Családi vonatkozású prózája is szépen példázza Váci Mihály emberségét és lírai- ságát. A magyar irodalom kincsei között mindig is biztos kézzel, jó érzéssel váloga- tó Jancsó Adrienne előadóművész *Az élet minden öröme* című Váci-írást (1969) mű- sorába vette. „Nagyon szerettem Egylábút – emlékezik benne a költő. – Neki én voltam a legkedvesebb unokája. Mindig vele aludtam. Ha a lámpát elfűjták, sokáig

susorásztunk. A falnál aludt, az ablak alatt. Sokszor ébredtem arra, hogy ült az ágyban, egy lábát fölhúzta, két karjával átkulcsolta, imádkozott, jajgatott: – Béda! Béda! – Megritkult hófehér haja kicsi kontyba fonva. A Hold besugárzott, és szánalommal megragyogtatta a fejét. Hajbókolt, és hátborzongatóan panaszolta: viszket a levágott lábnak az ujja. Reszketve bújtam hozzá, néztem beesett arcát, süppedt ajkait, lelke mélyére elrejtőzött szemét. Sírva fakadtam. Anyám értem jött. Korholta Eglyábút. De én csak vele akartam aludni újra. Olyan volt vele az esti ágyba bújás, mint Benedek Elek meséi, amelyeket én olvastam fel neki. Éjszakai beszélgetései, kihallgatott motyogásai úgy vonzottak, mint a félelem: a sírhoz tolakodni, mikor a koporsóra már húzzák a földet, és jajgatnak az asszonyok.”

Unokájának Eglyábú néha a nagyapáról is mesélt, akinek olyan volt a hangja, „mint a templomi orgona. Mikor – valamikor régen – jött a városból, még az alvégen járt, de már a tanyákon is hallatszott a *Krasznahorka büszke vára*. Tudták, pénzt hoz, mert olyankor beivott, dalolásától rengett a part. Nagyapa nem állhatta itthon – háromszor is kiment Amerikába. Utoljára már a legidősebb fiát – Józsit – is magával vitte. Az öreg szörnyethalt egy gyárban. Józsi családos lett, ácsmunkával foglalkozott. Józsi minden évben egyszer írt Eglyábúnak. Levelet küldött, és abban egy amerikai dollárt. Évenként egy dollárt. Mindenki megnézte. Egy dollár! Praviczki Zsuzsa nénénk uraknál volt kertész, ő váltotta be a dollárt. Öt pengőt kapott érte Eglyábú. Minden évben öt pengőt! Horthy Miklós volt rajta. Felváltották neki, dugdosta az aprópénzt.”

Színes a prózapaletta is: széppróza, tanulmány, riport, vallomás, publicisztika és interjú váltakoznak, mintegy kiegészítve költészetét. Egyik nyilatkozatából tudjuk: színdarab írását is tervezte – fájó belegondolni abba, hogy korai halála mi mindennek vetett gátat. Ideértve a költői-írói továbblépés lehetőségeit is. „Váci Mihály korai halála azért volt megrázó – írta Bodnár György irodalomtudós¹³² –, mert kiküzdött tartalmakat, kimunkált eszközöket fosztott meg a bennük rejlő mozgási energiától – a költői bizonyítás után, de még a kiteljesedés előtt.”

A *Lobogó jegenyék* kötet Vallomástöredékek fejezetébe Váci prózakincséből válogattunk – hoztunk felszínre – részleteket. Az ötvenhatos forradalomhoz szorosan kapcsolódóan a *Hazafeléből*, életrajzi vallomásaiból, majd a Balassiról, József Attiláról, Radnótiról, Kodályról, Illyésről, Simon Istvánról szóló írásokból, továbbá egyes nyilatkozataiból és olyan szépprózai remekeiből, mint az imént idézett *Játszani* vagy a *Rózsák a jégen* (1967). Ugyancsak a forradalomra, illetve annak leverésére „hegyezi ki” egyik legszebb novelláját, a *Toldi feltámadását*. Ez a torokszorító írása 1966 őszén született, a forradalom tizedik jubileuma jegyében...

Első lírai arcképét még 1962 tavaszán, „közel hajolva” rajzolja Illyés Gyuláról (*A pusztától a Fórumig*). Akár a későbbi kettőt (*Illyés Gyula – a mozgó világban*, 1967, *Az öregedés művészete*, 1969), hitelesen és művészi erővel. „...láttalak Firenzében a Fórumon, az első percektől. Vigorelli szeles, szerelmes ölelésében minden reggel. – *Hogy vágy, Gyulá?* – Az öreg Ungaretti tatárosan hunyorgó nevetésének foglalatában. A harminc év előtti barát, Tristan Tzara szerető és érdeklődő beszélgetéseiben. S láttalak a Fórumon, Vigorelli előadásaiban, Európa népeinek legjobbjai közt emlégetve, Solohovval, Aragonnal egy sorban, minden nemzet delegációjának érdeklő-

désében. S láttalak a Fórumon, mikor Firenzében a Palazzo Vecchio kapujában egy délelőtt hozzád lépett egy fiatal olasz egyetemista lány, és kedvesen, rosszul dadogta: *Maga Illyés Gyula?* S meghatódva mesélte, hogy fényképed után ismert fel, mert ő Bolognában az egyetemen magyar szakos hallgató, és olvasta műveidet: a *Puszták népét* és a *Kézfogásokat*...”

Váci Mihály meleg szavaiból a háttérbe odavetül saját arca is. „Láttam, ahogy összezsíptetett szemével messze néz, mintha sast keresne. Láttam, ahogy két mondatnál magához kényszerítette a legkülönbözőbb emberek szerelmét, láttam, ahogy vitatkozott minden rendű emberrel, s érveit oly fölényesen, oly kiapadhatatlanul, és olyan letett ököl értékűen rakta le, mint egy professzor és egy számadó egyszerre. S egyedül maradvával vele egy-egy emlékezésénél, olyan eperfák ágain át csillagokra me-rengő, mély tűnődéseit észleltem egy pillanatra, mintha az alföldi tanyák mélyéről sóhajtottunk volna fel, olyan roppant súlyos mozdulatai voltak, olyan moccanásai, sóhajai és félmondatai – mint a téli lámpagyújtás előtti, őszinte sötétségben. S a bicska, az apró dolgok, a célszerű tárgyak kis falkái szelíd háziállatként úgy hízelegtek körül a kezét, mint a nehéz munkától idomított kezű munkásemberét. Olyan koponyája van, mint egy török korból ránk örökölt, rettenetes zúzódások után is épnek maradt ágyúgolyó; kemény, bátor és – üss ide hát! dacolású homlok; nyílt, tiszta szem összehúzódik néha, és suhint, mint az eldobott bot” – írja Illyés Gyuláról, végül így zárja vallomását: „Tudása kedvemet szegte, emberi vonzóereje, varázsa rabbá tett, aggodásáért fiává szegődtem, hasonlíthatatlan erejű biztatásáért testvérévé forrósodtam. – S a szegénység emlékeinek bölcs és rettenetes pásztora mellett baktattam estéken és éjjeleken át – elbeszélései hegy-völgyein...”

A Simon Istvánt és költői világát bemutató Váci-írásnak is irodalmunk legkülönbözőbb íróportréi között van a helye (*A költészet forrásvidéke. Látogatás Simon Istvánéknál Bazsiban, 1965*). A Dunántúlt is a „mindenütt otthon” érzésével járó Váci panteisztikus áhítattal szól a Balaton-felvidéki tájról, amely Simon Istvánt adta a magyar irodalomnak. Csodálattal idézi föl a szülőházat s a szülők mesébe illő alakját. A falu fölötti szőlőhegyről megkapó emlékképeket villant föl.

„Tüzet raktunk a présház előtt – írja Váci Mihály. – Térdeltünk, ültünk a tűz körül. Marika, Simon bácsi, Laci, a testvér és Sándor Zsuzsa, a fotóriporternő. Pista magyarázta: hogyan kell tüzet rakni a gesztenye alá, hogyan kell a gesztenyét a parázsba tenni, meddig kell azt sütni, hogyan kell azt kiszedni onnan, mikor sült meg. Ha könnyű – mondta az apjának, s rakta elének a hamuból a forró gesztenyéket.

Sötétedett, s nőtt a gazdag ragyogású erdők, szőlők csendje. Egymáshoz közel, súlyos zsúptetők alá görnyedt, fehér falú présházak ragyogtak. Távol, a völgy ködeiben, hunyorgott a falu. A hűvösödő láthatár fölött már kinyílt az esthajnali csillag. Sziszegett a tűzparázs. Pista guggolt, élesztgette a tüzet, körbekínálta a pálinkát. Néztük a lehajló lángokat, hallgattunk. [...]

Lefelé a hegyről már a kemény holdragyogásban mentünk. Köröttünk a szőlőkben, fák alatt, barna szántók gyalogútjain sűrű volt a sötét, leszállt a köd, csak fent úszott a hold derítette ég. Mentünk a szántáson át. Elöl ment Simon, utána mi. Beszélt elcsendesedten a gyermekkor legendáiról. Magam elé néztem, nem láttam semmit a sötétben. Egyszer csak Simont hallom:

– Jó estét, Jani bácsi!

Előrenézek. Előttünk tíz méterre egy töpörödött parasztember lépeget. Visszaköszön. Nem látok belőle semmit. Elmegyünk mellette. Csak később szólok.

– Honnan tudad, hogy ki megy előtted? Ilyen sötétben.

– Megismerem őket. A járásukról.”

Fordítva is történhetett volna, persze. Ha Vácit kérdezi így Simon István Nyíregyházán, valamelyik kivilágítatlan alvégesi utcában, hasonló helyzetben: alighanem Simon is *ugyanezt* a választ kapja.

*

Más írásait is főlemlegetve: *A gyalogutat benőtte a fű* című lírai riportja Váci Mihály „érett” prózájának egyik kezdeti csúcsa (1960). Benne nosztalgiával tekint vissza a téészesítés elsöpörte emberi kapcsolatokra, s érzékenyen érintik a táj változásai is. A kerek zárórész egyenesen a versei közé kívánczik:

A gyalogutat benőtte a fű! A gyermeklábnymoktól meleg porú gyalogutat, melyen ha átfut, megáll, s egy pillanatig fülel a vadnyúl; melyen át kinyújtott nyakkal vezeti aranypelyhes fiókáit a búza aljában síró fűrj; a gyalogutat, melyen a gyerekek hosszú sorokban vitték az aratóknak a lebbencslevest; a gyalogutat, melyen nem lehet köszönés és kézfogás nélkül szembetalálkozni: a gyalogutat benőtte a fű!

Az apró, forró mezítlábak talpnyomát a porban, bocskorok és kicserepedett talpak súlyos taposásait zöld selyem vatta gyógyítja; a gyalogutat, melyen elmentek a szegény asszonyok gombát szedni, gallyat lopni, amerre eltűntek fejfaivű gerinccel a szegény emberek napszámba, munkát keresni, s amelyen elmentek a reménytelen öregek könnypácolta bottal a koldulás országútjára, s amelyen a batyukat vitték az asszonyok a gyerektől ellopott kis cseresznyével a piacokra – a gyalogutat benőtte a fű!

Az öregedés művészete esszéjének (1969) egyik betétdarabja, *Az Andok keselyűje* is prózaversnek tűnik. Ezért a *Lobogó jegenyék* válogatásakor mindkét gyöngyszemet a költemények közé emeltük át. Abban a hitben tettük, hogy Váci Mihály bólintana rá.

Ez az allegorikus részlet a költő utolsó éveinek, illetve hónapjainak lelkiállapotát hűen tükrözi és példázza is:

Az Andok keselyűje napokig kíséri a magas fennsíkok útjain kanyargó vándort. A kondorkeselyű a halál. Furcsán kíméletes madár. Fél az embertől, akit éhezve mohón kíván, de akit soha nem mer megtámadni. Majd ha lerogyott. Mindenki fölött egy kondorkeselyű. De csak arra zuhan, aki már önként lefeküdt. Akkor tulajdonképpen mi hívjuk a halált azzal, hogy megadjuk magunkat? Kínálkozunk neki? A halál az élőhöz nem nyúl. Az oroszán is csak a beteg állatot ragadja el a zeboramé-

*nesből. Ha gyengének mutatjuk magunkat, egy pillanatra lefekszünk:
mint a fagy, ránk csap a halál. Akkor addig élünk, amíg akarunk? –
Igen. Nem! Amíg bírjuk magunkat vonszolni a fennsíkon.*

Az *Andok keselyűje* már *A virrasztó* ciklusban, a hiábavalóság énekei között olvasható, akár a *Bartók: I. hegedűverseny*, amely a *Meztelen lelkek a jégen* prózaversének része. Hogy Váci költészete mennyire étellel teli s égetőn hat napjainkban is, ez a kései versciklus mutatja leginkább.

„Hogyan volt lehetséges a torz ideológia által irányított alkotói légkörben mégis hitelesnek és hosszú távon is érvényesnek maradni? – kérdezte a minap esszéjében a kitűnő Jókai Anna (»Csendesen elkezdek ragyogni« – Gondolatok Váci Mihályról, 2007¹³³). – Egyszerre lenni hivatalosan is elismertnek és túlárado szeretettel körülvettnek az emberek szívében? Egyáltalán: megtörténhetett ez? Megtörténhetett: kivételként. A párt-szférán túlemelkedve, a jelszavak alá csusszanva, valódi sérelmek és fájdalmak képviselőjeként, bizonyos értelemben időtlenül. Mert ha elrontott »rendszerváltásunk« tükrében olvassuk Váci verseit, vívódásait, akár a legfrissebb dátumot is alájuk írhatnánk. Ez különbözteti meg Őt néhány alkotótársától, akik egykor éppoly híresek voltak, s csaknem annyira közkedveltek. [...] Ma már azonban senkinek sem jut eszébe szavalni őket. Valóban elhamvadtak a korról. De Váci Mihályt (versenyeken, vetélkedőkön) még mindig szavalják. Tanúsíthatom. Szeretik a fiatalok; aktuálisnak érzik, s ami nem lebecsülendő, előadásra hatásosnak ítélik.”

*

„Nyitott sebek érzékenységevel” élő költő jár tehát napjainkban is közöttünk, kilencvenedik évéhez közeledve. A már emlegetett, idézett *Bach templomait* és a *Kócsagot*, továbbá az *Építs tetőt* költeményét mintha tegnap vagy tegnapelőtt vetette volna papírra. Utóbbiban a megkezdett munkák befejezésének fontosságára figyelmeztet. Csak a kezdő strófákat citáljuk:

*Az alapot mélyre lerakták.
Te emeltél rá falakat.
Reád dőlne, ha nem folytatnád.
Eltemet, amit abbahagysz.*

*A ház azé, ki betetőzi.
Másra hagynád? – Majd kizavar.
Mire építsz: – tiéd az ősi
telek, s mit raktál rá – a fal.*

*Tetőt fölé! – ha gerendának
magad feszülsz is – magasan.
Csak építsz? – Foglald el hazádat,
mert gürcölhetsz benn hontalan.*

Interjú adására mostanság is szakít időt. Hogy ne tudjanak a szavaival visszaélni, meg hát a megjelenés bizonytalan, inkább írásban adja meg válaszait (*Válaszok K. T. kérdéseire*). Öt hosszabb kérdéskört kapott. A második az „elkötelezettség”, a „származás” jegyében fogalmazódott, és a „sorsélménye” felől érdeklődik. A hosszabb válaszból néhány lényeges és nagyon is időszerű gondolatot emelünk most ki, Váci Mihály hozzájárulását kérve.

„Az embernek természetből kapott tulajdonsága – ahhoz húz, azokhoz húz, akik közt jelentős élményeit átélte, akik közt született. Mit tegyünk? Miért kell ezt tagadni? Ez éppen olyan érthetetlen előttem, mint ahogy azt sem értem, miért kell szerényen titkolni, sőt szégyelleni magyarságomat. Erkölcsi rongy volt mindig az, aki elhagyta a pereputtyát, hazáját, osztályát, rokonait, vagy szégyellte azokat. Miért beszélnek ma ironikusan arról, aki nem hajlandó megtagadni azt, hogy anya szülte, egy bizonyos anya, egy bizonyos nyomorult környezetben, és neki ott, egy bizonyos környezetben kellett élnie. A költőnek a világról kell tudósítani. Miért ne tudósítana azokról őszinte természetességgel, akik között leélte az életét? Mi más, nagyobb emberi győzelem van még a világon, mint szeretetre lelni egy közösségben, valahova tartozni” – kérdezi válaszában a magyarnak és költőnek egyaránt számkivetett Váci Mihály, majd további, ugyancsak megszívlelendő gondolatokat oszt meg velünk. Mintha Veres Péter vezetné a kezét, fogná a tollát:

„Nem azt nézem – mikor, melyik politikai, esztétikai divatnak van igaza, és melyik kurzushoz csatlakozzam, merről fúj a szél – énnekem csak azt kell figyelni – nekik, akiket érzek, jó-e a világ? Kell-e ennél pontosabb iránytű – ez mindig egy irányba mutat –, a többi állandóan kileng, tapasztalatból tudom. A csak tudati elkötelezettség, a világnézeti magyarázatok mindig csűrhetők-csavarhatók – kötelezően a változó világhelyzetekhez –, de hát az alul levők érdekét nemigen kell csavargatni – mindig egy dologra kell figyelni: anyagi, kulturális és politikai szempontból nekik mennyire előnyös és hasznos az, ami történik.”

Fontos volt az interjú, nagyon fontos, hiszen mindent nem lehet versben elmondani – és máris siet, hogy a minap abbahagyott *A virrasztót* befejezze, mert e Vajda János képében, „a jelen szégyenei” között készülő versét október 23-a közelgő ünnepére szánja. Csak nem fogja a szerkesztőség – „a szakma” – elutasítani; lassan csak elhalnak a régi, idült, kirekesztő beidegződések – reménykedik, s reménykedjünk mi is, vele együtt. S higgyünk abban is, hogy ötvenhat öröksége, szelleme tartósan föltámasztható, élő valósággá válik.

Ragaszkodjunk a virrasztó magyarokhoz.

.....
Épültek a bankok, a villák az eladott földön.

.....
*Csak ő virrasztott egyedül.
Fel nem kent homloka verte a koporsót.
Világnyi zokogással ébresztette a halottat,
akinek nem voltak már siratói.
Ordított neveletlen a hallgatag klasszikusok között.*

*Virrasztott, mert ő nem felejtette el
húsz év múlva, harminc év után
a férjhez adott, „tisztevé lett” forradalmat.
(A virrasztó)*

*Az ismeretlen Váci Mihály középpontjában az 1956-hoz mindig hű, tisztességét soha föl nem adó költő áll, aki ma is vigyázza a lángot, virrasztva óvja „népünk leg-tisztább áldozásának” emlékét, annak megtépázott igazságát. „Ó, forradalom! Pünkösdi fehér ing!” – írta a *Szegények hatalma* című versében. Ezt a szép metaforává magasodott ünnepi inget szívében és műveiben tisztának őrizte meg, fölülemelkedve a változó idők oly sok szennyén és sárdobálásán. Mélyen megvetve *A péteri had* forradalmat eláruló, „országát, népét és hitét eladó” bitangjait. És Váci, a sok „balszerencse” után, minden újabb „viszály” ellenére, töretlenül hisz népe boldogulásában. Ez a hit ma is erőt adó, bizakodást sugárzó.*

*Annyi elbukott forradalma
örökségéből nő hatalma:
– s szenvedett múltjával előre
megváltva boldogabb jövője.
(Egy-rangú nép)*

Olvasói mindig is érezték: műveiben Váci Mihály azonos önmagával. Sikerének ez a hitelesség, az „őszinte természetesség”, mondandójának emberközelsége lehet majd a titka a jövőben is. Költeményei és prózai írásai mellett végre a naplója „rőzselángjánál is melegedhet a lélek”, amire ebben az új évszázadban alighanem nagyobb szükség lesz, mint volt korábban. Szellemi tisztességének útjelző jegyenye pedig – kilépve a ködből – egyaránt segítheti a jó úton járókat és az eltévedteket.

2009–2011 (2012)

Utóirat

2012 tavaszán jelent meg a Noran Könyvesház kiadásában Szőnyi Tamás nagy, kétkötetes feltáró munkája és dokumentumgyűjteménye, a *Titkos írás* (Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet, 1956–1990). Ennek első kötetében, a 651. oldalon olvashatunk „Kiss József” fedőnevű besúgó egyik jelentéséről. Nevezett ügynök is jelen volt 1960 áprilisában Nyíregyházán, Váci Mihály irodalmi estje utáni borozga-

táson, amikor – az írásos jelentés tanúsága szerint – a költő e kérdéssel fordult meghívóihoz, a szervezőkhöz: „Még mindig olyan sok a hülye funkcionárius Nyíregyházán, mint tíz évvel ezelőtt, amikor még ő is itt volt?”

Szőnyei könyvének tanulmányozásakor sokszor döbbenhetünk meg, amikor tisztának hitt, jellemesnek gondolt írókról, irodalmi emberekről sorra derül ki, hogy szervezett besúgók voltak; ugyanakkor jó tudni, hogy az emberként is oly gyakran mocskolt Váci Mihály e vonatkozásban is makulátlan volt, a tisztesség oldalán állt. Ő a megfigyelték közé tartozott, akiről néha jelentettek...

*

További új vonás az arcképhez.

Nagyvázsonyi nyári éjszaka csendjében bukkanak az *Esti pohár* és a *Mint előre lopakodó kém...* (utóbbinak eredetileg *Keresztanyám lugasa* volt a címe) hátrahagyott Váci-vallomásokra az Új Forrás egyik régi számában (1982. 2.). Harminc éve várják itt feltámadásukat e fél évszázaddal ezelőtt született írások...

Az *Esti pohár* legelső soraira már fölkapom a fejem: „Kell valaki, akinek az ember néha egy teljesen lefüggönyözött éjszakán elmondja mindazt, amit évekig szelídít magában. Néha azt mondom – az egyház okos volt. A gyónás intézménye szükséges dolog – folytatja a költő. – Legalább ott az ember egy értelmes és bölcs embernek kiönthette a szívét, a gyötrelmeit, a kívánságait és a nyomorúságait. Mi nem gyónhatunk senkinek. Ki előtt nyithatom én ki a számat, nem is szólva a lelkemről. Na még csak az kéné!”

Egyenes beszéd, Váci Mihályhoz méltó. Ideje lesz ezt is meghallani.

*

A Magyar Nemzet 2012. augusztus 25-i számában érdekes beszélgetés olvasható Ö. Kovács Józseffel, a Károli Gáspár Református Egyetem docensével, *A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában* című könyvének megjelenése alkalmából. A történész elmondja, hogy szemben a Rákosi idők falut sújtó bűneivel: kulákküldözésével, padláslesöpéréseivel, a kádári erőszakos téeszésítés időszaka földolgozatlan, az ekkori erőszak mindmáig tabutémának számított, a közvélemény alig tud róla valamit. Sürgeti a lelkileg meggyötört és sokszor testileg is bántalmazott parasztság emléke előtti mielőbbi, illő főhajtást.

A volt tanácsházán, ahol a földjükhöz ragaszkodó gazdák kezét parázssal égették, fél évszázad múltán sincs emléktáblája a megkínzottaknak. Éppen Váci pátriájából, a nagyállai tanyavilág borzalmai közül is említ példákat a történész, és állítja: a magyar parasztság ellen tizenöt évig vívott polgárháború következményeit máig sem heverte ki a vidék. 1950 és 1970 között egymillió ember menekült a városokba, főleg az építő- és az erőltetett nehéziparba. Juhász Pál debreceni ideggyógyász-professzor és munkatársai a szatmári Csengersimán végeztek kutatásokat; ők mutatták ki először az úgynevezett *téeszneurózis* jelenlétét: 1960 és 1962 között hirtelen megugrott vidéken az idegbetegek és alkoholisták száma.

S amit *ma* nyomasztó adósságként említ és joggal hiányol a történész, azt Váci Mihály már éppen fél évszázada, a maga módján megtette: kőtáblánál maradandóbb emléket állított, még melegében, 1962-ben – könyvünkben hosszabban volt róla szó – a lelkileg is megsebzett Ormódi Gyula bácsinak és egymillió sorstársának. Váci Mihály, lám, még ebben is megelőzte a korát... Tetemesen méghozzá. Hogy meghaladtuk volna őt? (Az irodalmi mindentudók ezt is állítják.) Ugyan, még utol sem értük! A mindmáig mellőzött *Muraköz*ének ott van-lesz a helye az elképzelt emlékkönyvben, Juhász Pál, Kopp Mária és más kutatók fontos tanulmányai, valamint a történészek készülő munkái mellett. Persze a még élők tanúságtételei sem hiányozhatnak. Irodalmi szociográfia és emlékezések dokumentumai, tudományos írások között, mellett. Összetartoznak.

*

Novemberben a 42. Váci Mihály Városi Vers- és Prózamondó Versenyt rendezték meg Salgótarjánban (a két évvel korábbi, jubileumi versenyről már szoltunk a 66. oldalon). Vagyis a költő halála óta egyetlen esztendő sem hagyta ki Nógrád megye országosan mindeddig észre nem vett, lelkes tanárai, szervezői: nemzedékről nemzedékre örökítve a szép hagyományt! Dacolva a mostoha körülményekkel, ostobasággal, rosszindulattal, kirekesztéssel.

Magyarország hányatott irodalmi-művelődési életében egyedülálló lehet ez a hosszú, töretlen sorozat, amelyről csak megilletődötten és köszönettel lehet szólni. Skócia büszkélkedhet hasonlóval Robert Burns kapcsán, de hát ő egy világhírű, nagy nemzeti klasszikus; s egyébként is ott merőben más a szellemiség: a skót média, oktatás egyaránt ragaszkodik a nemzeti hagyományokhoz; irodalmukat, a költőiket különösen, még a mindennapos életben is nagy megbecsülés övezi.

*

Pápa városában járva soha nem mulasztom el, hogy – miután a Református Kolégium kapujánál, a falról távolba néző Nagy László költőt illőn köszöntöttem, majd a Gólyafészekben megebédeltem – a korzón levő kis antikváriumba be ne nézzek. Néhány napja, Mikuláskor voltam ott legutóbb. Talán az ő puttonyából került a polcokra – nem akartam hinni a szememnek – a Ratkó-breviárium, amelyet csaknem húsz éven át kerestem hiába. Ezen nem is lehet csodálkozni, hisz – most látom – csupán ezer példányban adták ki, Nagykállóban (1993).

1978 nyarán Móser Zoltán fotóművésszel két napig voltunk Nagykállóban Ratkó József vendégei, ahová a költőt könyvtárosi munkája is kötötte. Estebédre öhömöt készített; ez egy régi hortobágyi pásztoreledel, a receptjét Veres Pétertől tanulta. (Afféle krumplis lebbencsétel, szalonnaszíron főzik hagymával, pirospaprikával.) Végül türelmes, erős rázogatóssal, egy nagy serpenyőben szépen oda-odapirítgatta. Utóbbi művelet – mint mondta – el nem hagyandó: a jellegzetes jó ízet az étel ekkor kapja. Mindez onnan is eszembe jut, hogy az öhöm elfogyasztásában segített, majd utána az eszmecserén is részt vett Ratkó helybéli barátja, tanítványa, az akkor még nagyon

fiatal, szárnypróbálgató költő, Magyar József – aki, lám, másfél évtized múltán ezt a breviárimot válogatta, szerkesztette. Nagy tárgyismerettel, kitűnően, valóban a legfontosabbakat emelve ki. A hagyatékából ismeretlen Ratkó-kéziratokat is előásott.

Ilyen, nyomdafestékhez csaknem negyedszázadon át nem jutott, igazi meglepetés, a Váci halála döbbenetében született följegyzés is: „Ellenfeleinek, a jövő elodázóinak és sikkasztóinak már nem kell félniük tőle, barátai meg már hiába féltik: Miska meghalt, meghalt Váci Mihály, a szegények hatalmáról éneklő költő, a szegények hatalmáért verekedő képviselő – írta Ratkó József. – S ez a sokat szidott-vert föld, Szabolcs-Szatmár ismét csak árva lett, legjobb emberét, legelső emberét veszítette el. Az érte verdeső félszárnyú fekete zászlók csak a fájdalmat röptetik, őt talpra nem állítják, meg nem szólaltatják. Halála törvénytelen halál, ő maga törvénytelen halott, hiszen csak negyvenhat éves volt, fiatal ember, csillagerejű. Versei tiszták, a paraszt szívével, szándékával együtt dobbanók. Távoztával a munka lett több, s a szegénység hosszabb.”

*

Munkánk előző kiadása ez év májusában került a Magyar Elektronikus Könyvtárba, s azóta is a mintegy tizenegyezres állományú gyűjtemény legnépszerűbb kötetei közé tartozik. A MEK novemberi sikerlistáján a tizenhetedik, jelenleg pedig éppen a huszadik helyen áll! Az olvasók, belelapozók és a letöltők száma együtt immár megközelíti a hatezret. A letöltések aztán további új életet indíthatnak. E tények tehát ugyancsak rációfálnak irodalmi „megmondóembereink” hamis, az élettől elrugaszkodott állításaira, miszerint Váci Mihály iránt nincs már érdeklődés.

A meglepően nagy érdeklődés, túl a könyv újdonságértékén, föltehetőleg a még meglévő egészséges olvasói ösztönökkel, a kirekesztés-ellenességgel és nyilván azal is magyarázható, hogy sokan érezhetik: Váci Mihály „hivatalos” megítélése körül már régóta s nagyon nincsenek rendben a dolgok... No és persze az oly gyakran, és többször hosszan idézett kiemelkedő szerzők nagybecsű írásaival, amelyeknek köszönhetően e kötet kissé emlékkönyv jelleget is öltött.

Illesse köszönet azokat a magyartanárokat és más tanárokat, akik könyvünket máris az ajánlott olvasmányok közé emelték. Az is tudomásunkra jutott ugyanis, hogy – végképp nem várt megbecsülésként – az egyik fővárosi gimnázium történelemtanára, az ötvenes-hatvanas évek jobb megértéséhez, segédkönyvül diákjainak kötetünket ajánlja.

Mindezek nélkül ez a Váci Mihályról szóló mű – jól tudjuk – a Magyar Elektronikus Könyvtár sikerlistáján nem kerülhetett volna rendre olyan iskolai kötelező olvasmányok mellé, mint az *Egri csillagok*, *Az aranyember*, a *Toldi* vagy az *Odüsszeia*.

2012 Adventjén

A szerző

Jegyzetek

- ¹ Németh László: *Ady ünnepére*. Magyar Csillag, 1944. 3. in: N. L.: *Az értelmiség hivatása*. Turul, Bp. 1944. és N. L.: *Két nemzedék*. Magvető–Szépirodalmi, Bp. 1970.
- ² Váci Mihály: *Hazafelé*. (1956-ra is emlékező írás, első megjelenés: Népszabadság, 1968. aug. 19.)
- ³ Mezei András: „...kiket öleltem – azokért ütöttem” (interjú), in: Ladányi András: *Váci Mihály, „élj tiszta tüzeidben”*, Bp. 2000.

1. rész

- ⁴ Illyés Gyula: *Váci Mihály világa és költészete*. Népszabadság, 1970. okt. 4. in: I. Gy.: *Iránytűvel* II. Szépirodalmi, Bp. 1975.
- ⁵ Németh László: *Interjú a Hídban* (Újvidék), 1968. 5. in: N. L.: *Megmentett gondolatok*. Magvető–Szépirodalmi, Bp. 1975. és Hornyik Miklós: *Beszélgetés írókkal*. Fórum, Újvidék 1982.
- ⁶ Somogyi Honismeret, 1994. 1.
- ⁷ Önkormányzati irattár, Kőröshegy (Somogy megye).
- ⁸ Czine Mihály: *Németh László eklézsiájában*. Tiszatáj, 1981. 4.
- ⁹ Tamási Áron mondta Németh Lászlónak a 30-as években (ám a veszélyhelyzet még 1965-ben is fennállt): „Ha nem vigyázunk, egyenként ütnek bennünket agyon.” Idézi Németh László: *Magyarok, kibékülni!* Kelet Népe, 1940. jan. 15. in: N. L.: *Sorskérdések*. Magvető–Szépirodalmi, Bp. 1989.
- ¹⁰ Váci Mihályék Németh Lászlónak írt leveléből. *Németh László élete levelekben* III. Osiris, Bp. 2000. 3301. sz. levél, a levél végi aláírások: *Mária, Váci Mihály*.
- ¹¹ Németh László Váci Mihálynénak írt leveléből. *Németh László élete levelekben* III. Osiris, Bp. 2000. 3324. sz. levél, kelt Sajkodon.
- ¹² Rákos Sándor: *Út a betemetett tanyákról*. Élet és Irodalom, 1971. 9. in: R. S.: *Elforgó ég*. Magvető, Bp. 1974.
Rónay László irodalomtörténész állapítja meg Rákos Sándorról, egy róla szóló könyvről írt kritikájában: „Megdöbbentő drámaként élte át az ugyancsak nyírségi származású Váci Mihály halálát. Viszonyuk bensőséges volt...” (Kortárs, 2010. 7–8.).
- ¹³ Görömbei András: *Váci Mihály: A sokaság fia*. Alföld, 1971. 3.
- ¹⁴ Új Forrás, 1982. 1.
- ¹⁵ Népszabadság, 1970. okt. 4.
- ¹⁶ Margócsy József: *Emléktöredékek*, in: Somogyi Jolán (szerk.): *Váci Mihály (1924–1970)*. Emlékezések és szemelvényes, illusztrált bibliográfia. Móricz Zsigmond Megyei Könyvtár, Nyíregyháza 1974.
Az iskolaügyben történt kedvező változásokat mutatja az is, hogy 1966-ban a Tankönyvkiadó Vállalatnál (*A pedagógia időszerű kérdései hazánkban* sorozatban), Horváth György szerkesztésben, megjelenik a *Falusi, tanyai iskolások*

c. kis könyv: a több szerzőjű kötet élén – bevezetésekként – olvasható Váci imént említett *Tegyük értük valamit* írása.

- ¹⁷ Lászlóffy Aladár: *Tavas van újra*, Váci Mihály halálára. Igaz Szó (Marosvásárhely), 1970. 5.
- ¹⁸ Ladányi András: *Váci Mihály és a nyugati magyarság*. Interjú Nagy Károly szociológus, egyetemi tanárral. Új Horizont (Veszprém), 2002. 5.
- ¹⁹ Csoóri Sándor: „*Hazám édes gravitációja*” (interjú), in: Ladányi 2000.
- ²⁰ Fábry Zoltán: *Stósz délelőttök*. Madách, Pozsony 1968.
- ²¹ Kovács Vilmos (1927–1977), kárpátaljai költő és író, Váci halála után Budapestre települt.
- ²² A *Topolya* c. versét Váci 1965 júliusában, a szlovéniai nemzetközi (Pen) írótalálkozó idején vetette papírra; ajánlása: *Fehér Ferenc költőnek, aki Topolya jugoszláviai magyar községben született*. Fehér Ferenc: *Delelő*, Fórum Kiadó, Újvidék 1966.
- ²³ Fehér Ferenc kézírása Bácsstopolya látképét ábrázoló színes képeslapon, kelt 1967. márc. 31-én. Petőfi Irodalmi Múzeum kéziratára, Bp.
- ²⁴ Dobos László: *Meghajlás Czine Mihály előtt*. Tiszatáj, 1989. 8.
- ²⁵ Tözsér Árpád: *Egy író-politikus növésterve házban és regényben: Dobos László 60 éves*. Hittel, 1990. 22.
- ²⁶ Sütő András: *Gyermekkorom tükröcserepei*. Móra, Bp. 1982. (10. old.)
- ²⁷ Lászlóffy Aladár: *Tavas van újra*, Váci Mihály halálára. Igaz Szó (Marosvásárhely), 1970. 5.
- ²⁸ Megjelent a L'Express 1964. jan. 9-i számában, később a betiltott *Szellem és erőszak* c. Illyés-könyv is közölte (Magvető, Bp. 1978.)
- ²⁹ Illyés Gyula: *Naplójegyzetek 1946–1960*. Szépirodalmi, Bp. 1987.
- ³⁰ Czine Mihály: *Vajdasági magyar író – Magyarországon*. Üzenet (Szabadka), 1989. 7–9.
- ³¹ Illyés Gyula: *Naplójegyzetek 1961–1972*. Szépirodalmi, Bp. 1989.
- ³² Rónay György: *Az olvasó naplója*. Váci Mihály: Ereszalja. Vigilia, 1956. 4.
- ³³ Király István: *Váci Mihály: Mindenütt otthon*. Új Írás, 1962. 1.
- ³⁴ Katona Béla: *Az első tizenöt év próbatétele*. Gondolatok Váci Mihály születésének 60. évfordulóján. Új Aurora, 1984. 3.
- ³⁵ Ady Endre: *Hunn, új legenda* c. verséből.
- ³⁶ In: Csoóri Sándor: *Elveszett utak*. Nap K., Bp. 2003.
- ³⁷ Karádi Zsolt: „*Az olvasók értékrendjében ma is él*”, beszélgetés Váci Mihályné Juhász Máriával. Szabolcs-szatmár-beregi Szemle, 1994. 4.
- ³⁸ Karádi Zsolt uo.
- ³⁹ Karádi Zsolt: *Erkölcösen egy erkölcstelen korban*, Váci Mihály emlékére. Pedagógiai Műhely (Nyíregyháza), 1994. 6.
- ⁴⁰ Karádi Zsolt: „*Az olvasók értékrendjében ma is él*”, beszélgetés Váci Mihályné Juhász Máriával. Szabolcs-szatmár-beregi Szemle, 1994. 4.
Jevgenyij Jevtusenko világhírű orosz költő és író, a hatvanas évek egyik jelképe, az akkori irodalmi új hullám jeles képviselője 1968. aug. 21-ét követően táviratot küldött Brezsnyev szovjet pártfőtitkárnak: „Csehszlovákia megszállása súlyos tévedés, csapás a szocializmusra, ajándék a világ reakciós erőinek...” – írta, egyebek mellett.

A sürgöny szövege akkoriban ismert volt Magyarországon is, a Szabad Európa Rádió többször beolvasta. Váci – Jevtusenko magyar társa és fordítója – hasonlóan érzett: Váciné idézett szavai is ezt tanúsítják.

⁴¹ Karádi Zsolt uo.

Váciné szavaihoz kapcsolódva megjegyezzük: a költő felfogásában – elképzelésében – a szocializmus mélyen emberközpontú társadalom, ellentéte bármiféle erőszaknak és diktatúrának. „Én a demokráciát énekelem / a többség uralmát minden rossz fölött. [...] S nem félek semmi hatalomtól / mert az igazság országútján érkeztem” – írja a *Demokrácia* c. versében, amely szintén csak a halála után juthatott el az olvasókhoz.

⁴² Karádi Zsolt uo.

⁴³ Ratkó József: *Évfordulón, Váci szobránál*, in: Margócsy József (szerk.): *Váci Mihály emléknepok Tiszaszalkán és Nyíregyházán 1984. december 8-án és 10-én*. Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár, Nyíregyháza 1986.

⁴⁴ Margócsy József: *Emléktöredékek*, in: Somogyi Jolán (szerk.): *Váci Mihály (1924–1970). Emlékezések és szemelvényes, illusztrált bibliográfia*. Móricz Zsigmond Megyei Könyvtár, Nyíregyháza 1974.

⁴⁵ Garai Gábor: *Párizsi kávéház – tükrében Váci Mihállyal*, 1973, in: G. G.: *Elégiák évada*. Szépirodalmi, Bp. 1974.

⁴⁶ Mészöly Miklós: *Béládi Miklós*. Kortárs, 1984. 1.

⁴⁷ Simon István: *Baráti búcsú Váci Mihálytól*. Kortárs, 1970. 6.

2. rész

⁴⁸ Weöres Sándor: *A Nyírségtől a Dunántúlig*, 1974, in: W. S.: *Egyedül mindenkivel*. Szépirodalmi, Bp. 1994. (szerk. Domokos Mátyás) (285. old.) Emlékezésében Weöres a Cserhát József, Sinka István és Váci Mihály közötti hasonlóságokról is említést tesz.

⁴⁹ Lászlóffy Aladár: *Tavas van újra*, Váci Mihály halálára. Igaz Szó (Marosvásárhely), 1970. 5.

⁵⁰ Lengyel József: *Az optimista*. Új Írás, 1970. 6.

⁵¹ In: Jánosy István: *Az álmok kútja végtelen*. Magvető, Bp. 1981.

⁵² Rab Zsuzsa: *Másnap*, Váci Mihály emlékének. Népszabadság, 1970. ápr. 26. in: R. Zs.: *Ráolvasó*. Magvető, Bp. 1973.

⁵³ Simon István: *Toldi feltámadása*, Váci Mihály prózai hagyatéka. Kortárs, 1971. 10.

⁵⁴ *Élet és Irodalom*, 1971. 16.

⁵⁵ Sárándi József: *Megjegyzések a Váci-örökséghez*. Kritika, 1975. 5.

⁵⁶ Szakonyi Károly: *Egy kézfogás még, Váci Mihály!...* Új Írás, 1970. 6.

⁵⁷ Vö. hivatalos szoboravató beszéd, in: Margócsy József (szerk.): *Váci Mihály emléknepok Tiszaszalkán és Nyíregyházán, 1984. december 8-án és 10-én*. Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár, Nyíregyháza 1986.

⁵⁸ Ratkó József: *Jegenye, bodza*. Pedagógiai Műhely (Nyíregyháza), 1984. 4. in: R. J.: *Félkenyér csillag*. Magvető, Bp. 1984.

⁵⁹ Ágh István: *Hogy a csillagok meg ne varasodjanak*, in: Á. I.: *Ahogy a vers mibennünk* [Esszék, visszaemlékezések]. Széphalom Könyvműhely–Magyar Napló, Bp. 2000. (318. old.)

⁶⁰ Először a Népszabadság közölte 1970. okt. 4-én.

- ⁶¹ Ágh István: „*Mint a példabeszédben*” (interjú), in: Ladányi 2000.
- ⁶² Fábián Gyula: „*A pálinkások esete*”, 1984, in: Rádics József (szerk.): *Pályatársak Simon Istvánról*. Megyei Tanács–Eötvös Károly Megyei Könyvtár, Veszprém 1986.
- ⁶³ Ratkó József: *Évfordulón, Váci szobránál*, in: Margócsy József (szerk.): *Váci Mihály emléknapi Tiszaszalkán és Nyíregyházán, 1984. december 8-án és 10-én*. Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár, Nyíregyháza 1986.
Babosi László irodalomtörténész írja kitűnő *Ratkó József életrajzában* (3. rész: Szabolcs-szatmár-beregi Szemle, 2009. 4. 548. old.): „József Attila, Veres Péter, Illyés Gyula mellett korán és »törvénytelenül« elhunyt költőbarátai, Váci Mihály és Nagy László voltak azok, akikre nagy hangsúlyt helyezett. Szabolcs-Szatmár megyében a Váci-kultusz kialakítását segítette és erőteljesen formálta.”
L. még Babosi László: „*Kedves Miskám*”. *Ratkó József és Váci Mihály kapcsolatairól – levelezésük tükrében* c. tanulmányát is a nyíregyházi Pedagógiai Műhelyben (2007. 2.).
- ⁶⁴ Bella István: *Messziről, szívközelbe*. Hitel, 2002. 12.
- ⁶⁵ Farkas Galéria, Kecskemét 2009.
- ⁶⁶ Rákos Sándor: *Első találkozásom Váci Mihállyal*, in: Margócsy József (szerk.): *Váci Mihály emléknapi Tiszaszalkán és Nyíregyházán, 1984. december 8-án és 10-én*. Móricz Zsigmond Megyei Könyvtár, Nyíregyháza 1986.
- ⁶⁷ Váci Mihály levele Illyés Gyulának. Gépirat másolata, Petőfi Irodalmi Múzeum kéziratára, Bp.
A zsezsomadár kötet dedikálása: „Illyés Gyulának tiszta szívből, igaz szeretettel küldöm e nekem kedves könyvem Bp., 1964. XII. 22. Váci Mihály”
MTA Illyés Gyula Archívuma, Bp.
- ⁶⁸ Ilia Mihály: *Váci Mihály: A zsezsomadár*. Tiszatáj, 1965. 2.
- ⁶⁹ Galgóczi Erzsébet: *A törvény szövedéke*. Szépirodalmi, Bp. 1988. (23. old.)
- ⁷⁰ A televízió 1975-ös Váci-emlékműsorában Latinovits Zoltán beszélgetőtársa Simon István volt.
- ⁷¹ Vö. Sándor Zsuzsanna: *Kényszerpihenő*. 168 Óra, 2005. szept. 27.
- ⁷² Baranyi Ferenc: *Tejért és mézért*, in: B. F.: *Visszaigéző*. Magvető, Bp. 1987.
- ⁷³ Németh László: *Jegyzet a füredi beszédhez*. Életünk, 1965. 2. in: N. L.: *Megmentett gondolatok*. Magvető–Szépirodalmi, Bp. 1975.
- ⁷⁴ Czine Mihály: *Németh László ekléziájában*. Tiszatáj, 1981. 4.
- ⁷⁵ Szakonyi Károly: „*Mindenütt otthon*” (interjú), in: Ladányi 2000.
- ⁷⁶ Ifj. Szabó István: „*Keblemre öllelek, emberiség!*” (interjú), in: Ladányi 2000.
- ⁷⁷ Ágh István: „*Mint a példabeszédben*” (interjú), in: Ladányi 2000.
- ⁷⁸ Keres Emil: „*Nekem szabadságnak nem elég...*” (interjú), in: Ladányi 2000.
- ⁷⁹ Papp József (emlékezésrészlet), in: Ladányi 2000. (39. old.)
- ⁸⁰ Farkas László: „*Úgy éltem, mint a százhuszat verő szív*” (interjú), in: Ladányi 2000.
- ⁸¹ Molnár József: „*Az országút fényes kard*” (interjú), in: Ladányi 2000.
- ⁸² Ladányi András: *Váci Mihály, „élj tiszta tüzeidben*” (Bp. 2000) bevezetője.
- ⁸³ Délsziget, 1995. 31.
- ⁸⁴ Szakonyi Károly: *Álomirodalom – Váci Mihály*. Magyar Írókamara, Bp. 1994. és Sz. K.: *Váci Mihály*, in: Sz. K.: *A barátság könyve*. Új Idő Könyvek, Bp. 1990.
- ⁸⁵ Kannás Alajos (1926–1999) pszichológus, költő. Ez a verse valószínűleg 1994-ben,

Váci jubileumára született, Los Angelesben. In: *Hazátlanul*, Emigráns költők antológiája. Kráter, Pomáz 2005.

- ⁸⁶ Magyar Rádió Rt., I. kötet, szerk. Lengyel Anna, Rados Péter és Perjés Klára, 2004.
- ⁸⁷ Angyal János: *Levelek élőknak és holtaknak*. Anonymus, 2004.
- ⁸⁸ A tanulmány a világhálón elérhető: Magyar Elektronikus Könyvtár (OSZK) 7116.
- ⁸⁹ Borbándi Gyula: *Négy nap Illyés Gyulával*. Kortárs, 1992. 10.
- ⁹⁰ Lengyel József: *Elejétől végig*. Új Írás, 1963. 1., előzően: *Kicsi mérges öregúr*. Uo. 1962. 6.
- ⁹¹ Illés Lajos: „*Én nem leszek öregkorom biztosító ügynöke*” (interjú), in: Ladányi 2000.
- ⁹² Bella István: *Messziről, szívközelbe*. Hítel, 2002. 12.
- ⁹³ Serfőző Simon: *Méltó a megbecsülésünkre*. Agria, 2007. 1.
- ⁹⁴ Vö. Csontos János: *Együtt és külön – A Kilencek* (interjú). Széphalom Könyvműhely, Bp. 1990.
- ⁹⁵ Farkas László: „*Úgy életem, mint a százhuszat verő szív*” (interjú), in: Ladányi 2000.
- ⁹⁶ Simon István: *Toldi feltámadása* (bevezető), in: Váci Mihály: *Toldi feltámadása*. Szépirodalmi, Bp. 1972.
- ⁹⁷ Új Írás, 1968. 1.
- ⁹⁸ Medvigy Endre (szerk.): *Anyám balladát táncol*, In memoriam Sinka István. Nap K., Bp. 1999.

3. rész

- ⁹⁹ Új Forrás, 1996. 8. Újraközli: Tasnádi Gábor (szerk. és bev.): *Lobogó jegenyék*, Váci Mihály ismeretlen naplója 1956 októberéből, versei és vallomásai. Közdok, Bp. 2004.
- ¹⁰⁰ Vö. Tasnádi Gábor: *Szüksége lesz a jövőnek is rá*. Elhangzott Váci Mihály budai (Villányi út 28/C alatti) emléktáblájánál 2004. dec. 14-én. Hítel, 2005. 3.
- ¹⁰¹ Domokos Mátyás: *Leletmentés*. Osiris, Bp. 1996. (73. old.)
- ¹⁰² Vö. Révész Sándor: *Aczél és korunk*. Sík, Bp. 1997. (109. old.)
- ¹⁰³ Koczás Sándor: „*Mielőtt meghalok...*” (interjú), in: Ladányi 2000.
- ¹⁰⁴ Fodor András leveléből. *Németh László élete levelekben* I. Osiris, Bp. 2000. 1624. sz. levél.
- ¹⁰⁵ Latinovits Illyés Gyula: *Óda a törvényhozóhoz* c. versére utal.
- ¹⁰⁶ Latinovits Zoltán: *Verset mondok*. Népművelési Propaganda Iroda, Bp. 1978.
- ¹⁰⁷ Kézirat, Jósza András Múzeum Irodalmi Gyűjteménye, Nyíregyháza.
- ¹⁰⁸ Szakonyi Károly: „*Mindenütt otthon*” (interjú), in: Ladányi András 2000.
- ¹⁰⁹ Latinovits Zoltán: *Verset mondok*. Népművelési Propaganda Iroda, Bp. 1978.
- ¹¹⁰ Illyés Gyula: *Naplójegyzetek 1946–1960*. Szépirodalmi, Bp. 1987.
- ¹¹¹ A munkásőrség „a párt” (MSZMP) fegyveres alakulata (1957–1989), a forradalom leverésekor szervezték „a néphatalom védelmére”.

4. rész

- ¹¹² Cs. Varga István: „*A sokaság fia*”, Váci Mihály emlékezete. Új Horizont, 2005. 1.
- ¹¹³ Bozók Ferenc: *A népi vallásosság nyomai Váci Mihály költészetében*. Agria, 2009. 4. in: B. F.: *Szilveszteri gótika*, Farkas Galéria, Kecskemét [2011]
- ¹¹⁴ Szalatnai Rezső: *A nemzet nevelői: Eötvös József, Váci Mihály*. Evangélikus Élet, 1971. 4.

- ¹¹⁵ Bozók Ferenc uo.
- ¹¹⁶ Részlet a [*Krisztus arcú forradalom*] címmel a *Lobogó jegenyékben* (2004) megjelent versből, amely eredetileg a *Miránk hasonlits, kommunizmus!* 1–4. második darabjaként az Új Írás 1963. októberi (!) számában látott napvilágot (az ugyancsak ötvenhatos vonatkozású, sokak felhőrdülését kiváltó *Sziámi ikrek* versével együtt). Ha a teljes mű címétől bárki is megrémülne, eligazításul: 1963-ban, a börtönök megnyílása után, amikor ez a vers született, ugyan ki gondolhatott volna a rendszer eltűnésére, hol volt még akkor akár a Charta '77 is? Váci, nem kevés utópisztikus sóvárgással, azt kívánta, hogy az *adott* társadalmi-politikai rendszer minél inkább idomuljon a magyar nép, különösen a szegény emberek, a jók, a tisztességesek természetéhez; hasonuljon érzésvilágukhoz, pl. vallásos érzületükhöz, hagyományaikhoz. Vagyis, hogy ne a népet formálja a maga idegen arcára a hosszú időre berendezkedő hatalom!
- ¹¹⁷ Váci Mihály Kör, Bp. 2005.
- ¹¹⁸ Petőfi Irodalmi Múzeum kéziratára, Bp. A kézzel írott, idézett levelében a jeles felvidéki író – akinek hetvenedik születésnapját levele megírása előtti hetekben ünnepelték – köszönetet mond Vácinak az Új Írás élén megjelent születésnapi esszéjéért: „Kedves Mihály, [...] Köszönöm nagyon Stósz-illatú írásodat: szép ajándék volt. [...] Kár, hogy az ünnepelskor nem Ti voltatok körülöttem. Szeretettel ölel: Fábry Zoltán”
- ¹¹⁹ Mezei András: „...kiket öleltem – azokért ütöttem” (interjú), in: Ladányi 2000.
- ¹²⁰ Demeter Sándor: Gondolatok Váci Mihályról [Versek], Nyíregyháza 2009. [19. old.]
- ¹²¹ Farkas Árpád (szerk.): *Szeretni tehozzád szegődtem*. Sziget, Bp. [2007]
- ¹²² Czine Mihály: *A sokaság fia*, in: Cz. M.: *Nép és irodalom* I. Szépirodalmi, Bp. 1982.
- ¹²³ Hegedüs Géza: *Váci Mihály*, in: H. G.: *Arcképvázlatok*, Száz magyar író. Móra, Bp. 1980, új kiadás: H. G.: *A magyar irodalom arcképcsarnoka* I-II. Trezor, Bp. 1995.
- ¹²⁴ Illyés Gyula: *Naplójegyzetek 1975–1976*. Szépirodalmi, Bp. 1991. (431. old.)
- ¹²⁵ Serfőző Simon: *Méltó a megbecsülésünkre*. Agria, 2007. 1.
- ¹²⁶ Ilia Mihály: *Váci Mihály: Eső a homokra*. Tiszatáj, 1968. 8.
- ¹²⁷ Rákos Sándor: *Út a betemetett tanyákról*. Élet és Irodalom, 1971. 9. in: R. S.: *Elforgó ég*. Magvető, Bp. 1974.
- ¹²⁸ Sellei Zoltán (interjúrészletek), in: Ladányi András: *Halotti maszkoddal kezemben*. Nyíregyháza 2006.
- ¹²⁹ Sárándi József: *Megjegyzések a Váci-örökséghez*. Kritika, 1975. 5.
- ¹³⁰ Ratkó József: *Letelt a gyászév...* Kortárs, 1974. 4.
- ¹³¹ Márkus Béla: *Váci Mihály: Toldi feltámadása*. Alföld, 1973. 2.
- ¹³² Bodnár György: *A sokaság fia*. Váci Mihály posztumusz kötete, Kritika, 1971. 3. in: B. Gy.: *Törvénykeresők*. Szépirodalmi, Bp. 1976.
- ¹³³ Jókai Anna idézett sorait kéziratából vettük át.

Életrajzi adatok

1924. december 25-én születik Nyíregyháza déli határában, Ókistelekiszőlőben; édesanyja szerint „a Jézuska hozta”. Egykori szülőháza helyét ma emléktábla jelöli (Szeder utca 59.).

Édesanyja, Vitószki Zsuzsanna (1900–1988) a házi teendők mellett alkalmi munkákat vállalt: mosást, szobafestést vagy a környék szőlőiben dolgozik.

Édesapja, id. Váci Mihály (1899–1977) uradalmi cselédek gyermeke. A vasúthoz szegődik, pályamunkás majd fékező, de baleset éri, megrokkant, és ekkortól csak könnyebb munkát tud végezni: portás lesz a nyíregyházi pályaudvaron. Félárbu, beteg édesanyját és felesége szintén rokkant apját is neki kell eltartania. Ekkoriban még két árva rokon gyerek ellátása is rájuk hárul. Hét gyermekük születik; Miska és a négy évvel fiatalabb Bandi maradt életben.

„Korán a városba költöztünk – emlékezik később a költő –, de én legtöbbször szüleim rokonainál csavarogtam a szőlőkben, uradalmi tanyákon és a bokortanyák rozstáblái közt. Szülőföldemnek észrevétlen szépsége már gyermekkoromban megbabonázott. Embereit, szorgalmas és szívós, egyes tájain már-már bibliai szegénységben élő népét rokonian megszerettem.”

1930-tól Nyíregyháza legjobb evangélikus elemi iskoláiban tanul.

1934-től a Jókai Mór Polgári Fiúiskolába jár (a régi iskola épülete a Bethlen Gábor utcában áll, ma a Jókai Mór Református Általános Iskolához tartozik).

1938 szeptemberétől a nyíregyházi Magyar Királyi Állami Tanítóképző Intézet növendéke. Kiváló tanárok tanítják; az iskola levegőjét Ady, Móricz, Bartók, Kodály s az őket követő új íronemzedék szellemisége hatja át. (Az egykori képző épülete ma a Kölcsey Gimnáziumnak ad helyet, falán Váci Mihály-emléktábla.)

Bekapcsolódik a cserkészmozgalomba, a nyári szünidőkben mozgótáborral a környék, Zemplén s az időközben visszatérő Kárpátalja falvait járják.

1939 Az alvégesi Bánság utcába költözik a család, a későbbi kirepítő fészekbe, ahová a szüleihez 1950 után két évtizeden át jár haza a költő (ma Bartók Béla utca 32., a házon Váci-emléktábla).

1943 februárjától a Sárközben: a Decs-Alföldszálláson helyettesként tanít. Bajai tanfolyam, majd Nyíregyházán a képesítő vizsgák után átveszi tanítói oklevelét.

Szeptemberben a II. Mandabokorban, 9 km-re a várostól, elfoglalja néptanítói állását (az egykori iskola falán ma Váci Mihály-emléktábla).

1944. március 19-én a határban szemlélődik, a csípős szélben egy parasztember jön vele szemben: – Tanító úr, a németek elfoglalták az országot. (*Ének a kútból*)

Októberben – a fiatalok munkaszolgálatra gyűjtése elől – elmenekül Nyíregyházáról, két hónapig a Nógrád megyei Csesztvén tanít; az evangélikus templomban ígét hirdet, orgonál. Szécsényben a németek katonai munkaszázadba sorozzák, nyugat felé vonulnak. Megbetegszik, nem bírja a gyaloglást, Galántánál megszökik.

1945 áprilisában hazatér Nyíregyházára. Két hónapig Bálintbokorban tanít.

A betegség már két év óta környékezi, rövidebb időkre ágynak is dönti. Ám szeptemberben súlyosra fordul állapota. Az országos eseményekben nem vehet részt, mert – mint írta – „kórházak, szanatóriumok ágyán feküdtem, életveszélyes műtéteken estem át, s a gyógyíthatatlannak hitt betegség állandó tudata a külső világról csaknem teljesen elterelte figyelmemet.” A debreceni Augusztá-klinikára szállítják, ahol súlyos, vesekő-eltávolításos műtéten esik át. Fertőződés következtében lábai válságos állapotba kerülnek, eltályogosodnak; hogy életét megmentse, mindkettőt le akarják vágni. Szülei ezt nem engedik, és saját felelősségre Karácsony szombatján elviszik a kórházból.

1946 Január és május között: előbb nyíregyházi orvosok kezelik, aztán egy orosz katonaoorvos látja el kötszerekkel, orvossággal; neki végül sikerül a beteg lábakat meggyógyítania. „Misá” lábra áll, s hálából harmonikáját orvosbarátjának ajándékozta (*Hol vagy, Názár?* 1963).

Ismét Mandabokorban tanít. Szeptemberben a Nyíregyházán megalakuló Bessey György Képzőművészeti Népfőiskola egyik ígéretes hallgatója lesz.

Ősztől Nyíregyháza központi evangélikus iskoláiban tanít: az általános iskolában osztályfőnök (5. C), s főképp magyarórákat tart; a Kossuth Gimnáziumban rajztanár. Újabb veseműtéten esik át.

A betegségből lábadozó hónapjaiban őt is magával ragadja a fényes szelek lendülete. Belép a Nemzeti Parasztpártba (elnöke Veres Péter).

1947 Felveszik a Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészkarára (Budapest) és a József Attila Népi Kollégiumba, de tanulmányait nem tudja megkezdeni.

A harmadik veseműtétje szól közbe.

1948 áprilisában újra az Augusztá-klinikára kerül, hosszú hónapokra. Most családi öröksége, a tébécé éri utol, s hatalmasodik el rajta. „Huszonöt éves koromig állandóan súlyos és halálos ijesztésű betegség tartott a testi fájdalom és lelki fáradtság delíriumában.”

1949 májusában meggyógyul. Rövid ideig Sulyánbokorban tanít.

A parasztpárt felszámolása (beolvasztása) után – keresve az emberek sorsa jobbra fordításának lehetőségeit – az MKP, illetve a Magyar Dolgozók Pártjának tagja lesz (1956 után az MSZMP-be már nem lép be).

Kilábolva a betegség bajaiból, a nyártól „felszabadultan, az évek óta elfojtott tettere vágyással kezdtem dolgozni: kollégiumokat szerveztem, jártam az üzemeket, falvakat, tanyákat” – írta. „Porban-sárban botorkáló gyerekeket segíthettem az egyetemre.” Kollégiumi nevelő, igazgató, majd megyei kollégiumi előadó.

1950 Egyetemi jelentkezését a megye illetékes vezetői nem támogatják (még a szaktanítói tanfolyamra történt korábbi jelentkezéseihez sem járultak hozzá).

December 1-jével, saját kérésére Budapestre, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumba helyezik, ahol kollégiumi és ösztöndíj ügyekkel foglalkozik.

(„Szabolcs néhány évszázadon keresztül mindig megalázta vagy elzavarta okos embereit. Hány festő, művész, író, költő futott el innen keserű lélekkel csak az utolsó néhány évtizedben!” – írta 1968-ban Ratkó József */Ratkó-breviárium*, 1993. 42. old./.)

1951-től két évig az ELTE magyar–történelem szakos levelező hallgatója.

1952 áprilisában kiújul tébécé-betegsége; novemberig a Budakeszi (Korányi) Tüdőszanatórium, illetőleg a János Kórház betege.

1953 februárjában írja szüleinek: „658 Ft-ot kaptam fizetést, csalódtam. [...] éljük a zűrzavaros életet, olyan emberek között, olyan viszonyok között, ahol mindenki mindenkinek ellensége, [...] minden óránk és szavunk szinte halálos veszedelem.”

Márciusban meghal Sztálin.

Nagy Imre kormányprogramját (július 4.) ő is nagy reménységgel fogadja.

December 1-től a Tankönyvkiadó Vállalatnál, az irodalmi osztályon szerkesztő.

„Huszonkilenc éves koromban találkoztam a szerelemben azzal az emberrel, aki szétszórt életem lobbanásait összefogta egy szenvedélybe, s aki nélkül szinte reménytelennek látszott nekivágni a költészet tévedező ösvényeiről az irodalom sokfrontú harcainak.”

1954. március 6-án házasságot köt Juhász Máriával.

Feleségének megrázó, torokszorító vallomásban számol be eddigi életéről, keserű tanyai magányáról, betegségeiről, szenvedéseiről (*Levél az ifjúságról*, Új Írás, 1975. 2.).

1955 Az Új Hang januári száma, Illyés Gyula ajánlására, 13 versét hozza.

Év végére megjelenik első verseskötete, az *Ereszalja* (Magvető, Új Magyar Költők), Tóbiás Áron szerkesztésében.

1956 áprilisában József Attila-díjat kap.

Verseskönyvének első tekintélyes kritikusa-méltatója Rónay György, a Vigilia áprilisi számában.

Feleségével eljárnak a Petőfi Kör előadásaira, vitáira.

Október 6-án ők is ott vannak Rajk László és sorstársai temetésén.

Október 23-án a fölvonuló tömeggel együtt önfeledten örülnek a forradalomnak, jelen vannak a Petőfi-szobornál, a Bem-szobornál, a Parlamentnél s a rádiónál történő eseményeken, egészen hajnalig. A költő aztán a Kossuth Lajos téren a „véres csütörtök” elborzasztó nyomaival s a Rákóczi-szobor mellé összerakott holttestekkel is szembetalálkozik. Mindezekről, érzelmeiről páratlan értékű naplójában, a forradalom hiteles dokumentumában számol be (*Népünk legtisztább áldozása*).

Munkahelyén, a Tankönyvkiadónál, a vállalat forradalmi bizottságába választják.

November 4-én, a Budapest elleni szovjet katonai invázió megindulásakor a rádiókészülék mellett virraszt, feleségével együtt sírva hallgatja Nagy Imre szózatát.

Decemberben a budai Villányi úti lakótelepre költöznek, ezzel vége a sokéves albérlési hányattatásoknak. Itteni kis bérlakásban lakik élete végéig a feleségével (a 28/C ház kapujánál Váci Mihály-emléktábla).

1957 februárjában a Magvetőnél megjelenik a *Nincsen számodra hely!*, élén az *Emlékeztetővel*: e versében a forradalom földönfutóvá lett menekültjeiről szól.

Számos ekkori és későbbi költeményét a cenzúra hosszú éveken át nem engedélyezi (pl. *Pirók, télen, Fatelepen, Szomorú nemesség*).

1958. június 16. Nagy Imrét és társait kivégzik. Fájdalmát versekbe foglalja.

Szeptemberi utazása közben, Prágában kórházba kényszerül, onnan a svábhegyi tüdőszanatóriumba szállítják. Egy jó évig kórtermek lakója, válságos állapotban.

1959 decemberében megjelenik a *Bodza* (Magvető), számos ötvenhatos verssel.

1960 áprilisától, meggyógyultan, az Élet és Irodalom (ekkor az írószövetség lapja) belső munkatársa lesz.

Novembertől az alakuló-induló Új Írás szerkesztőbizottságának tagja.

1961 márciusában megjelenik az Új Írás első évfolyamának 1. száma.

Politikai enyhülés, erősödő remények; Sztálint kiteszik a mauzóleumából.

A *Mindenütt otthon* c. új kötetének (Szépirodalmi Könyvkiadó) nagy sikere, fölvétele az írószövetségbe tovább már nem halogatható (ötéves kérelem után).

1962 márciusában, egy firenzei írókongresszus alkalmával, személyesen is megismerkedik és két hétig van együtt Illyés Gyulával (Velencében, Bolognában, Rómában és Castel Gandolfóban – a pápa nyári rezidenciáján – is járnak).

Második József Attila-díja.

Májusra utánnyomásban is megjelenik a *Mindenütt otthon*. Az írószövetség közgyűlésén a választmány tagja lesz.

Megírja a sokáig tiltott, igen fontos irodalmi szociográfiáját, a *Muraközt*.

Fordításában kiadják Alekszandr Tvardovszkij orosz költő *Egyre messzebb* c. poemáját (Európa).

Decemberben életének nagy álma teljesül: néhány hétre Párizsba utazhat. Onnan közben a francia Riviérára (Nice, Monaco, Cannes) is sikerül eljutnia.

1963 februárjában szülőmegyéje egyik parlamenti képviselőjéül választják.

Márciusban az 56-os elítéltek nagy részének a hatalom amnesztiát ad. Az országgyűlés tavaszi ülésszakán a tanyai tehetségek továbbtanulásának gondjáról szól (*A tanyáktól az egyetemig*) – beszédét a „honatyák” értetlenül s gúnnal fogadják.

Áprilistól az Új Írás egyik szerkesztője – élete végéig.

Decemberben a Nyírmada–Hunyadi-tanyai iskolában egyik legfontosabb irodalmi szociográfiájához (*Osztálykönyv*) anyagot gyűjt.

1964 májusában az Új Írásban megjelenik *Nénike a tenyeremen* c. lírai prózája, amelyet hamarosan Palotai Erzsí vizs nagy sikerrel pódiumra.

Könyvhétre új verseskötettel (egy részükhöz hanglezemzmelléklet tartozik) jelentkezik a Magvetőnél (*Szegények hatalma*), jelentős költemények sorával.

A szeptemberi Kortársban végre megjelenik páratlanul éles társadalomrajza, az *Osztálykönyv*, a nyírségi tanyavilág kilátástalanságba süllyedt helyzetéről. Ebben az írásában országosan a legelső között meri fölvetni a népesedési gondokat is.

Karácsonyra – negyvenedik születésnapjára – a Szépirodalmi Kiadó prózai írásait jelenteti meg (*A zsezsomadár*); de a kiemelkedően fontos *Muraköz*, a *Fordított idézet* és az *Osztálykönyv* írásokat a cenzúra kihagyatja a gyűjteményből.

1965 januárjában az *Édes hazám* c. versét közli az Új Írás.

Áprilisban Kossuth-díjat kap, megjelennek válogatott versei (*Kelet felől*).

Bartók halálának 20. évfordulóján prózaversben hajt fejet a nagy példaképnek (*Meztelen lelkek a jégen*, Bartók: I. és II. hegedűverseny. Kortárs, 8.). „Történelmi érvelés ez a zene – s tépett dallamai a belátáshoz szólnak. / Értsd és tedd a dolgod.”

Októberben felvidéki útján (Kassa, Királyhelmec, Pozsony) találkozik ottani olvasóival, érdeklődőkkel. Stószon meglátogatja Fábry Zoltánt.

December 15-én részt vesz a Németh László írói jubileumát „nem hivatalosan” ünneplő, agyonhallgatott mezőszilasi összejöveten.

Feleségével több napot Szentpéterváron (az akkori Leningrádban) tölt együtt.

1966 tavaszán az ifjúsági kiadó kérésére fiataloknak szánt verseiből ad közre válogatást (*Akác a forgószélben*). „A tanyai iskola hat esztendeje és a kollégiumi évek óta több száz tanítványom, kollégistám volt, akik most itt élnek szerte az országban, és talán emlékeznek még egy-egy szavamra – írja könyve utószavában. – Szeretném, ha ezek a verseim növelnék e fiatalok számát. Azt szeretném átadni nekik, amit bennem a költő élni és vállalni mert. Szeretném megtanítani őket a messze vivő szerelemre, az olykor ránk törő magány elviselésére, s ráébreszteni őket arra, hogy egy nép, egy haza eljegyzett fiai. [...] A világban eszmék, háborúk, indulatok, érdekek vihara kerekedik újból. Forgószelei itthon is tépik a lelket. Ha segíthetnék nekik megállni e földön, s megkötni ebben a tájban!”

Összel, ötvenhat tizedik évfordulóján az egyik legszebb novellájában a forradalom leverésére emlékeztet, optimista kicsengéssel (*Toldi feltámadása*).

1967 márciusában tiszteleg az akkor meghalt Kodály Zoltán emléke előtt, aki „hatvanévi teremő munkával lelket, öntudatot lehelt ebbe a népbe. Nemzeti öntudatot, a népnek önbizalmat, a nép múltjának értéket, fényt; nemzeti egyéniséget és egyiséget teremő művész volt.” („*Adjon Isten jó éjszakát!...*”)

Május elején egy hónapra Kubába utazik, sokfelé megfordul a szigetországban; találkozik földművesekkel, halászokkal, írókkal, köztük a világhírű Nicolás Guillén-nel, Kuba legnagyobb költőjével. Hemingway házába is ellátogat. Útjának köszönhető: az Új Írás októberben az új kubai spanyol irodalomból hoz összeállítást.

Még az augusztusi szám élén esszével köszönti a szlovákiai magyarság és az európai humanizmus nagy öregjét, a hetvenéves Fábry Zoltánt.

1968 májusában új verseskönyvvel jelentkezik: *Eső a homokra* (Magvető).

Augusztus: a prágai tavasz elfojtása lesújtja. Felesége nyilatkozta: az „emberarcú, demokratikus szocializmust” kereső költőben ekkor „egy világ omlott össze”.

Az októberi Új Írásban megjelenik éles novellája az elvtársi összefonódások gátálatalanságáról, a közvagyon folyamatos megdézsmálásáról (*Egyszer volt*).

A hatalom egyre inkább elszigeteli, fogy a levegő körülötte. Nem közölt írásai pedig sokasodnak.

1969 januárjában Marosvásárhelyre utazik: részt vesz az Ady-emlékülésen, találkozik Sütő Andrással; Kolozsváron Lászlóffy Aladárral és Kányádi Sándorral.

Májusban Németh Lászlót és feleségét Villányi úti otthonukban fogadják.

Augusztus 3-án Kiskőrösön, Petőfi szülőházánál rendezett ünnepségen új tanulmányát olvassa fel (*Az első világforradalmár*).

A Kortársban Körösi Csoma Sándor példáját emeli magasba. „Hitte: – kell lenni valahol egy őshazának, / hol érdemes polgára lehetsz az emberiségnek, / a küzdelemért tisztelik egymást a társak, / az igazság kinyílik, mint a népmesék virága, / a közmondások kútjából csobog a beszéd, / népdalok fényes madara a lélek.” (*Kell lenni valahol egy őshazának* 1–7.)

A Népszabadság és a Magyar Hírek is közli *Az oldott kéve* c. írását, amely a nyugati magyar diaszpórák ügyének felkarolásával lökést ad az akkoriban Amerikából szerveződő anyanyelvi mozgalomnak.

Az Új Írás októberi számában megjelenik legendás verse, a *Valami nincs sehol*.

1970. március 18-án a kulturális tárca küldöttségével a Távol-Keletre repül. Egy hetet Mongóliában töltenek, majd rövid ideig Pekingben tartózkodnak.

Március 26-án érkeznek Vietnamba, Hanoi-ba. Másnap hajnalban a szállodában agyvérzést kap, azonnal kórházba kerül.

Április 3–9-e között eszméleténél van. Orvosai, lehetőségeiken belül, mindent megtesznek; az igényelt gyógyszereket szerkesztőtársai és öccse Budapestről rendszeresen küldik (viszik a repülőtérre). Felesége, diplomáciai segítséggel, katonai géppel sietve utána repül; április elejétől végig ott van a betegágya mellett.

Április 9-én újabb agyvérzést kap.

Április 16-án délelőtt a hanoi kórházban meghal.

Április 23-án tízezrek vesznek tőle végső búcsút a Farkasréti temetőben.

(Sírjának helye: 6/3-1-70, az emlékmű Nagy Sándor szobrászművész alkotása.)

1970 Karácsonyára megjelenik *A sokaság fia* (Szépirodalmi Könyvkiadó) vastag, nagy kötete, amely nem csupán az *Eső a homokra* (1968) óta írt költeményeket tartalmazza, hanem másfél évtized során felgyülemlett, nem engedélyezett, elfektetett verseinek sokaságát is. Közülük számos az ötvenhatos forradalomhoz és a megtorlás időszakához kötődik, illetve kapcsolódik.

Váci Mihály ötvenhatos forradalomhoz kapcsolódó írásainak válogatott listája

PRÓZA

[Népünk legtisztább áldozása] Napló 1956-ból

Toldi feltámadása (1966)

Út – a hóba írva (1966)

Hazafelé (1968)

Az oldott kéve (1969)

ELBESZÉLŐ KÖLTEMÉNY

A Délnek úszó jéghegyen (1954–57)

VERSEK

Zárójel nélkül szerepel az évszám, ha a költő azt kiemelten, a vers címénél (mellette vagy közvetlenül alatta) tüntette föl.

Kerek zárójel: a költő dátumozása a vers alatt (végén).

Szögletes zárójelbe kerültek a Váciné szerinti keletkezési időpontok.

*Csillaggal jelöltük a Lobogó jegenyékbe (2004)
önálló versként fölvelt költeményeket.*

Zsoltár

A ledöntött jegenye –1956

Függöny mögött (1956)

Sortúzzel a szívünkben (1956)

Repeszdarabok

Akác a forgószélben –1956

Emlékeztető*

Áldott vagy Te az asszonyok között –1956

Karácsonyi utazás 1–2 [1956]

Ó-év*

Derengő este (1957. március)

Üzenet messziről (1957)

Sarkcsillagom! –1957

Az ember néz, néz

Másznak rácsaikon

Zivatar

[Hova lesznek...]

Pirók, télen

Hasztalan gyémántok

Fatelepen

Szomorú nemesség

Haza, Hozzád, hét hídon át

Tavaszi szél a rügekhez (1958)

„Nagy Imre-versek”

Toronyiránt [1958]

Köd térdepel (1958)

Legyetek boldogok! –1958

Balassi Bálint

Köztük egy pohár vörös borral

E földet hogy szeretem!

Ez történt Magyarországon

[Krisztus arcú forradalom]*

Sziámi ikrek

Egy-rangú nép

Édes hazám

Gyengül a Nap

Hű lázadás

„Ezer nyelven hallgatok”

Erdők, sárban

A virrasztó

Valami nincs sehol

A szerzőről

Tasnádi Gábor (Budapest, 1943. december 9.). Szakíró, szerkesztő; kertészeti egyetemi doktor

Tamási Áron – végrendeletében – kurátorának kéri föl (1966)

Irodalmi díjai: Lant és Toll-díj (MÜK, 2004), Váci Mihály-emlékérem (2009)

Főbb munkái:

„...a mai Magyarország legmagyarabb és legeurópaibb íróművésze”– Kós Károly-levelek Illyés Gyuláról (Tiszatáj, 1983)

Great Personalities and a Great Cuisine [Nagy személyiségek az erdélyi konyha körül] (Oxford Symposium on Food and Cookery, 1995)

Tamási Áron emlékkönyv (Szerk. és írta, Trezor Kiadó, Budapest 1997)

Szabó Zoltán: ***Ablakok Erdélyre*** (Vál., szerk. Pallas-Akadémia, Csíkszereda 2000)

Gombaünnep. Monográfia a csiperke kultúrtörténetéről és gasztronómiájáról (Champignon Union, Budapest 2001)

Az evés gyönyörűsége – Esszé Berda Józsefről (Magyar Konyha, 2002)

„Örök művek világa” – *Tisztelgés Illyésnek* (Fejér Zoltán fotóival; vál., szerk. HOGYF Kiadó, Budapest 2002)

Lobogó jegenyék. Váci Mihály ismeretlen naplója 1956 októberéből, versei és vallo-másai (Vál., szerk., bev. Közdok Kiadó, Budapest 2004)

Kodálynál, Galyatetőn – Esszé (Hitel, 2005)

Egy százesztendőszakácskönyv dicsérete – Zárótanulmány Alsószopori Nagy Ferencné *Dunántúli szakácskönyvének* reprint kiadásához (Magyar Nyugat Könyvkiadó, Vasszilvágy 2007)

1956 hűségében, avagy az ismeretlen Váci Mihály. 1. kiadás (Váci Mihály Kör / Magyar Elektronikus Könyvtár, OSZK, Budapest 2012)

Bővített és javított kiadás (Cornus Kiadó / Magyar Elektronikus Könyvtár, OSZK, Budapest 2013)

tas.gab@gmail.com

KÉPMELLÉKLET

A tanítóképzős

Szülei 1975-ben

„A Petőfi-szobornál ... Sinkovits sírva kiáltotta világgá, több ezer ember esküjétől kísérvé: *Rabok tovább nem leszünk! ... Végül felolvasta az egyetemi ifjúság 14 pontba foglalt követelését.*” (Váci 1956-os naplójából)

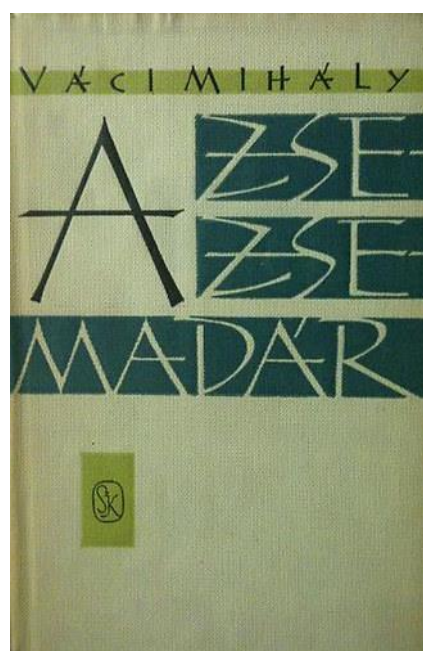
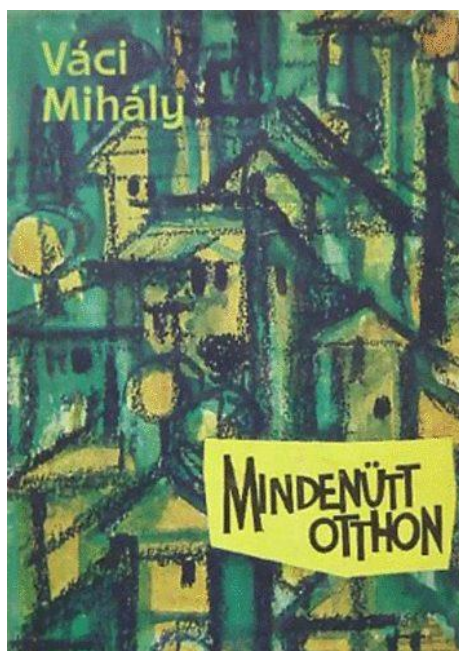

A *Lobogó jegenyék* könyve
– a szerkesztő-válogató Tasnádi Gábor
Váci Mihály „*pünkösdi fehér inge*” című
bevezető tanulmányával –
először emeli ki és gyűjti egybe
a költő 1956-os forradalomról szóló,
illetve hozzá kapcsolódó írásait
(Közdok Kiadó, Budapest, 2004)

A magaslatra érkezett

Vers- és prózakötet a bizonyítás és sikerek jegyében (1961, 1964)

A térképen nem található: valahol az alsóegreskátai homok- és vízi világban
(1964 tavaszán) – az iskola innen két óra járás

Karácsony, Marival

„Grúz vázás kép”

Heverőn

Villányi úti otthonukban

Ismét itthon – a szülői háznál, Nyíregyházán

Itáliai úton Illyés Gyulával, Passuth Lászlóval és Tolnai Gáborral,
1962 márciusában

Látogatás a világhírű költőnél, Nicolás Guillénnél (Váci jobbján),
kubai otthonában, 1967 májusában

„...ország ügyében utazó...” (Te bolond)

Dedikálás

A 40. Váci Mihály Versünnep Salgótarjánban, 2010 Adventjén

A fényképekről

Az egykori és sajnos már az újabb fotográfusok nevét is elmosta az idő, legalábbis a mi gyűjteményünk darabjain nem olvashatók, hogy ki készítette őket, s azonosításuk sem járt sikerrel eddig. Ám maguk az alkotások megőrződtek, fennmaradtak. Hálával gondolunk a régi mesterekre.

Csupán a 131. oldalon levő fénykép szerzőjét ismerjük, azt – emlékezetünk szerint – **Sándor Zsuzsa** (1923–1969) fotóművész készítette, aki Vácit és Simon Istvánt 1965 őszén Veszprém megyei, illetve zalai útjára kísérte el. A művészi felvétel – amely mindenképpen avatott fotós munkájára vall – feltehetőleg ekkor készült. Köszönet érte az örökösöknek is.

A képek lelőhelyéről: a 11. oldal fotója a nyíregyházi Jósza András Múzeum irodalmi anyagának, a 128. oldal középső képe pedig Tar János (Nyíregyháza) magángyűjteményének darabja. A 132. oldal alsó fényképe a salgótarjáni Kohász Művelődési Központ fotósának fölvétele. Köszönjük szépen valamennyit!

A többi fénykép e könyv szerzőjének archívumából származik.

